

Jog

történeti szemle

XX. évf.
4. szám
2022

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

**Győr és Győr vármegye
közigazgatásának reorganizációja
és stabilizációja (1919–1929)**

**A spanyol örökséget
folytatott küzdelem a Habsburgok
és a Bourbonok között**

**Száz éve koronázták meg
XI. Piuszt, a későbbi államalapítót**

**A Kádár-uralom legtitkosabb
törvénysértő testülete**

**A büntetés-végrehajtás feletti
ügyészi törvényességi felügyelet
története a jogállamiság tükrében**

**Az életfogytig tartó szabad-
ságvesztés a hazai jogfejlődésben**

**A községi háztartás gyakorlati
tapasztalatai Csanád vármegyében
az 1886. évi XXII. tc.
hatálybalépését követően**

XI. Piusz pápa

TARTALOM

TANULMÁNY

KELEMEN Roland: Győr és Győr vármegye közigazgatásának reorganizációja és stabilizációja (1919–1929)	1
LIKTOR Zoltán: De kinek a jussa? A spanyol örökségért folytatott küzdelem a Habsburgok és a Bourbonok között a (jog)források tükrében	7
MARGITTAY-MÉSZÁROS Árpád: Száz éve koronázták meg XI. Piuszt, a későbbi államalapítót	15
ZINNER Tibor: A Kádár-uralom legtitkosabb törvényesítő testülete	24
MŰHELY	
GÁSPÁR Zsolt: A büntetés-végrehajtás feletti ügyészi törvényességi felügyelet története a jogállamiság tükrében	32
LÁSZLÓ Zsuzsanna: Mérföldkövek. Az életfogytig tartó szabadságvesztés lelőhelyei a hazai jogfejlődésben a kezdetektől a <i>Praxis Criminalis</i> ig	41
PAPP Csaba István: A községi háztartás gyakorlati tapasztalatai Csanád vármegyében az 1886. évi XXII. tc. hatálybalépését követően	49
KÖNYVEKRŐL	
BÁLINT János: A cenzúra történeti íve és jelenkori problémái. Gosztonyi Gergely könyvéről	58
LEHOTAY Veronika: „A kisebbségi kérdés emberek kérdése.” Recenzió az <i>Erdélyi történetek: Az elmesélt huszadik század</i> című kötetről	60
NAGY Szabolcs: Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában (Jogtörténeti Értekezések 50.)	63
SZEMLE	
NAGY Janka Teodóra: In memoriam Kajtár István: jogi kultúrtörténeti könyvbemutató a PTE ÁJK centenáriumi programsorozatában	66
BALOGH Elemér: „recht erzählen“ Tudományos ülés Michael Stolleis emlékére	68
HÍREK	69
E SZÁMUNK SZERZŐI	72

A címlapon:

XI. Piusz pápa 1922 körül (Francis Aidan Gasquet felvétele)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pius_XI_after_Coronation.jpg

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauneder (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Stenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Bódiné dr. Beliznai Kinga

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518
ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

2. A területi és helyi közigazgatás reorganizációja (1919–1920) és stabilizációja (1920–1929)

Győr város korábbi, polgári közigazgatásán jelentős nyomot hagyott a Tanácsköztársaság helyi szereplőinek a ténykedése. Ugyanis bevett eljárás volt, hogy a proletár-állam térnyerésével

„az őszirozsás forradalom alatti demokratikus törekvések ezzel teljes mértékben háttérbe szorultak, diktatórikus vezetés valósult meg az országban. Az elégedetlenkedőket, a rendszerre veszélyesnek látszó elemeket terrorisztikus eszközökkel félemlítették meg. Már a proletárdiktatúra kezdetén bevezették a »túszság« intézményét. A nagyobb településeken kijelölték az »ellenforradalmi« személyeket, akiket – megelőzendő esetleges szervezkedésüket – letartóztattak. Ezen felül a túszok életükkel feleltek azért is, ha esetleg más valószínű voltna meg ellenforradalmi tevékenységet. Hamarosan terrorcsapatokat is kialakítottak (a leghírhettebbeket Szamuely Tibor, illetve Cserny József vezették), amelyek járták az országot, és ha úgy tapasztalták, hogy valahol »felütötte a fejét az ellenforradalom«, kíméletlen megtorlást alkalmaztak. Általában statáriális bíráskodás látszatát keltve jártak el, de sok esetben erre sem ügyeltek, e nélkül követtek el bestiális gyilkosságokat. Ez volt az úgynevezett vörösteror, mely során több száz »ellenforradalmár« vesztette életét.”³

Győr közigazgatása a Friedrich-kabinet megalakulásával szinte párhuzamosan éledt újjá,⁴ mivel a belügy-miniszter – a miniszterelnök rendeletét továbbítva – „a vármegyékhez intézett táviratában elrendelte, hogy az 1918. október 31. előtt működött önkormányzati testületek, valamint az ezek által választott vagy kinevezett szervek hivatali működésüket azonnal megkezdjék”.⁵ Győr vármegye alispánja, Németh Miklós jelezte, hogy a tájékoztatást megette a törvényhatósági bizottság tagjai, a községi előljárók és képviselőtestületek tagjai felé. A szükségesnek vélt intézkedéseket pedig már egy-két nappal korábban kezdeményezte. A kialakuló rendszer magát a dualista állammal tartotta

jogfolytonosnak,⁶ hiszen a rendeletben a testületi szervek és hatósági, hivatali jogkört gyakorlók személyére nézve az 1918. október 30. előtti állapotot tartotta visszavezendőnek.⁷ Augusztus 11-én Győrbe érkezett az esztergomi székely dandár jelentős része. Augusztus 13-án pedig átvette Győr és Győr vármegye katonai parancsnokságát Klempa Kálmán ezredes, aki nekilátott a csendőr-rendőr karhatalmi zászlóalj megszervezésének. Kifejezett álláspontja volt, hogy a vörösterort nem követheti fehérterror. Kiáltványában úgy fogalmazott, hogy

„Hagyjátok az osztályharcot és a pártoskodást! Felejtsetek el a legutóbbi múlt zavaros képét, amely a ti lelketeket elsötétíti és szíveteket elkeseríti. Tekintet nélkül az osztály és faji különbségekre, fogjatok kezét és segítsetek újból egy boldog Magyarországot teremteni.”⁸

Párhuzamosan a vármegyei eseményekkel Győr törvényhatósági jogú város korábbi polgármestere Farkas Máttyás augusztus 6-án ismét elfoglalta hivatalát. Felkérésre Szauter Ferenc – aki később 1928-ban pont Farkast követte a polgármesteri székben – átvette a városi főkapitányi posztot.¹⁰ Petz Lajost pedig visszahelyezte tiszti főorvosi és kórházigazgatói hivatalába. A kereskedelmi tevékenység ismét megindult a városban, a vendéglátóhelyek újra megnyitottak, az Apolló mozi pedig ismét filmeket vetített, és megkezdte működését a Győri Törvényszék is.

A vasúti közlekedést mind Bécs, mind Budapest irányába ismételten igénybe vehették az utazni óhajtók. A helyzet normalizálódását jelzi, hogy Győrben járt a korábbi igazságügy-miniszter Balogh Jenő, akit 52 napig tartottak fogva a tanácsköztársaság szervei.¹¹ De szintén meglátogatta a vizek városát a későbbi miniszterelnökök közül Bethlen István és Huszár Károly, emellett titokban átutazott a városban a későbbi amerikai elnök, Hoover is, ekkor sze-

nátori minőségében, továbbá Vázsonyi Vilmos korábbi igazságügy-miniszter is.¹²

Győrben tehát megindult a háborús és forradalmi időszakot követő hétköznapi megszervezése és igazgatása, mégpedig a korábbi, dualista jogi szabályozásnak megfelelően. A legfontosabb helyi szervek megkezdtek működésüket, a közigazgatás tevékenysége pedig csiráiban újraindult a tanácsköztársaság okozta sokkból. Jelentősé-

Klempa Kálmán, Győr katonai parancsnoka

ge ezeknek a tényeknek abban áll, hogy a Gyórt megszálló román csapatok tevékenységük indoklása szerint a területen még a Vörös Hadsereg portyázik, és a rendet még nem sikerült kiépíteni, így a terület elfoglalása szükségszerű és őket a jóindulat vezérli ebben.

Már a román megszállás alatt, 1919 szeptemberében tartotta meg az első ülését a városi közigazgatási bizottság, amelyen jelen volt többek között Farkas Mátyás polgármester, Höfer Vilmos főjegyző, Petz Lajos főorvos, Jerfy Géza főügyész, Tulok Jenő államügyész, valamint a tanfelügyelő, az állategészség főfelügyelője és a műszaki főtanácsos is. A tanácskozáson már kész jelentéseket fogadtak el az árvászeki ügyekről, a közegészségügyről, az adófizetés elégtelenségéről és a jelentős kárt okozó sertésvésztről.¹³ A vármegyei törvényhatósági bizottság tevékenységét szeptember 20-án kezdte meg, ahol Horváth Bálint főispán-kormánybiztos bevezették a hivatalába, aki úgy fogalmazott, hogy „nagyon nehéz feladat jutott osztályrészemül, hogy szülővármegyémbe az erkölcsi élet, személy és vagyonbiztonság és a gazdasági termelés helyreállításán közreműködjem”.¹⁴

És ekkor még elképzeléseik sem voltak a román „jóindulat” valódi áráról... Diamandi román miniszter szavai megerősítették a kifelé mutatott román mentalitást, amikor is így nyilatkozott: „az ország-lakosság számára a megszállás terhet jelent, de bizonyos az is, hogy a megszállás számunkra semmiféle előnyt nem nyújt”.¹⁵ Ha a románok számára előnyként nem értelmezhető győri ténykedésük, akkor Győr 810 millió koronát kitevő kára az mutatja, hogy a román jóindulatot rendkívül drágán mérték.

A román megszállás október 4-ig tartott, e napon hajnali három órakor kezdték meg a románok a város kiürítését. Az utolsó lovascsapatok délelőtt fél tízkor vonultak ki a vadászlaktanyából, és a városháza előtt Constanziu ezredes Vilmos császár úti lakása elé vonultak. Majd az ezredes vezetésével elhagyták a várost. Negyedóra elteltével negyed 11-kor jelentek meg a Nemzeti Hadsereg első katonái. Öt perccel fél 11 előtt a városháza előtti téren felállított katonazenekar rákezdett a Rákóczi-indulóra, Győr pedig ismét magyar főhatóság alá került.

A vármegyei közigazgatási bizottság ülésére csak 1919. október 15-én került sor, mégpedig Horváth Bálint kormánybiztos-helyettes elnökletével. Ennek során intézményes keretek között megkezdődött a korábbi tisztikar átvizsgálása, és annak ellenőrzése, hogy az egyes egyének milyen szerepet tölthettek be a proletárdiktatúra időszakában. Győr vármegye esetében ez már augusztusban ténylegesen megindult, az alispán utasítására Kuncz Jenő aljegyző (későbbi alispánhelyettes) vezetésével. Azonban ennek megfelelő jogi keretet adott a közigazgatási bizottság döntése – követve ezzel a központi szint akaratát és a katonai egyének felett elrendelt átvizsgálásokat, amelynek egyik központja szintén Győr volt.¹⁶ Az átvizsgálóbizottság tagjává választotta a közgyűlés Gyapay Pál nyugalmazott főispánt, Jándy Bernardin pannonhalmi kormányzó perjelt és Szodfredt József nyugalmazott főispánt.¹⁷

A békeidős közigazgatás fentebbi megindulása ellenére, lényegében fennmaradt a háborús közigazgatás és

annak legfőbb szimbóluma, a kormánybiztos intézménye. A kerületi kormánybiztosi rendszert 1919. augusztus 5-én hozták létre. A Gyórt is magába foglaló kerületi kormánybiztosság vezetője Bartos János volt, győri helyettese pedig Horváth Bálint. Az intézmény felállításával a két törvényhatóság (Győr vármegye és Győr törvényhatósági jogú város) önkormányzatiságába jelentős központi beavatkozás történt. Ugyanis az 1912. évi kivételes hatalmi törvény értelmében a kormány korlátozhatta a törvényhatóságok jogköreit, vagyis felettük felügyeleti és irányítási jogkörrel bíró kormánybiztosokat nevezhetett ki. A kormánybiztosokat két kategóriába sorolhattuk a szabályozás alapján: 1) az állandó székhellyel kinevezett kormánybiztos és 2) a katonai parancsnok mellé beosztott kormánybiztos.¹⁸ Mindkettő feladata azonos volt, hogy „szükség esetén a közrend és a közbiztonság fenntartásáról gondoskodjanak, és hogy azokat a rendes közigazgatási intézkedéseket is megtegyék, a melyek a hadviselés sikere érdekében szükségesek”.¹⁹

A kormánybiztosok révén megvalósult a közigazgatás centralizált irányítása. Ugyanis a területi közigazgatásban a katonai parancsnoknak, ha nem is irányítási jogkört biztosított, de a kormánybiztosokkal szemben elvárásként fogalmazták meg a katonai parancsnok szándékaival való összhang biztosítását. A korábban kiadott esküszövegük is rögzítette, hogy a székhelyhez kötött kormánybiztosok a terület illetékes katonai parancsnokának szándékaival összhangban kötelesek eljárni. Míg a katonai parancsnok mellé rendelt kormánybiztosnak nemcsak a parancsnok utasításainak megfelelően kellett eljárnia, hanem közvetlenül is támogatnia kellett annak a tevékenységét.²⁰ Tehát lényegében mind a két törvényhatóság felett diszponált a kormánybiztos és helyettese, így teljes szabadságában Győr törvényhatósági autonómiája ez idő tájt nem állhatott helyre, annak ellenére sem, hogy szervei ekkor működésüket már megkezdték. Főként, mivel a kormánybiztos-helyettesek egyidejűleg a főispáni feladatokat is ellátták.

A kerületi kormánybiztosság²¹ Győr, Komárom, Veszprém és Fejér vármegyékre terjedt ki, központját Győr adta. A kerületi kormánybiztosság székhelyének Székesfehérvárra történő áthelyezésének a kérdése 1920 januárjának elején merült fel. Bár Hávor Imre kormánybiztos-helyettes úgy nyilatkozott január 1-jén, hogy egyelőre minden marad a régiben. Azonban a Belügyminisztériumban ekkor már a kerületi kormánybiztosi rendszer átszervezésén munkálkodtak.²² Bartos János kormánybiztos mindeközben elbúcsúzott kerületétől, ugyanis Ugod kerület képviselőjelöltje lett a nemzetgyűlési választásokon. Farkas Mátyás polgármester meleg szavakkal köszönte meg Győr érdekében megvalósuló ténykedését.²³ 1920. január 9-én Horváth Bálint Győr vármegye és Győr város főispáni teendőinek ellátásával megbízott törvényhatósági kormánybiztosot is felmentették, és helyére Darányi Kálmánt Komárom és Győr vármegye, illetve Komárom és Győr város főispáni teendőinek ellátásával bízták meg.²⁴ Beniczky Ödön belügyminiszter győri látogatásakor megerősítette, hogy a kormánybiztosság központja Székesfehérvárra költözik, ugyanis – lényegében megerősítve a kormánybiztosi tiszt funkcióját – véleménye szerint annak

a katonai körletparancsnok mellett a helye. Annak vezetésével pedig ideiglenesen a dunántúli főkormánybiztost, Pallavicini őrgrófot bízták meg,²⁵ véglegesen pedig Károlyi József grófot.

Mindeközben folyamatosan szervezés alatt állt a győri államrendőrség is, ugyanis még a Peidl kabinet szabályozása szerint a városi rendőrségeket felváltotta²⁶ az államrendőrség.²⁷ A győri államrendőrség főkapitánya Jugovits István államrendőrségi főtanácsos lett. Vezető állománya – bár az alapító rendelet szerint a Vörös Őrség állománya beolvadt – lassan bővült. A győri rendőrkapitányságra 1919 januárjának végére a belügyminiszter

két tanácsost, egy marosvásárhelyi volt szolgabíró, egy volt határrendőrségi tanácsost és három fogalmazót nevezett ki.²⁸ Január végén érkezett a bűnügyi osztályra a politikai és árdrágító ügyek vitelére a belügyminiszter utasítása szerint Speczián Gyula volt határrendőrségi kapitány,²⁹ az osztály vezetésével pedig Kovács Nagy Pál határrendőrségi tanácsost bízta meg.³⁰

Hávor Imrét a kormánybiztos-helyettes pozícióból 1920. március 14-én felmentették.³¹ A nyugat-magyarországi kerületi kormánybiztoság fenntartása mellett a kormány – 1920. június 20-án, a belügyminiszter előterjesztésére – Károlyi József hatáskörét megszüntette, többek között Győr és Győr vármegye törvényhatósága felett.³² Szeptember 19-én pedig a főispán-kormánybiztos Darányi Kálmán felmentése is megtörtént. Párhuzamosan ezzel Darányi Kálmánt kinevezték Győr vármegye és Győr törvényhatósági jogú város főispáni székébe.³³ Helyreállt a két törvényhatóság háború előtti rendes közigazgatási rendszere és működése.

A háború befejeződött, és bár többször is felmerült a közigazgatás és ezen belül a törvényhatósági jogú városokra vonatkozó joganyag reformja, ez sokáig váratott magára. A nemzetgyűlés rendelkezése értelmében ugyanis

„a törvényhatósági joggal felruházott, valamint a rendezett tanácsú városok választott tisztviselőinek lejárt vagy ezután lejárt megbízása mindaddig érvényben marad, amíg új törvény alapján megalakítandó törvényhatósági bizottság általános tisztújítást nem tart. Az időközben megüresedő, választás alá eső állásokat feltétlen szükség esetében helyettesítés útján kellett betölteni.”³⁴

Ezt a törvényhozás még egy alkalommal 1923-ig tolta ki.³⁵ 1924-ben a kormány pedig rendeletével hosszabbította meg a lejárt tagok mandátumát.³⁶ Az utolsó ilyen aktus 1928-ban ismét törvényi formában történt. Utóbbi rendelkezései szerint a küszöbön álló közigazgatási reformig, de legkésőbb 1929. augusztus 31-ig törvényhatósági bizottságot újjáalakítani

vagy megüresedett tagságot betölteni nem lehetett.³⁷

A közigazgatás konszolidációja és a nagy reform közötti időszakban jelentősebb átalakulás nem történt Győr közigazgatásában. Egy-egy kisebb volumenű jogszabályi átalakítás történt. Így például a csendőrség szervezetének újraszabályozása után Győrt

a székesfehérvári kerületi parancsnoksághoz rendelték,³⁸ emellett az államrendőrség kapitánya révén helyi szintre visszautalták az útlevelkiadás jogát.³⁹ Az újonnan felállított mezőgazdasági kamarák egyik székhelyvárosa Győr lett, méghozzá Moson, Sopron, Vas, Fejér, Veszprém, Komárom, Esztergom és természetesen Győr vármegye és ezekben található valamennyi városra tekintettel.⁴⁰ A vámörkerületi parancsnokság felállítását is megtörtént, amelyhez két szakaszparancsnokság, nyolc határszéli őrs és egy belterületi őrs tartozott.⁴¹ Győr város közigazgatásának legjelentősebb eseménye az volt, hogy 1928-ban Farkas Mátyás polgármester nyugállományba vonult, és örökös törvényhatósági taggá nevezték ki. Helyét a polgármesteri székben Szauter Ferenc vette át. Személyi változások közül kiemelendő még Darányi főispán lemondása – a következő választásokon már a kormánypárt képviselőjelöltjeként indult –, akinek helyére Horthy Miklós kormányzó Németh Károly udvari tanácsos, ügyvédet nevezte ki.⁴² Míg vármegyei törvényhatóság esetében az 1923-ban létrehozott Győr, Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye létrehozása volt az, amely egyértelműen említést érdemel. Ennek keretében Győr megtartotta járási székhely státuszát, mégpedig a Tószigetcsilizközi járás központjaként. Így lényegében Győr törvényhatósági jogú városon belül önkormányzati és államigazgatási ügyekben is eljárhat, mégpedig községi feladatokat is ellátva, vagyis így első és másodfokon is határozatokat hozott. Míg Győr mint járásszékhelyváros meghatározott szervei elsőfokú hatóságként is funkcionáltak.⁴³

A régi Győr⁴⁴

3. Összegzés helyett

A régóta óhajtott közigazgatási reformra⁴⁵ az 1920-as évek végéig várni kellett. Scitovszky Béla belügyminiszter 1928 végén terjesztette azt az országgyűlés elé. A Magyar Városok Országos Kongresszusa a tervezetet megküldte a városok részére véleményezés céljából. A szeptember 22–23-i országos értekezleten részletesen megtárgyalták a kérdést, felhívták a kormány figyelmét arra, hogy külön városi törvény megalkotása volna szükséges, és számos módosító indítványt tettek, amit azonban a képviselőház elvetett.⁴⁶

A törvény az államigazgatás centralizációjának erősítését jelentette. A törvényhatósági városok esetében a fele részről $\frac{2}{5}$ részre csökkentette a virilisták, vagyis a törvényhatósági bizottságban. Ugyanennyivel csökkent a ténylegesen választható tagok száma is. A maradék $\frac{1}{5}$ részt szakigazgatás és egyes érdekképviselői tagok (szakszerűség, vallási felekezetek, érdekképviselői), valamint 5% erejéig örökös tagok tették ki. Csökkentették a törvényhatósági

bizottsági tagok számát is. Győr törvényhatósági bizottsága tagjainak számát a törvény melléklete 140 főben állapította meg.

Hosszú idő elteltével lehetőség nyílt a törvényhatósági bizottságok újjáalakítására. A törvényt kiegészítő belügyminisztériumi rendelet úgy határozott, hogy a virilisták választását 1929. október 18-án, míg az összes választók közüli voksolást 1929. október 27-én kellett megtartani, az érdekképviselőeknek november 10-ig kellett a delegálandó tagokat megválasztani, míg a felekezeti tagokat a törvényhatóság első tisztviselőjének szintén november 10-ig kellett kijelölnie. A törvényhatóságok alakuló közgyűlését legkésőbb 1929. november 20-ig meg kellett tartani.⁴⁷

A leköszönő győri törvényhatósági bizottság október 17-én tartotta utolsó ülését. Ezen a, mondhatni ünnepi közgyűlésen, visszaemlékeztek a korábbi szabályozás szerinti bizottság 43 évére és jeles tagjaira, így többek között Kautz Gusztávra, Deáky Zsigmondra, Czigler Jánosra, megemlékeztek az elmúlt időszak eredményeiről, és döntöttek a kilenc választókerület elnökeiről.⁴⁸ A másnapi választásokon többséget szerzett a polgári pártok szövetsége.

KELEMEN, ROLAND

Die Reorganisation und Stabilisierung der Verwaltung von Győr und des Kreises Győr (1919–1929)

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Studie beschreibt die Reorganisation und Stabilisierung der Verwaltung der Stadt und des Komitats Győr seit dem Untergang der Sowjetrepublik bis zur Verwaltungsreform von 1929. Sie beschreibt detailliert, wie die verschiedenen Organe der lokalen und regionalen Verwaltung in der Zeit nach der Sowjetrepublik zu funktionieren begannen und wie die Stadt selbst und die umliegenden Gebiete wiederbelebt wurden. Diese Zeit, die aufgrund der Kriegsverletzungen und der Rückschläge der Revolutionszeit nicht einfach war, wurde durch die rumänische Militärbesetzung noch erschwert. In der Studie werden die Auswirkungen auf das Leben und die

Verwaltung der Stadt im Detail beschrieben. Die Studie wirft auch ein Licht auf die Frage, ob die von den Überresten der proletarischen Diktatur verursachte Anarchie und Unordnung, die der Grund für die rumänische Besetzung war, und die Notwendigkeit, sie zu beseitigen und Recht und Ordnung herzustellen, in der Stadt tatsächlich notwendig und zu beobachten war, oder ob die rumänischen Militärs, die Győr besetzten, ganz andere Pläne hatten. Anschließend skizziert er eine vollständige Wiederbelebung der Kriegsverwaltung mit einigen ihrer Merkmale. Das letzte Drittel der Studie konzentriert sich auf die kleineren Reformen in den friedlicheren 1920er Jahren.

Jegyzetek

- ¹ Korábbi időszak alkotmányos válságai már előrevetítették a jövőbeni törésvonalakat. Lásd bővebben BARNA Attila: „Ha a hecczet szerek” – Obstrukció, indemnitás és a zsebkendőszavazás. In KIS Norbert – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára: Studia sollemnia scientiarum politico-camerarium*. Budapest, 2017. Dialóg Campus Kiadó Nordex Kft., 65–80. p.
- ² https://hu.wikipedia.org/wiki/Győr_vármegye#/media/Fájl:Győr_county_administrative_map.jpg.
- ³ NAGY Szabolcs: Magyarország az 1918–1922 közötti legitimációs válságok időszakában. In KELEMEN Roland (szerk.): *Sajtójogi források a kivételes hatalom árnyékában. A magyar sajtójog a hatalmi/legitimációs kivételes állapotok időszakában (1918–1922)*. Budapest, 2018. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 35. p.
- ⁴ Szabályozási kereteit a korábbi 1886. évi törvény adta. Lásd bővebben STIPTA István: A főispáni hatáskör törvényi szabályozása (1870,

1886). In MÁTHÉ Gábor – ZLINSZKY János (szerk.): *Degré Alajos emlékkönyv*. Budapest, 1995. Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., 299–312. p.

- ⁵ *Győri Hírlap*, 1919. (augusztus 15.) 141. sz. 3. p.
- ⁶ Közigazgatási gyökereit lásd PÉTERVÁRI Máté: *Az Osztrák–Magyar Monarchia alsó középszintű közigazgatása a kiegyezést követően. Acta Juridica et Politica*, 2019. 1. sz. 113–126. p.
- ⁷ A magyar kormány 1919. évi 3.886. M. E. számú rendelete valamennyi törvényhatósághoz, a törvényes közigazgatás felvételéről. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1919, 627. p.
- ⁸ *Győri Hírlap*, 1919. (augusztus 15.) 141. sz. 3. p.
- ⁹ *Az Érdekes Ujság*, 1919. (november 20.) 46. sz. borító oldal.
- ¹⁰ *Győri Hírlap*, 1919. (augusztus 15.) 141. sz. 3. p.
- ¹¹ Uo.
- ¹² SZALAI Attila: Győr román megszállásának története (1919. augusztus 18.–október 4.). In NÉMA Sándor (szerk.): *Tanulmányok a Kisal-*

- föld múltjából III.* Győr, 2007. Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár, 88–89. p.
- ¹³ *Győri Hírlap*, 1919. (szeptember 10.) 162. sz. 2. p.
- ¹⁴ *Győri Hírlap*, 1919. (szeptember 21.) 172. sz. 1. p.
- ¹⁵ *Győri Hírlap*, 1919. (szeptember 25.) 175. sz. 1. p.
- ¹⁶ Lásd bővebben KELEMEN Roland: *A katonai igazságszolgáltatás Magyarországon 1867–1949: Egy elfelejtett jogterület a jogalkotás tükrében.* Budapest, 2017. Gondolat Kiadó, 172–178. p.; Uő: Különleges megtorló-számonkérő jogintézmények Magyarországon a katonai büntetőjog területén a két világháborút követően. In KECSKÉS Gábor (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2016.* Győr, 2016. Széchenyi István Egyetem, 51–55. p.
- ¹⁷ *Dunántúli Hírlap*, 1919. (október 15.) 90. sz. 3. p.
- ¹⁸ A háboru esetére szóló kivételes intézkedésekről 1912. évi LXIII. törvény 4. §.
- ¹⁹ Uo. 4. § (2) bekezdés.
- ²⁰ Kinevezési okmány minta kormánybiztosok részére MNL OL K26 978. csomó XXI. 20. sz.
- ²¹ A kormánybiztosok jelentették a tényleges közigazgatási irányítást ebben az időszakban, a kormányok tényleges hatalma, főként a román megszállás időszakában nem mérhető a kormánybiztosokéhoz. Lásd bővebben KARSAI Elek: A kormánybiztosok hatásköre és tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első hónapjaiban. *Levéltári Közlemények* 26. Budapest, 1955. 206–234. p.
- ²² *Győri Hírlap*, 1920. (január 1.) 1. sz. 3. p.
- ²³ *Győri Hírlap*, 1920. (január 2.) 2. sz. 2. p.
- ²⁴ *Győri Hírlap*, 1920. (január 9.) 6. sz. 3. p.
- ²⁵ *Győri Hírlap*, 1920. (január 11.) 8. sz. 1. p.
- ²⁶ Jelentőségét lásd bővebben FARKAS Ádám: *A [Hon]védelmi alkotmány kialakulása a polgári Magyarországon 1867–1944.* Budapest, 2019. Zrínyi Kiadó, 99. p.; FARKAS Ádám: Adalékok a védelmi alkotmány és a védelmi alkotmányjog hazai értelmezéséhez és történetiségéhez. *Hadtudományi Szemle*, 2018. 4. sz. 227–255. p.
- ²⁷ A Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 4. számú rendelete, államrendőrség felállításáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1919, 622. p.
- ²⁸ *Győri Hírlap*, 1919. (január 17.) 13. sz. 2. p.
- ²⁹ *Győri Hírlap*, 1919. (január 24.) 19. sz. 3. p.
- ³⁰ *Győri Hírlap*, 1919. (január 31.) 25. sz. 2. p.
- ³¹ *Belügyi Közlöny*, 1920. 11. sz. 403. p.
- ³² *Belügyi Közlöny*, 1920. 25. sz. 866–867. p.
- ³³ *Belügyi Közlöny*, 1920. 38. sz. 1398. p.
- ³⁴ A városi választott tisztviselők hivatali megbízásának meghosszabbításáról 1920. évi VII. törvénycikk.
- ³⁵ ANTAL Tamás: *Hódmezővásárhely törvényhatósága 1919–1944. Fejezetek a magyar városigazgatás történetéből (Dél-Alföldi évszázadok 27.).* Szeged, 2010. Csongrád Megyei Levéltár, 17. p.
- ³⁶ A m. kir. minisztérium 1924. évi 204. M. E. számú rendelete, az önkormányzati működés folytonosságának biztosításáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1924. 2. p.
- ³⁷ Az önkormányzati igazgatás folytonosságának biztosításáról 1928. évi XXXVI. törvénycikk.
- ³⁸ A m. kir. belügyminiszternek a m. kir. honvédelmi miniszterrel egyetértőleg kiadott 5,643/1921. B. M. számú rendelete. A m. kir. csendőrség szervezete. *Belügyi Közlöny*, 1921. 6. sz. 159–160. p.
- ³⁹ A m. kir. belügyminiszternek 82,600/1920. B. M. számú körrendelete. Az útlevelkiállítás jogának az 1903:VI. t.-c. 6. §-ában megállapított útlevelkiállító hatóságok hatáskörébe való visszautalása.
- ⁴⁰ A m. kir. földművelésügyi miniszternek 37,250/1921. F. M. számú rendelete. A mezőgazdasági kamarák székhelyének és működési területének megállapítása. *Belügyi Közlöny*, 1922. 2. sz. 76. p.
- ⁴¹ A m. kir. pénzügyminiszternek 2,776/1922. P. M. számú rendelete. Az 1922:VIII. t.-c.-nek a m. kir. vámorségre vonatkozó rendelkezései végrehajtása. *Belügyi Közlöny*, 1922. 34. sz. 1511–1531. p.
- ⁴² *Pesti Hírlap*, 1927. (március 5.) 52. sz. 9. p.
- ⁴³ A közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről 1923. évi XXXV. törvénycikk.
- ⁴⁴ <https://regigyor.hu/belvaros/a-kiraly-utca/>.
- ⁴⁵ Közigazgatási reform érintette a jogorvoslati eljárásokat, ennek végző fóruma továbbra is a Közigazgatási Bíróság volt. Közigazgatási Bíróságról lásd bővebben NAGY Péter: Külföldi minták és főbb irodalmuk a magyar közigazgatási bíráskodás szakirodalmában. *Pro Publico Bono*, 2018. 4. sz. 114–151. p.; PATYI András: *A magyar közigazgatási bíráskodás elmélete és története.* Budapest, 2019. Ludovika Egyetemi Kiadó; Uő: Törések és hiányok – a magyar közigazgatási bíráskodás történeti modelljének néhány példája. In PERES Zsuzsanna – BAGOSSYNE KÖRTVÉLYESI Mária (szerk.): „Bírák vagyunk...”. *A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk kihirdetésének 150. évfordulója tiszteletére.* Budapest, 2019. Országos Bírósági Hivatal, 89–104. p.; STIPTA István: Szabó József és a közigazgatási jogvédelem. In RÉVÉSZ Béla (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...”: *Szabó József emlékkönyv.* Szeged, 2014. Szegedi Tudományegyetem, 45–51. p.
- ⁴⁶ GYENESEI József: A városok közigazgatási reformja 1929-ben. *Li-mes*, 2004. 3. sz. 51–64. p.
- ⁴⁷ A m. kir. belügyminiszter 1929. évi 3.909. eln. számú körrendelete, a törvényhatósági bizottságok újjáalakításának időpontjáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1929. 1488–1489. p.
- ⁴⁸ *Dunántúli Hírlap*, 1929. (október 18.) 237. sz. 1–2. p.

1. Bevezetés

A kora újkori egyetemes történet egyik legismertebb eseménysorozata úgy a hazai, mint a nemzetközi historiográfiában a spanyol örökösödési háború² (1701–1714) volt, amelynek eredményeként a világ akkori legnagyobb birodalmának – amelyben „soha nem nyugodott le a nap” – élére a korábbi uralkodóház (Habsburg) helyébe új dinasztia (Bourbon) lépett. „Mások csak háborúznak, te boldog Ausztria, házasodj!” – nincs is talán még egy mondás a világon, amely egy időben lenne ennyire mitikus és valóságos, semmitmondó és mindent magában foglaló. Egy családi jelmondat, amely a receptje lett volna a felemelkedésnek és ugyanakkor magában hordozta volna a bukást is. A Madrid és Bécs közötti 16–17. századi szoros összeköttetés feltárása az elmúlt években komoly lendületet vett, ma már elmondható, hogy virágkorát éli a kora újkori Habsburg-kutatás.³ Ugyan a (nemzetközi) jogtörténetírás a dinasztia spanyol és osztrák ágáról beszél, valójában a család (magán)jogi egysége végig megmaradt, pontosabb volna egy idősebb (senior) és egy fiatalabb (junior) ágról beszélni.⁴

A dinasztia 16–17. századi korszakával, a spanyol trónbetöltés rendjével, a spanyol királyok házasságpolitikájával foglalkozva könnyen arra a megállapításra lehet jutni, hogy amíg a fenti idézettel fémjelzett (házasság)politika a 16. században egyértelműen az országok megszerzését, a 17. század során már sokkal inkább a meglévő koronák dinasztiaián belül tartását szolgálta. A spanyol uralkodók – a sajátos spanyol (trón)öröklési rend következtében – kifejezetten is arra törekedtek e két évszázad során, hogy a leányági leszármazáson keresztül a dinasztia junior fiágának öröklését biztosítsák arra az esetre, ha a senior fiág kihalna.⁵ A politikai realitás és a fegyverek szava azonban a 18. század elejére elvitathatatlanul felülírta ezt a törekvést, és V. Fülöp király (1700–1746) személyében a Bourbonok szerezték meg a hatalmas spanyol örökséget. Milyen jogi okok és politikai folyamatok álltak a spanyol korona sorsa körül kialakult összecsapás háttérében? Mit mondott ki az utolsó spanyol Habsburg uralkodó, II. Károly 1700-ban kelt (utolsó) végrendelete? Mennyiben szakított az a dinasztia addigi törekvésével? Vajon mennyire kötötte II. Károly kezét őseinek végrendelete, vagy éppenséggel maga a törvény? E tanulmányban az örökösödési háború jogi háttéréről kívánok elemzést adni, az örökösödési háború alatt kelt szövetségek iratait és az azt lezáró békeszerződéseket pedig külön tanulmányban áttekinteni.

2. A spanyol trónbetöltés rendje

A mai értelemben vett jogilag egységes Spanyolország a 16–17. században még nem létezett – azt csak a 18. század elején a Bourbonok hozták létre (!) –, különböző királyságok (Kasztília, Aragónia, Valencia stb.) halmazaként „állt össze” a „spanyol birodalom”, amelyben a domináns szerepet – és a fenntartásához szükséges pénzügyi-katonai teher oroszlánrészét – végig Kasztília vitte.⁶ A X. (Bölcs) Alfonz kasztíliai uralkodó⁷ (1252–1284) által kiadott tör-

Liktor Zoltán Attila

De kinek a jussa?

A spanyol örökségért folytatott küzdelem a Habsburgok és a Bourbonok között a (jog)források tükrében¹

vény- és szokásjogi gyűjtemény, a *Ley de las Siete Partidas* – amely közjogi és magánjogi elemeket is tartalmaz – trónöröklésre és királyi hatalomra vonatkozó rendelkezési olyan szellemiséget mutatnak, amiből egyenesen következett a 14. században megjelenő hitbizomány (*mayorazgo*).⁸

A hitbizományi szemlélet az állam (uralkodó) és a nemesség hadi képességének megőrzését állította a középpontba, lényege abban ragadható meg, hogy az egy olyan megterhelhetetlen, elidegeníthetetlen, feloszthatatlan és elválaszthatatlan vagyontömeg (főként ingatlan), amely valamely meghatározott öröklési rend (primogenitura, senioratus stb.) szerint egyetlen személy – a hitbizományi birtokos – kezében összpontosul. Az uralkodók így fogták fel magát az államot is, és e szemlélet határozta meg a trónbetöltés rendjét is.⁹

A középkori Kasztíliában – és egészen 1713-ig – tehát a *successio linealis* volt érvényben, azon belül is annak egyik altípusa, a *successio cognatica*, amely szerint férfiak és nők is örökölhetnek egy ágon és egy fokon belül. *Successio linealis*, azaz az utolsó trónbirtokostól számított ágközelség az irányadó, e szerint az első ágat az uralkodótól leszármazó(k), a másodikat a trónbirtokos szülőjétől leszármazó(k) (azaz az uralkodó testvére(i) és azok leszármazói) teszi(k) ki, a harmadikat a trónbirtokos nagyszülőjétől leszármazó(k) (azaz az uralkodó unokatestvére(i) és azok leszármazói) és így tovább. Ez párosul ráadásul az elsőszülöttség rendjével, a képviseleti elvvel (az egyenes ági lemenő megelőzi az oldalágot) és a férfi nővel szembeni elsőbbségével egy fokon belül.

A dinasztia – a hitbizományi szemlélet következtében – úgy értelmezte, hogy saját jogán (*por derecho propio*) bírja az országot, amit családi örökségnek (*reinos y países patrimoniales*) tekintettek, önmagukat pedig természetes úrnak (*señor natural*) tartották, valamint az ország tulajdonosaként (*propietario de los dichos Estados*) értelmezték. E felfogást a (spanyol) Habsburgok a 16. században kiterjesztették minden országukra, azaz úgy tekintették, mintha a ház jogára álló országok (tehát az egész „spanyol birodalom”) maguk is egy hatalmas családi hitbizomány volnának, aminek tulajdonosa a Habsburg-ház, hitbizományi birtokosa pedig a család feje, az uralkodó. A különböző felosztási tervek, családi egyezségek keretében tulajdonként, azok felett szabadon, tulajdonosként rendelkezve osztogatták egymás között a dinasztia uralma alatt álló országokat, országrészeket. E sajátos jogrend

és felfogás mentén a Habsburgok minden akkori – és az esetleg uralmuk alá kerülő jövődöbéli – országaik, területeik egyetemes örökösül (*heredero y sucesor universal*) mindig csak egyvalakit jelöltek meg (*siendo siempre un solo sucesor*).¹⁰ A spanyol trónöröklési jog nem is engedte (volna) azt, hogy az uralkodó országait esetleg felossza örökösei között, mivel azoknak a hitbizományi ordó szigorúan a „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul” (*inengenable e impartible*) való együttes birtoklását rendelte.¹¹ (A valóságban például Németalföld kapcsán ezt mégis megtették.) A magyar törvénybe (1723) innen került át az elv, amely egészen 1918-ig meghatározta a trónbetöltés rendjét.

3. A spanyol uralkodók házasságpolitikája, Németalföld kérdése, III. Fülöp és IV. Fülöp végrendelete

A spanyol Habsburgok – éppen a sajátos (trón)öröklési (jog)rendszer okán – úgy alakították a házassági stratégiát az egész tárgyalt korszakban, hogy annak következtében a nőági öröklésen keresztül a bécsi rokonságot „hozzák helyzetbe” arra az esetre, ha a spanyol fiág kihalna. Ennek bizonyítéka, hogy a 16. században az elsőszülött infánsnőket mindig valamely főherceghez adták hozzá, a 17. században – a korabeli nemzetközi politikai körülményekkel¹² szoros összefüggésben – viszont az elsőszülött infánsnőket a francia uralkodókhoz kényszerültek hozzáadni.¹³ Így a bécsi rokonság csak a másodsülött infánsnők kezét nyerte el, amivel ugyan hátrányba kerülhettek volna az öröklési rendben a francia uralkodókkal szemben, azonban a spanyol királyok ezt a „veszélyt” úgy hártották el, hogy a francia királyokkal házasodó elsőszülött infánsnők a házasságkötést megelőzően lemondtak spanyol trónöröklési jogukról. Madridban ezzel kívánták megakadályozni azt, hogy a francia királyok jogigényt támasztassanak a spanyol örökségre, vagy annak egy részére,¹⁴ különösen Németalföldre, amire a francia uralkodók – mint régi burgund örökségre – már a 15. század vége (1477) óta igényt tartottak.

Kulcsfontosságú stratégiai térség volt Németalföld, a francia uralkodók „harapfogóban” érezték Franciaor-

szágot a (spanyol) Habsburgok által uralt Németalföld és az Ibériai-félsziget szorításában, a szóban forgó tartományok tehát állandó vizzály forrásává váltak Párizs és Madrid között. Már V. Károly császár időszakában (1554) felmerült, hogy esetleg Fülöp infáns és Mária angol királynő házasságából származók örökölhetnek,¹⁵ ebből azonban nem lett semmi. Később II. Fülöp (1556–1598) időszakában Németalföld égető kérdéssé lett a spanyol hatalom számára, újfent felmerült, hogy II. Fülöpnek a francia Valois Izabellával kötött – (harmadik) – házasságából született leányok valamelyike kaphatná Németalföldet hozományként, így elejét véve az újabb háborúságnak.¹⁶ A spanyol uralommal szemben kirobbant németalföldi felkelés azonban évtizedekig húzódó háborúvá mérgesedett, ami után a régi elképzelést felelevenítendő hajlott arra az uralkodó, hogy a (spanyol) koronától „elszakítva” szuverén uralkodópár (leánya, Izabella infánsnő és unokaöccse, Ernő főherceg) alá rendeli a tartományt.¹⁷ Bár a kiszemelt főherceg elhunyt, végül annak testvérével, Albert főherceggel ezt a szándékát fiókvégrendeletében (1597) megerősítette,¹⁸ sőt egy adománylevelével kíséretében (1598) valóban hűbérbe

(*en feudo*) is adta nekik a tartományokat.¹⁹ II. Fülöp után az új spanyol vezetés – Lerma herceg alatt – a háborúk befejezését és lehetőleg elkerülését tűzte ki célul (*Pax Hispanica*), a közép-európai térség helyett a földközi-tengeri térségre kívánt összpontosítani, illetve a franciákhoz való közeledést szorgalmazta.²⁰

A Fülöp infáns és Izabella francia hercegnő, illetve az Anna infánsnő és a francia király közötti Habsburg–Bourbon kettős házasság (1611–1615) is ebbe az új irányvonalba illeszkedett. A Párizs és Madrid közötti megállapodást – a szöveg szerint – annak érdekében kötötték a felek, hogy a békét az egész kereszténység javára fenn lehessen tartani.²¹ Anna infánsnő²² (1601–1666) tehát XIII. Lajos francia királlyal (1610–1643) kötött házasságot (1611), és a szerződésbe bele is foglalták, hogy az infánsnő lemond – saját és mindkét nemű örökösei nevében is – minden, a spanyol koronára vonatkozó öröklési jogáról és igényéről.²³

E mellett azt is belefoglalták, hogy a koronától elidegenített, de majd arra visszaszálló birtokok is e szerződés hatálya alá tartozónak tekintetnek, azokban sem Anna, sem a szóban forgó házasságból való utódai nem örökölhetnek.²⁴

Habsburg IV. Fülöp spanyol király (1621–1665).
Diego Velázquez festménye (1652)

A szerződésben külön nevesítve van Németalföld, amely az akkor ott uralkodó főhercegi párról (Izabella infánsnő és Albert főherceg) az adománylevélben foglalt feltételek beálltával Fülöp királyra és utódaira száll majd vissza.²⁵ Ez egyértelműen a németalföldi területekre vonatkozó francia törekvések és igények érvényesítését kívánta előre kizárni, aminek megszerzésére Párizs már korábban kísérletet tett azzal, hogy a frigyet ahhoz a feltételhez szerette volna kötni, hogy ha a németalföldi főhercegi uralkodópárnak nem maradnának utódai, akkor Anna jogán a francia koronára szálljon a terület.²⁶ A kizárást azonban még arra az esetre is fenntartják a spanyolok, ha Fülöp király fiágának magva szakadna, azzal, hogy még abban az esetben se örökölhessenek semmiképpen Anna vagy francia utódai.²⁷ Ezt a lemondást az infánsnő még a házasságkötés (1615) előtt megerősítette,²⁸ apja, III. Fülöp király (1598–1621) a madridi *Cortes* (1617–1620) ülésén pedig törvényben ki is hirdette.²⁹ Bár a megfogalmazás akként szólt, hogy a közjó érdekében kívánják elkerülni azt, hogy a két korona – a spanyol és a francia – egyesüljék, valójában a Bourbonokat akarták kizárni a spanyol örökségből, akik Anna jogán tarthattak volna igényt arra.

III. Fülöp király mindezt még megerősítette (1621) a végrendeletében is.³⁰ Az uralkodó külön foglalkozik az apja által a koronától korábban elidegenített birtok(ok) (Németalföld) koronára való visszazállásáról,³¹ mivel azok, mint ősi hitbizomány („*mayorazgo antiguo*”), saját jogán („*por derecho propio*”) őt és az ő utódait illetik.³² Németalföld a harmincéves háború kezdetén – Albert főherceg halálával az adománylevélben megállapított feltételek beállta következtében – valóban vissza is szállott (1621) a spanyol koronára,³³ de az továbbra is feszültségforrás maradt Párizs és Madrid között. III. Fülöp kisebb lánya, Mária Anna infánsnő a későbbi III. Ferdinánd császárral lépett (1630) frigyre. A harmincéves háború németországi szakaszát lezáró vesztfáliai békével (1648) a császár ugyan otthagyni kényszerült természetes szövetségését – ebből évtizedig tartó politikai elhidegülés származott Bécs és Madrid között³⁴ – de a spanyolok és a franciák között tovább folyt a küzdelem. A franciák végül súlyos vereséget mértek a spanyolokra, a pireneusi békében (1659) már arra is rákényszerítették IV. Fülöp spanyol királyt (1621–1665), hogy elsőszülött leányát – az eredeti madridi tervek és a régi családi hagyományok szerint az

osztrák főherceggel összeházasítandó –, Mária Terézia infánsnőt³⁵ (1638–1683) hozzáadja annak kétszeres, anyai és apai ágról való elsőfokú unokatestvéréhez, XIV. Lajoshoz (1643–1715).³⁶

A menyegzőre sor is került, azonban az infánsnő még a frigyre lépést (1660) megelőzően lemondott – a saját és e házasságból való mindkét nemű utódai nevében – a spanyol trónöröklési jogáról és igényéről,³⁷ fenntartva viszont azt arra az esetre, ha a francia királlyal kötendő házasságából gyermektelenül özvegyiségben maradna.³⁸ A spanyol uralkodó másik leányát, Margit Terézia infánsnőt³⁹ (1651–1673) I. Lipót császár-királylyal (1658–1705) jegyezte el (1663), akinek öröklési jogát, szemben idősebb leányával, biztosítja a fiága kihalásának esetére.⁴⁰ IV. Fülöp testamentumában (1665) szinte ugyanaz ismétlődik meg, mint ami elődjének 44 évvel korábbi végakaratóiban szerepelt. Az uralkodó fiága kihalása esetére fenntartja kisebbik leánya, (Margit Terézia infánsnő) és annak minden törvényes leszármazójának öröklését,⁴¹ ez esetben a Lipót császárral kötendő házasságból való főhercegeket, főhercegnőket. Azok nemléteben testvére,

Mária Anna (néhai) császárné törvényes örököseit, azaz Lipót császárt és testvéreit, valamint azok mindkét nemű örököseit jelöli meg.⁴² E kikötéssel tehát a spanyol király kétségtelenül a bécsi testvérág öröklését kívánta biztosítani a spanyol trónon. A király fenntartja idősebb leánya, Mária Terézia infánsnő és ennek minden, XIV. Lajossal kötött házasságából való törvényes leszármazójának trónöröklésből történt kizárását, azzal a záradékkal, hogyha e házasságból Mária Terézia gyermektelen özvegyiségben maradna, akkor visszazáll a joga a trónöröklésre, úgy, hogy ha másodszor is férjhez menne, semmiképpen ne francia herceggel lépjen frigyre.⁴³ Világosan látszik ebből, hogy a spanyol politika a 17. században már kényszer alatt bólintott rá a francia menyegzőkre, azonban találtak olyan jogi megoldást, ami biztosíthatta azt, hogy a Habsburg-házon belül maradjon az örökség, és az a leányági leszármazáson keresztül ne csússzon ki a dinasztia kezéből. Az uralkodó általánosságban és közvetlenül Németalföldet (*Flandes, Paisés Baxos*) érintően is a korona egységéről, feloszthatatlanságáról (*impartibles*) és elválaszthatatlanságáról (*indivisos*) beszél.⁴⁴

Habsburg Margit Terézia (1651–1673) spanyol infánsnő, magyar királyné, lányával, Mária Antónia főhercegnővel. Benjamin Block festménye (1671)

4. A spanyol örökség felosztásának (francia) tervei

A spanyol örökség megszerzésére törekvő XIV. Lajos – arra hivatkozva, hogy hitvese, Mária Terézia nem kapta meg hozományát – apósa, IV. Fülöp halála után azonnal benyújtotta igényét az örökség egy részére, egészen pontosan Németalföldre. Korábban a tárgyalások során Mazarin bíboros-főminiszter – csakúgy, mint egy fél évszázaddal korábban is – azt akarta elérni, hogy a lemondás ne univerzális legyen, annak hatálya Németalföldre ne terjedjen ki.⁴⁵ A párizsi parlament nem is iktatta be a házassági szerződés szerinti (univerzális) lemondó nyilatkozatot – XIV. Lajos erre alapítva tartott igényt a spanyol örökségre később –, spanyol részről erre hivatkozva maradt el a hozomány kifizetése, bár IV. Fülöp arra mégis kötelezte volna utódát.⁴⁶ A spanyol trónöröklés rendjét nem érintette az, hogy egy idegen hatalom mennyire ismeri el vagy tekinti érvényesnek azt, azaz teljesen érdektelen (jogilag) az, hogy a párizsi parlament beiktatta vagy sem az infánsnő lemondó nyilatkozatát.

A spanyol fiág kihalásának tényleges veszélye miatt Madridban francia beavatkozástól tartottak, ennek komolyságát bizonyítja, hogy a király halála után Mária Anna özvegy királyné, mint gyámkormányzó az államtanács legelső ülésén, leánya, Margit Terézia infánsnő házasságának ügyében hozott intézkedést, amitől a francia fenyegetéssel szemben remélt szövetséget Béccsel és érdemi segítséget a császártól.⁴⁷ Az évtizedek óta halogatott frigyét szinte azonnal (1666) nyélbe is ütötték a bécsi rokonsággal, illetve a Habsburgoktól már évtizedek óta elszakadt (1640) Portugália függetlenségét is elismerték (1668).⁴⁸ XIV. Lajos önkényesen megszállta Németalföldet,⁴⁹ Bécs lépéskényszerbe került – bár Lipótnak fia született (1668) spanyol hitvesétől, a gyermek nem maradt életben – a császár kénytelen volt megállapodást kötni (1668) a francia királlyal, ami szerint a spanyol örökséget felosztják maguk között arra az esetre, ha bekövetkezne a senior fiág kihalása.⁵⁰ A szerződés egyértelműen a „spanyol birodalom” szuverenitását és területi egységét sértette volna, a spanyol király, II. Károly (1665–1700) viszont életben maradt, így az osztozkodás „lekerült a napirendről”. Lipótnak és Margit Teréziának 1669-ben leánya született, Mária Antónia főhercegnő, aki II. Károly utáni

öröklési sorrendben a második helyet foglalta el. A spanyol királynak az eredeti tervek (1673) szerint unokahúgát, Mária Antónia főhercegnőt kellett volna feleségül vennie. Időközben Madridban az „osztrák párt” legfőbb támasza, a korábban a gyámkormányt is vivő anyja⁵¹ kiszorult a hatalomból (1675), és egy időre IV. Fülöp házasságon kívül született fia, Juan José de Austria (†1679) vezetésével a francia orientáció kerekedett felül az udvarban, ami meg-

*Bourbon XIV. Lajos francia király (1643–1715).
Hyacinthe Rigaud festménye (1701)*

hiúsította a Bécs és Madrid közötti újabb házassági kötelek létrejöttét.⁵² A katonai fölényben lévő francia hatalom több alkalommal (1668, 1678) foglalt el területeket különböző háborúk során a spanyoloktól, amelyekről Madrid sorra kénytelen volt lemondani.⁵³ A franciabarát kormány bukása után a két testvérágat újra közel hozta egymáshoz Bécs ostroma (1683) és az oszmánok magyarországi kiűzésének ügye, Mária Anna özvegy királyné nagyon jelentős szerepet vitt ebben.⁵⁴ A spanyol korona komoly pénzügyi és katonai segéllyel támogatta a császárt az oszmánok elleni harcban és Magyarország felszabadításában,⁵⁵ a pozsonyi diéta be is cikkelyezte II. Károly – és fiági örökösének – jogát a magyar trónra.⁵⁶ Az 1689-ben – francia feleségétől – megözvegyült II. Károly (Bécs szorgalmazására) másodszor is megnősült, de a Lipót császár sógornőjével,

Pfalz-Neuburgi Mária Annával kötött második házasságából⁵⁷ sem születtek gyermekei. A madridi császári követ – Aloys von Harrach gróf – közvetítésével ugyan felmerült, hogy a császár kisebb fiát, a Pfalz-Neuburgi Eleonórától született Károly főherceget⁵⁸ – a Cortest összehíva – nyilvánítsák II. Károly örökösének, erre végül nem került sor.⁵⁹ Ebben talán szerepe volt annak, hogy Mária Anna királyné (†1696) unokája, a bajor herceggel frigyre lépő Mária Antónia főhercegnő (†1692) után a dédunokája, József Ferdinánd bajor herceg öröklését támogatta,⁶⁰ még végrendeletében is megemlékezett róla.⁶¹ Mária Antónia ugyan lemondott apja, a császár javára öröklési jogáról, az a spanyol jog szerint királyi hozzájárulás nélkül érvénytelen volt.⁶²

A kilencéves háborúból (1688–1697) felemás eredménnyel kikerülő XIV. Lajos a rijswijki békekötést (1697) követően egyezséget kötött (1698 októbere) az addig vele szemben álló Angliával, valamint a Holland Köztársasággal, amelyek akkoriban Orániai Vilmos hatalma alatt állottak. Annak érdekében, hogy a spanyol örökösödés várható közeli megnyílása miatt az újabb háborút elke-

rüljék,⁶³ előre felosztották a spanyol örökséget. A szerződés kiemeli, hogy akkor, ha mind a francia király, mind pedig a császár teljes egészében igényt tartana a spanyol örökségre, és azok mind egy kézben összpontosulnának, abból bizonyosan fegyveres összecsapás lenne.⁶⁴ Ennek elkerülése érdekében XIV. Lajos lemond a saját és minden utóda nevében a spanyoltrónigényéről, cserében a nápolyi királyságért és egyéb, kisebb területi engedményekért.⁶⁵ A spanyol trónt József Ferdinánd bajor hercegre hagyná a paktum, akit attól sem a francia király sem a császár vagy azok utódai soha meg nem foszthatnának.⁶⁶ Károly főherceg az egész örökségből csak a milánói hercegséget kapta volna meg „fájdalomdíjként”, cserében a Habsburgok spanyol koronára tartott igényéről való lemondásáért.⁶⁷ A császárt és örököseit kötelezték volna egy ünnepélyes nyilatkozat kiadására is, amelyben a szerződésben rögzítetteknek megfelelően lemondanak jogigényükről.⁶⁸ A felek úgy rendelkeztek, hogy az egyezséget

Habsburg I. Lipót római császár, magyar és cseh király (1657–1705)

aláírás után a császár tudomására kell hozni, aki ha azt visszautasítaná, vagy többet követelne, akkor annak megakadályozására minden erővel fogják egymás segíteni.⁶⁹ Arra az esetre, ha József Ferdinánd bajor herceg örökösök nélkül halna meg, titkos záradékban úgy rendelkeznek, hogy az apja és annak további örökösei kapják a spanyol koronát,⁷⁰ akiknek egyébként a spanyol jog szerint semmiféle jogos igényük a spanyol örökségre nem lett volna.

II. Károly végrendeletében – a törvényi rendnek és IV. Fülöp testamentumának szellemében – egyetemes örökösének nevezte meg a bajor herceget, egyértelművé téve ezzel, hogy a „birodalom” területi egységét fenn kívánja tartani, amely ellen a madridi udvarban tartózkodó francia követ – ura nevében – tiltakozásának adott hangot.⁷¹ A londoni udvarban pedig a rendkívüli spanyol követ kelt ki ura nevében, miután az tudomást szerzett a felosztási tervről.⁷² A felosztási egyezség megkötését követően nem sokkal a gyermek József Ferdinánd bajor herceg (†1699) azonban váratlanul elhunyt, amely alapvetően felborította a már tető alá hozott francia–angol–holland egyezség egész rendszerét. A francia király ennek fényében – felrúgva a korábbi megállapodás titkos záradékát, a gyermek apjának öröklését – újabb felosztási egyezséget kötött (1700 márciusa) előbbi partnereivel, az angolokkal és a hollandokkal. A nápolyi királyságot, illetve a korábbi alkuban megállapított területeket a francia trónörökös és utódai kapnák,⁷³ a spanyol koronáról a francia király, a

trónörökös és azok minden utódai nevében is lemondának.⁷⁴ A spanyol trónt Károly főherceg kapná meg,⁷⁵ amely a Habsburgokat jóval előnyösebb helyzetbe hozta volna, mint a korábbi szerződés. Ennek a felosztásnak a célja – a szöveg szerint – kifejezetten annak megakadályozása, hogy a spanyol korona egy másik meghatározó európai hatalommal újra egy kézbe kerüljön. Éppen ezért úgy rendelkeznek, hogy ha Károly főherceg is meg találna halni, akkor olyan örökösöt jelöljön ki a császár, vagy ha ő maga nem tehetné, akkor a római király (József főherceg) a saját utódai közül, aki személyében nem egyesíti majd a spanyol koronát a császárral.⁷⁶ Ugyanerre a mintára szövegezik bele, hogy a spanyol korona sem a francia királyra, sem a trónörökösre (*Dauphin*) nem szállhatna.⁷⁷ Ezek a felosztási tervek annak felismerését adják vissza, hogy a hatalmak a 16–17. század háborús tapasztalatából kiindulva kívánták elkerülni azt, hogy a spanyol nagyhatalom egy másik jelentős hatalommal akár a császár-

sággal, akár a francia koronával egy kézbe kerüljenek. Az angol, holland, francia stb. politikai-hatalmi érdekek azonban nem esett egybe a spanyol jog rendjével, ami az egész spanyol örökséget egyben tartva egyértelműen a Habsburgok javára szólt.

5. Bécs hozzáállása a felosztási tervhez

A felek nyilvánosságra hozták a szerződést, amely ellen Lipót császár von Harrach gróf madridi császári követ útján II. Károly előtt hevesen tiltakozott.⁷⁸ Kiemelte a követ, hogy tudja, a Katolikus Felség is a királyi tekintély és a monarchia szuverenitása elleni cselekedetnek tekinti az egyezkedést, és biztosítja őt arról, hogy a császár nemcsak, hogy nem bocsátkozik alkudozásba a franciákkal, de kész minden erejével a Katolikus Felség segítségére sietni, hogy az elválaszthatatlan fenséges közös ház (*su Augustissima Casa comunes e inseparables*) érdekeit megvédelmezzék. Felháborodásának adva hangot példátlan sértésnek nevezte a paktumot, reményét kifejezve, hogy a spanyol király ezt nem hagyja annyiban, és a megvalósított Ház érdekeit továbbra is szem előtt tartja. Emlékezteti a spanyol uralkodót, hogy őseik, a császárok és a királyok mindig együtt küzdöttek a ház közös ellenségeivel szem-

ben. Érvként hozza fel, hogy IV. Fülöp király végakarata szerint abban az esetben, ha Károly utódok nélkül hal meg, a császár és annak örökösei kapják meg a spanyol koronát, felemlégetve, hogy a XIV. Lajos francia királlyal frigyre lépő Mária Terézia infánsnő az öröklésre való jogáról még a házasságkötést megelőzően lemondott. Remélendő – fogalmaz a követ –, hogy a Katolikus Felség is ragaszkodik ehhez és ahhoz a megbonthatatlan egységhez, amely a fenséges Házhoz köti, illetve, hogy attól magát eltántorítani nem engedi. Végül emlékeztet, hogy a franciák szemtelen osztozkodása törvénytörő, segítséget ígér ellenük, reményének adva kifejezést, hogy a Katolikus Felség nem adja keserű francia rabigába (*baxo la dura esclavitud de la Francia*) alattvalóit, és nem hagyja a fenséges ház jogait csorbulni.

Lipót császár tehát egyértelműen családi ügynek és családi örökségnek tekintette a spanyol koronát mint a Habsburg-ház ősi családi hitbizományát, amit V. Károly és I. Ferdinánd „osztozkodásának” a mintájára kell újra „felosztani” egymás között, az idősebb József „kapja” a császári koronát, az osztrák örökös tartományokat és a Magyar Királyságot, a fiatalabb Károly pedig a spanyol örökséget.

6. Az utolsó spanyol Habsburg testamentuma (1700)

A madridi császári követ nyári színpadias nyilatkozata ellenére II. Károly (†1700) az utolsó végrendeletében (1700 október) – engedve a madridi udvarban erre az időre meghatározóvá váló „francia párti” nyomásnak⁷⁹ – törvényes leszármazói nem lévén mégis a francia trónörökös másodszületett fiát, Anjou hercegét jelöli örökösének.⁸⁰ Akkor, ha a francia trónöröklési sorban az előtte állók kiesnének, és reá szállna a francia korona, és mégis azt választaná a spanyol helyett, akkor a harmadik fiúra, Berry hercegre szálljon a spanyol trón.⁸¹ Felmerül a kérdés, hogy a spanyol király jogi értelemben mennyire volt kötve elődje végrendeletéhez, különösen is, hogy azok a francia rokonság spanyol koronában való öröklését teljesen kizárták. A szuverenitás elve mentén magától értetődőnek tűnne a válasz, hogy az uralkodó (a szuverén) természetesen nincs kötve az elődjének végakaratahoz. A testamentumoknak azonban számos olyan rendelkezése van, amelyek kifejezetten kötik az utódot (törvények, szokások, kiváltságok megtartása, a korona területi egységének fenntartása, az adósságok fizetése stb.), de olyan is (a katolikus vallás megőrzése), amelynek meg nem tartása az örökléstől vagy magától a tróntól való megfosztást vont (volna) maga után! Ebből kiindulva a kérdés egyáltalán nem olyan egyszerű, mint amilyennek elsőre tűnne; abban az esetben, ha köti az előd végrendelete, akkor nem nevezhetné örökösnek a Bourbon herceget, ha nem köti a végrendelet, akkor nevezheti. Érdemes megjegyezni, hogy II. Károly nem lett volna köteles végrendeletet készíteni, hiszen a trónöröklést a törvény és apjának végrendelete részletesen rendezte.

II. Károly azonban végrendeletet készített, és a testamentuma a trónöröklés tárgyában – talán nem véletlenül – nem apja, nagyapja végrendeletére hivatkozik, hanem a törvényekre. A törvényhez kötve van az uralkodó, márpedig a *Ley de las Siete Partidas* egyértelműen és világosan megállapította a trónöröklés rendjét, III. Fülöp 1619-ben kiadott törvénye pedig egyértelműen kizárta abból az Anna infánsnőtől származó francia hercegek/hercegnők öröklését. Ugyan az uralkodó hozhatott volna új törvényt a Cortes ülésén, azonban azt II. Károly uralkodása alatt egyetlenegyszer sem hívták össze. Éppen ezért II. Károly testamentumának fogalmazásakor abba kapaszkod(hat)tak bele a jogászok, hogy a korábbi uralkodók célja a kizárásokkal a francia és a spanyol korona egy kézbe kerülésének a megakadályozása volt, nagyon sejtelmes-rejtelmes szófordulattal a „francia koronával való egyesítéssel járó ártalom elkerülése érdekében”.⁸² Ennek a magyarázkodásnak alátámasztására foglalták bele azt a záradékot, hogy semmi esetre sem egyesíthető a spanyol korona a franciával.⁸³ Biztosítéki jelleggel ezért került bele Károly főherceg – Lipót császár kisebbik fiának – örökösödési jogát biztosító cikkely arra az esetre, ha úgy alakulna a francia hercegek sorsa, hogy csak egy fő maradna, akire szállna a két korona.⁸⁴

Arra már nem tér ki a végrendelet, hogy abban az esetben, ha Károly főhercegre mint spanyol királyra „szállna” a császári korona is, akkor mit kellene tenni... A végrendelet kikötötte, hogy az utód tartsa fenn a korona területi egységét, annak törvényeit és szokásait.⁸⁵ II. Károly 1700. november 1-jén elhunyt, Párizsban pedig XIV. Lajos még abban a hónapban unokáját, Anjou herceget már mint spanyol királyt mutatta be az udvarnak, sőt, annak – a végrendelet szellemével ellentétben – öröklési jogát a francia trónra is fenntartotta, amit a párizsi parlament be is iktatott.⁸⁶ Azzal, hogy Párizsban elfogadták a végrendeletet, egyben a felosztási tervben foglaltaknak is hátat fordítottak, aminek komoly politikai következményei lettek. A Hyacinthe Rigaud festő által 1701-ben készített portrék hatalmának teljében ábrázolták a napkirályt, egyikben pompás udvari öltözkémben, másikon talpig páncélban arra utalva, hogy kész megvédeni dinasztiájának „örökségét”.

7. Zárógondolatok

A spanyol trón öröklésére vonatkozó törvények, a Habsburgok 16–17. századi házasságpolitikája és az uralkodók végrendelete mind arra irányult, hogy a spanyol örökséget egészében a dinasztián belül tarthassák fenn. XIV. Lajos francia király tehát sem a maga, sem pedig örökösei nevében a spanyol jog szerint nem formálhatott volna joggal igényt a spanyol koronára, azonban „öröklési jogának” hangoztatása, alkudozás tárgyává téve, annak bevitelére nemzetközi tárgyalásokba azt vonta maga után, hogy a francia katonai fölénytől tartó madridi udvarban végül is rábólintottak annak reményében, hogy elkerülhető lesz a háború, és a korona területi egységét is képesek lesznek fenntartani. A spanyol várakozások közül egyik sem jött be...

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Der Kampf zwischen den Habsburgern und den Bourbonen um das spanische Erbe im Lichte der (Rechts-)Quellen

(Zusammenfassung)

Die wichtigste Frage der internationalen Politik zu Beginn des 18. Jahrhunderts war die Nachfolge auf dem spanischen Thron. Zwei Dynastien bestritten die Herrschaft, die Habsburger und die Bourbonen. In diesem Artikel wird versucht, den letzten Willen der spanischen Monarchen zur Erbfolge aus rechtlicher Sicht zu interpretieren. Sowohl Ludwig XIV. als auch Leopold I. stützten den Anspruch auf das Recht der weiblichen Thronfolge, ob-

wohl Infantin Anna und Infantin Maria Theresia vor ihrer Heirat mit dem französischen König auf das Recht der Thronfolge verzichtet hatten. König Karl II. von Spanien änderte in seinem letzten Testament (1700) die Politik seiner Vorgänger und überließ den spanischen Thron dem Herzog von Anjou, dem Enkel Ludwigs XIV. Leopold I. akzeptierte das natürlich nicht und es kam schließlich zum Spanischen Erbfolgekrieg.

Jegyzetek

- ¹ Ez a tanulmány „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült”.
- ² ALBAREDA SALVADOR, Joaquim: *La guerra de Sucesión de España (1700–1714)*. Barcelona, 2010. Crítica.
- ³ Kiemelendő közülük is elsősorban MARTÍNEZ MILLÁN, José – GONZALEZ CUERVA, Rubén (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, 2011. Ediciones Polifemo.
- ⁴ LIKTOR Zoltán Attila: Mégiscsak egy család a kettő? A Habsburg-ház „két ágának” egysége a 16. század derekán a családi egyezségek és végrendeletek tükrében – és ennek jelentősége a magyar alkotmánytörténet szemszögéből. *Pázmány Law Working Papers*, 2020. 15. sz. 1–24. p.; Uő: Pactum Mutuae Successionis (1522) – a Habsburg-ház szétválasztása egy „spanyol”- és egy „osztrák” ágra? – Kísérlet egy félreértés/fogalom tisztázására a brüsszeli szerződés aláírásának 500. évfordulóján. *Jogtörténeti Szemle*, 2022. 2. sz. 22–31. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2022-2p22>.
- ⁵ LIKTOR Zoltán Attila: Hat menyegző, négy testamentum. A Habsburg-ház „osztrák” és „spanyol” ágának egysége a 16–17. században a spanyol királyok házasságpolitikája és végrendelete tükrében. In BÁNDI Gyula (szerk.): *A sokoldalúság okán. Doktorandusz tanulmányok a Pázmány jogászképzésének 25. tanévében*. Budapest, 2020. Pázmány Press, 83–100. p.
- ⁶ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: Los Austrias mayores, ¿Monarquía autoritaria o absoluta? *Studia historica. Historia moderna*, 1985. 3. sz. 7–10. p.
- ⁷ O’CALLAGHAN, Joseph: *Alfonso X, the Justinian of His Age: Law and Justice in Thirteenth-Century Castile*. Ithaca-London, 2019. Cornell University Press. DOI: <https://doi.org/10.7591/9781501735905>.
- ⁸ SEMPERE Y GUARINOS, Juan: *Historia de los vínculos y mayorazgos*. Madrid, 1805. Imprenta de Sancha.
- ⁹ PORTONARIIS, Andrae: *Las Siete Partidas glosadas por el licenciado Gregorio Lopez*. Salamanca, 1555, Segunda Partida, Título XV, Ley II.
- ¹⁰ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Testamento de Felipe II* (1982) 33. p.
- ¹¹ Uo. 23. p.
- ¹² SÁNCHEZ BELÉN, Jaun Antonio: La política exterior de la monarquía hispánica del auge a la decadencia (1580–1648). In BÉTHENCOURT MASSIEU, Antonio (ed.): *Coloquio Internacional „Canarias y el Atlántico, 1580–1648”*. 2001. 65–104. p., részletesebben GARCIA, Bernardo José: *La Pax Hispanica. Política exterior del Duque de Lerma*. Leuven, 1996. Leuven University Press.
- ¹³ S. SÁNCHEZ, Magdalena: A House Divided: Spain, Austria and the Bohemian and the Hungarian Successions. *Sixteenth Century Journal*, 1994. 4. sz. 887–903. p.
- ¹⁴ LIKTOR Zoltán Attila: Bella gerant alii, tu felix Austria nube – Menyegző(k) a Pax Hispanica (1598–1621) árménykában. In EL BEHEIRI, Nadja – SZABÓ István (szerk.): *Viginti quinque annis: II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. tanévében*. Budapest, 2021. Pázmány Press, 361–376. p.
- ¹⁵ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Testamento de Carlos V*. Madrid, 1982. Editora Nacional, 29. p.
- ¹⁶ ESTRÍNGANA, Alicia Esteban: ¿Renunciar a Flandes? La disyuntiva de separar o conservar los Países Bajos durante la primera mitad del reinado de Felipe II (1555/6–1579). *Cuadernos de Historia Moderna*, 2018. 1. sz. 85–110. p.
- ¹⁷ ALVAR EZQUERRA, Alfredo: *El embajador imperial Hans Khevenhüller (1538–1606) en España*. Madrid, 2015. Boletín Oficial del Estado, 96. p.
- ¹⁸ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1982. 75. p. Codicilo de 1597.
- ¹⁹ Az adományt és feltételeit lásd: *Colección de documentos inéditos para la historia de España* XLII. Madrid, 1865. 219–228. p., LIKTOR Zoltán Attila: Albert és Izabella – egy főhercegi pár Németalföldön (1598–1621). Egy spanyol adomány és a Pragmatica Sanctio összefüggései. *Pázmány Law Working Papers*, 2020. 3. sz. 1–12. p.; THOMAS, Werner – DUERLOO, Luc (ed.): *Albert & Isabella, 1598–1621*. Essays. Turnhout, 1998. Brepols Publishers; THOMAS, Werner: Los Archiducos Alberto e Isabel Clara Eugenia y el proceso de recuperación dinástica en los Países Bajos Meridionales (1598–1633). In BÉTHENCOURT MASSIEU, Antonio (ed.): *Coloquio Internacional „Canarias y el Atlántico, 1580–1648”*. Cabildo Insular de Gran Canaria, 2001, 287–308. p., ESTRÍNGANA, Alicia Esteban: El «Flandes separado», de remedio pacificador a enfermedad de la Monarquía de Felipe III. Terapias sanadoras a comienzos del reinado (1598–1605) *Hispania: Revista española de historia* 82, 2022. 271. sz. 321–354. p. DOI: <https://doi.org/10.3989/hispania.2022.009>.
- ²⁰ GARCIA 1996. 89. p.
- ²¹ MARÍN, Antonio – PERALTA, Diego Miguel – ZUNIGA, Juan (coord.): *Colección de los Tratados de Paz, Alianza, Neutralidad, Garantía, Protección, Tréuga, Mediación, Acesión, Reglamento de Límites, Comercio Navegación, etc. hechos por los Pueblos, Reyes, y Principes de España* [CDTDP] II. (1740) 5. p.
- ²² DUBOST, Jean-François: Ana de Austria, reina de Francia: panorama y balance político de su reinado (1615–1666). In GRELL, Chantal (ed.): *Ana de Austria infanta de España y reina de Francia*. Centro de Estudios Europa Hispánica, 2009. 41–110. p.
- ²³ CDTDP (1740) Tratado de casamiento de la infanta Ana de Austria con Luis XIII, 1–9.
- ²⁴ Uo. 73. p.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ GARCIA 1996. 90. p.

- ²⁷ CDTDP II. (1740) 73. p.
- ²⁸ CDTDP (1740) Renuncia de la Infanta Doña Ana de la sucesión de la Corona de España, 169–183. p.
- ²⁹ *Novísima Recopilación de las Leyes de España dividida en XII Libros*, Madrid, 1805. Libro III Prohibición de suceder en estos Reynos la Reyna de Francia de Doña Ana, y sus descendientes del matrimonio con Luis XIII (3 de julio de 1619).
- ³⁰ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1982. 51. p.
- ³¹ Uo. 53. p.
- ³² Uo. 45. p.
- ³³ LIKTOR Zoltán Attila: „Consummatum est”. Négyszáz éve történt Németalföld devolúciója a spanyol koronára (1621) – Habsburg Albert főherceg személyének jelentősége a magyar alkotmánytörténet felől nézve. *Iustum Aequum Salutare* XVIII, 2022. 2. sz. 225–236. p.
- ³⁴ TERCERO CASADO, Luis: „*Infelix Austria: Relaciones entre Madrid y Viena desde la Paz de Westfalia hasta la Paz de los Pirineos (1648–1659)*”. Tesis Doctoral, Vienna, 2017; ROHRSCHEIDER, Michael: La separación de las dos ramas de la Casa de Austria: La paz de Westfalia (1648). In MARTINEZ MILLÁN, José – GONZÁLEZ CUERVA, Rubén – RIVERO RODRÍGUEZ, Manuel (ed.): *La corte de Felipe IV (1621–1665). Reconfiguración de la Monarquía católica*. Tomo IV Vol. 1. Madrid, 2018. Ediciones Polifemo, 259–292. p.; HÖBELT, Lothar: El Emperador, el Imperio y España bajo el reinado de Fernando III. In MARTINEZ MILLÁN, José – GONZÁLEZ CUERVA, Rubén – RIVERO RODRÍGUEZ, Manuel (ed.): *La corte de Felipe IV (1621–1665). Reconfiguración de la Monarquía católica*. Tomo IV Vol. 1. Madrid, 2018. Ediciones Polifemo, 211–257. p.
- ³⁵ LUZZI TRAFICANTE, Marcelo – REVILLA CANORA, Javier: La casa de la infanta María Teresa, reina de Francia. In MARTINEZ MILLÁN, José – ELOY HORTAL MUÑOZ, José (ed.): *La corte de Felipe IV (1621–1665). Reconfiguración de la Monarquía católica*. Tomo I. Vol. 3. Madrid, 2015. Ediciones Polifemo, 1869–1896.
- ³⁶ CDTDP (1751) Reynado de Felipe IV. Parte VII. 114–324. p. 33. cikk.
- ³⁷ CDTDP (1751) Reynado de Felipe IV, Renuncia de la Infanta Doña María Teresa 385–400. p.
- ³⁸ Uo. 394. p.
- ³⁹ LABRADOR ARROYO, Félix: La organización de la Casa de Margarita Teresa de Austria para su jornada al Imperio (1666). In MARTÍNEZ MILLÁN, José – MARÇAL LOURENÇO, Maria Paula (ed.): *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa. Las Casas de las Reinas (siglos XV–XIX)*. Polifemo, 2009. 1221–1266. p.
- ⁴⁰ CDTDP (1751) Casamiento de la Infanta Doña Margarita Teresa con el Emperador Leopoldo I, 620–625. p.
- ⁴¹ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1982. 21. p.
- ⁴² Uo. 23. p.
- ⁴³ Uo. 31. p.
- ⁴⁴ Uo. 77. p.
- ⁴⁵ FRANCISCO OLMOS, José María: La sucesión de Carlos II y la Archiduquesa María Antonia de Austria (1669–1692): una reina de España, *Hidalguía* LIX, 2012. 620. p.
- ⁴⁶ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1982. 39. p.
- ⁴⁷ MARTÍNEZ LOPEZ, Rocío: *El Imperio y Baviera frente a la sucesión de Carlos II. Relaciones diplomáticas con la Monarquía de España (1665–1699)*. Tesis Doctoral, 2018. 66. p.
- ⁴⁸ CDTDP (1751) Reynado de Carlos II. Parte I 292–313. p.
- ⁴⁹ FRANCISCO OLMOS 2012. 626. p.
- ⁵⁰ RIBOT, Luis – IÑURRITIGUI, José María (eds.): *Europa y los tratados de reparto de la Monarquía de España, 1668–1700*. Biblioteca Nueva, Madrid, 2016.
- ⁵¹ NOVO ZABALLOS, José Rufino: La casa de la reina Mariana de Austria durante el reinado de Felipe IV y el periodo de regencia. In MARTINEZ MILLÁN, José – ELOY HORTAL MUÑOZ, José (ed.): *La corte de Felipe IV (1621–1665) Reconfiguración de la Monarquía católica*. Tomo I. Vol. 2. Madrid, 2015. Ediciones Polifemo, 1501–1544. p.
- ⁵² RUIZ RODRÍGUEZ, Ignacio: *Don Juan José de Austria en la monarquía hispánica: entre la política, el poder y la intriga*. Madrid, 2008. Librería-Editorial Dykinson.
- ⁵³ CDTDP (1751) Reynado de Carlos II. Parte I. 365–384. p.
- ⁵⁴ GONZÁLEZ CUERVA, Rubén: Anne, Margaret and Marianne of Austria: Queens of Spain, Archduchesses of Austria and Dynastic Links. In: BRAUN, Bettina – KELLER, Katrin – SCHNETTGER, Matthias (Hrsg.): *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*. Böhlau Verlag, 2016. 45–64. p.
- ⁵⁵ GONZÁLEZ CUERVA, Rubén: La última cruzada: España en la guerra de la Liga Santa (1683–1699). In SANZ CAMAÑES, Porfirio (ed.): *Tiempo de cambios guerra, diplomacia y política internacional de la Monarquía Hispánica (1648–1700)*. Madrid, 2012. Actas, 221–248. p.
- ⁵⁶ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1657–1740)*. Budapest, 1900. Franklin, 1687. évi III. tc.
- ⁵⁷ LÓPEZ ANGUITA, José Antonio: Madrid y Viena ante la sucesión de Carlos II. Mariana de Neoburgo, los condes de Harrach y la crisis del partido alemán en la corte española (1696–1700). In MARTÍNEZ MILLÁN, José – GONZÁLEZ CUERVA, Rubén (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Vol. 2. Madrid, 2011. Polifemo, 1111–1156. p.
- ⁵⁸ QUIRÓS ROSADO, Roberto: “Hault et puissant Prince, mon très cher et très aymé bon cousin et nepveu”. El archiduque Carlos y la Monarquía de España (1685–1700)”. *Mediterranea, Ricerche storiche*, 33 (2015) 47–78. p. 57. p.
- ⁵⁹ LÓPEZ ANGUITA 2011. 1117. p.
- ⁶⁰ Uo. 1118. p.
- ⁶¹ CDTDP (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. Testamento de la Reyna Mariana de Austria (1696) 361–366. p. 364. p.
- ⁶² FRANCISCO OLMOS 2012. 667. p.
- ⁶³ CDTDP (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. Primer tratado de partición (1698) 596. p.
- ⁶⁴ Uo. 597. p.
- ⁶⁵ Uo. 598–600. p.
- ⁶⁶ Uo. 601. p.
- ⁶⁷ Uo. 603. p.
- ⁶⁸ Uo. 604. p.
- ⁶⁹ Uo. 605. p.
- ⁷⁰ Uo. 611. p.
- ⁷¹ Uo. 615. p.
- ⁷² Uo. 620–622. p.
- ⁷³ CDTDP (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. Segundo tratado de partición (1700) 654. p.
- ⁷⁴ Uo. 657. p.
- ⁷⁵ Uo. 658. p.
- ⁷⁶ Uo. 661. p.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ CDTDP (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. 677–682. p.
- ⁷⁹ LÓPEZ ANGUITA 2011. 1140. p.
- ⁸⁰ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1982. 43–45. p.
- ⁸¹ Uo. 49. p.
- ⁸² Uo. 43. p. „la razón [...] fue evitar el perjucio de unirse a la Corona de Francia”.
- ⁸³ Uo. 49. p.
- ⁸⁴ Uo. 51. p.
- ⁸⁵ Uo. 47. p.
- ⁸⁶ Lettres patentes du roy, pour conserver au Roy d’Espagne le droit de succession à la couronne de France <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8606019h/fl.item>.

1. Bevezetés

Európa egyik leghosszabb ideig létező állama volt a Pápai Állam (756–1870). Fennállása alatt számos alkalommal változott területi kiterjedése, azonban megállapítható, hogy korántsem a területének nagysága adta jelentőségét, hanem maga a pápa, illetve a Szentszék; az egyházi intézményrendszer szabad működését is hivatott volt biztosítani. A Szentszék nemzetközi viszonyokban betöltött szerepe meghatározó, hiszen a diplomáciai kapcsolatok fenntartása mindig is a Szentszék hatáskörébe tartozott, úgy a Pápai Állam fennállása alatt, mint a Vatikánvárosi Állam létrejötte óta. Ez a gyakorlatban leginkább a Pápai Állam megszűnése és a Vatikánvárosi Állam létrejötte közötti időszakban mutatkozott meg. A Pápai Állam fennállása során a konzuli kapcsolatok fenntartásának még volt jelentősége, de már a Vatikánvárosi Állam létrejötte óta kevés gyakorlati jelentőséggel bír. Az államiség léte viszont nagyon szorosan összekapcsolódott a pápa szabad hatalomgyakorlásának és az Apostoli Szentszék és működésének biztosításával, melyet a Pápai Állam megszűnését követő krízisek időszaka is bizonyított. A két világháború közötti időszak pápáját, XI. Piuszt 1922-ben választották meg, majd hét évvel később sikerült rendezni az úgynevezett római kérdést a lateráni szerződéssel. Jelen tanulmány célja az is, hogy néhány vonatkozásban kitérjen a Pápai Állam megszűnését követő időszak egyes kérdéseire, rávilágítva egyidejűleg arra az egyetlen pozitívumra, ami a Szentszék diplomáciai viszonyokban történő megerősödését jelentette a két állam fennállása közötti viszontagságos történelmi időszakban.

2. Az annexió

A Pápai Állam területe 1861-ben már csak a *Patrimonium Sancti Petri* területére terjedt ki, melynek katonai védelmét a valóságban III. Napóleon francia császár csapatai biztosították, míg szuverenitásának és területi épségének sérthetetlenségét az 1864. szeptember 15-én aláírt olasz–francia titkos paktum garantálta, mely egyúttal rendelkezett a francia csapatok kivonásáról is. Az olasz egységért vívott küzdelem során, 1870. szeptember 20-án IX. Piusz

Margittay-Mészáros Árpád

Száz éve koronázták meg XI. Piuszt, a későbbi államalapítót

pápa (1846–1878) csapatai letették a fegyvert, és megadták magukat a jelentős olasz túlerővel szemben, elkerülendő a további vérontást, ezzel pedig megtörtént a Pápai Állam végleges annexiója. Az október 2-án megrendezett *plebiscitum* eredményét követően II. Viktor Emánuel király az október 9-én kiadott 1503. számú rendeletével a Pápai Államot az Olasz Királyság részévé nyilvánította.³

Az olasz nacionalizmus fokozatos kiszélesedésén túlmenően a Pápai Állam annexiójában a francia–porosz háború kitörése is közrejátszott, hiszen a francia katonák ekkor távoztak véglegesen Rómából, így IX. Piusz pápa már nem számíthatott a francia csapatok támogatására. Még közel egy évtizeddel korábban, Camillo Benso di Cavour miniszterelnöksége idején határozott szándék állt fenn a Pápai Állam szuverenitásának fenntartására, ezt tükrözi az 1864. évi paktum aláírása is. Olyan elgondolás is létezett, hogy Rómának csak a Tevere folyó nyugati oldalán elterülő része, vagyis

XI. Piusz pápa²

az ősi *Città Leonina*, valamint e városrész és a Tirrén-tenger közötti terület maradt volna a pápa szuverenitása alatt, szabad kijárást biztosítva a nyílt tengerre.

Annyi azonban bizonyos, hogy közvetlenül a Pápai Állam annexióját megelőzően, az 1870. augusztus 29-én kelt memorandumában Emilio Visconti-Venosta márkai, Olaszország külügyminisztere még a Pápai Állam szuverenitásának fenntartását deklarálta, továbbá szeptember 7-én kijelentette, hogy a pápai szuverenitás biztosítása érdekében az érintett hatalmak között tárgyalásokat fog kezdeményezni. Giovanni Lanza, akkori miniszterelnök Gustavo Ponza di San Martino nápolyi kormányzónak adott utasítása is úgy rendelkezett, hogy a tárgyalások részét képezik a Szentszéknek nyújtandó garanciák. Az október 9-én kelt dekrétumban már csak belső jogi garanciák szerepel-

tek, ennek nyomán pedig Visconti-Venosta márkí október 18-án kelt külügyminiszeri köriratában az extraterritorialitás kérdését vetette fel, továbbá rámutatott arra, hogy a pápa világi hatalma fenntartásának nincs létjogosultsága,⁴ vagyis az olasz nacionalista törekvések egyre intenzívebben a pápa világi hatalmának a felszámolására törekedtek.

A Pápai Államot ért krízis teljesen beárnyékolta az 1869. október 8-án megnyitott I. vatikáni zsinatot is, melyet egyébként azokra a 19. században felerősödő liberális társadalmi-politikai eszmékre adandó válaszként hívott össze IX. Piusz pápa, ami számos ellentétet szült az egyházon belül is. Az olasz annexiót követően pedig kénytelen volt a pápa a zsinatot az 1870. október 20-án kiadott *Postquam Dei munere* kezdetű bullájával⁵ határozatlan időre elnapolni. Az 1871. május 13-án szentesített olasz garanciatörvény kimondta, hogy a pápa személye szent és sérthetetlen, illetve elismerte a pápa követek küldésére és fogadására vonatkozó jogát.⁶ A garanciatörvény azonban közel sem tartalmazott olyan rendelkezést, melyből egyértelműen következett volna a pápának az olasz államtól való teljes függetlensége, így teljesen érthető, hogy IX. Piusz pápa két nappal később, május 15-én kiadta az *Ubi nos* kezdetű enciklikáját, melyben visszautasította a garanciatörvényt, mondván, az nem biztosítja az Isten által ráruházott hatalom szabad gyakorlását és az Egyház szükségességét szabadságát.⁷

3. A Szentszék diplomáciai expanziója

XIII. Leó lett az első pápa 1878. február 20-án, aki a Pápai Állam annexióját követően úgy uralkodott teljes pontifikátusa alatt, hogy tényleges területe nem létezett. Kiváló diplomata múltja és perugiai megyéspüspöki tevékenysége is alkalmassá tette arra, hogy ebben a kritikus korszakban egyházfővé válasszák. IX. Piusz pápa azonban alapjában véve befolyásolható volt, Európa nagyhatalmainak szintje mindegyikével ellentétei voltak, így halálát követően az európai kormányok is egyöntetűen hangot adtak azon igényüknek, hogy olyan pápát szeretnének Szent Péter következő utódjának, aki mérsékelt nézetekkel rendelkezik, és békéltető szerepet tölthet be. Vincenzo Gioacchino Pecci bíboros – aki 1877 szeptemberétől bíboros kamarásként is vezető szerephez jutott – bizonyult a legalkalmasabbnak a feladatra. A történelem egyik leggyorsabb konklávéja zajlott le, már a szavazások megkezdését megelőzően is több tényként kezelték későbbi megválasztását, mely *de facto* a harmadik, *de iure* a második fordulóban megtörtént.⁸

Hangsúlyozandó, hogy ebben az időszakban az úgynevezett olasz kérdést és az olasz ellentéteket szükséges distinkcionálni a Szentszéknek más államokkal fenntartott külkapcsolataitól. XIII. Leó pápa míg az olasz kérdésben bizonyos vonatkozásban követte elődje, IX. Piusz pápa magatartását, és a „Vatikán foglyaként” élte mindennapjait, mindaddig külpolitikai és diplomáciai tevékenysége sokkal sikeresebbnek és hatékonyabbnak bizonyult. Egyfelől számos európai nagyhatalommal rendeződtek a Szentszék külkapcsolatai, másfelől pedig a Pápai Állam megszűnése ellenére megtalálta XIII. Leó pápa azt a két

utat, melyeken a Szentszék az imperializmus időszakában továbbhaladhatott. Ez utóbbi egyrészt a világegyházban a részegyházak számának számottevő gyarapítását jelentette, másrészt pedig a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak jelentős kiszélesítését is, valamint későbbi diplomáciai kapcsolatok megalapozását apostoli delegátusok küldése révén az amerikai és az ázsiai kontinensek több országába.⁹ XIII. Leó pápa liberális egyházpolitikai szemléletének nem csupán a skizmatikus egyházak felé történő közeledés képezte részét, hanem például 1887-ben az Oszmán Birodalomban a pápa képviselője lett apostoli delegátusként Augusto Bonetti vincés szerzetes, a Missziós Kongregáció tagja, aki az akkori gyors politikai és vallási változásokhoz jól tudott alkalmazkodni. A vincések konstantinápolyi jelenléte ebben az időszakban élte aranykorát.¹⁰ Ehhez természetesen hozzájárult az is, hogy az Oszmán Birodalomban akkoriban a vallási felekezetek viszonylagos békében és bizonyos mértékig diszkriminációmentesen éltek együtt, melyet a millet rendszer biztosított.¹¹ Mindemellett hangsúlyozandó, hogy az ortodoxokhoz képest a latin és a keleti rítusú hívek száma igen alacsony volt, de az ottomán területen sikerült fennmaradniuk többek között a szír, a kopt, az örmény és a nesztoriánus vallásokkal együtt nekik is a millet rendszernek köszönhetően.¹²

XIII. Leó pápának, ha nem is sikerült érdemi előrelépést tennie az olasz kérdés rendezésének érdekében, de negyedszázados pontifikátusával a Szentszék nemzetközi kapcsolatokban betöltött jelentőségét és befolyását, valamint a pápa személyének tekintélyét sikerült megerősítenie. XIII. Leó pápának a római kérdés rendezésére egészen biztosan volt óhaja, de azt nehéz megállapítani, hogy a kérdés érdemi rendezésének mennyire látta realitását a saját pontifikátusa alatt vagy azt követően. Az egészen biztos, hogy elsősorban francia támogatásban bízott a Szentszék diplomáciája. A Vatikáni Apostoli Levéltár rendelkezésre álló iratanyagaiból kiderült, hogy 1901 novemberében Benedetto Lorenzelli párizsi nuncius találkozott Théophile Delcassé francia külügyminiszterrel, az ott elhangzottakról pedig írásban értesítette a nuncius Mariano Rampolla del Tindaro bíborost, a Szentszék államtitkárát. Lorenzelli nuncius hangsúlyozta a francia külügyminiszternek, miszerint a Szentszék területi szuverenitására azért volt szükség, hogy a pápa ne az Olasz Királyság kiváltságos alattvalója legyen, illetve egyik államé sem, ezáltal pedig döntéseiben az apostoli meggyőződése juthatott kifejezésre, függetlenül minden kormány politikai befolyásától. A francia külügyminiszter felajánlotta, hogy a pápának biztosítanak egy szigetet, ahol szuverén uralkodó lehet. A nuncius természetesen ezt visszautasította, mondván: a pápának nem ajánldekra, hanem restaurációra van szüksége. XIII. Leó pápa egyébként abban bízott, hogy ha meggyőzi a francia katolikusokat a köztársaság támogatásáról, valamint jelentős diplomáciai segítséget nyújt a francia kormánynak a nemzetközi kapcsolatokban, akkor ezzel elnyerheti a franciák halálját. Úgy gondolta, ha sikerül szövetségeseket találnia Franciaország számára, és a francia állam ebből kifolyólag megerősödik, akkor a franciák nyomására az olaszok lemondanak Rómáról a pápa javára.¹³

4. Az enyhülés időszaka

A 20. század első pápaválasztásának néhány mozzanata jól illusztrálja, hogy a Pápai Államot ért 19. századi krízisek sorozatai hogyan hatottak tovább. XIII. Leó pápa 1903. július 20. napján bekövetkezett halálát követően közel sem volt annyira előre látható, hogy ki lesz az utódja, mint ahogyan ez az ő esetében történt, 1878-ban. A XIII. Leó pápa által elért külpolitikai eredményeket és sikereket bizonyos fokig igazolják az 1903. évi konklávén eseményei is. XIII. Leó pápa munkásságának ebben az esetben arra a sikeres eredményére kell gondolni, hogy a pápai hatalom tekintélye és a pápa személyének jelentékeny szerepe a nemzetközi kapcsolatokban neki köszönhetően teljessé vált ki a 20. század elejére, mely lényegében véve újra megalapozta azt az igen jelentős tény, miszerint a Szentszék ismét napjaink diplomáciai nagyhatalmává vált. A XIII. Leó pápa által elért eredményeket, illetve a pápai hatalom tekintélyének és nemzetközi befolyásának ismételt megerősödését igazolja vissza a történelem utolsó vétója is a pápaválasztáson, hiszen ha XIII. Leó pápa utódja megválasztásának nem tulajdonítottak volna kiemelkedő politikai jelentőséget a nagyhatalmak, akkor ez nyilvánvalóan meg sem történt volna. A *ius exclusivae* intézményével élve 1903. augusztus 2-án Jan Puzyna de Kosielsko herceg, bíboros, Krakkó püspöke a konklávén vétót jelentett be Ferenc József osztrák császár nevében Mariano Rampolla del Tindaro bíboros, a Szentszék addigi államtitkárának esetleges pápává történő megválasztásával szemben, mely a bíborosok körében nagy felháborodást váltott ki, miszerint az uralkodó megpróbál beavatkozni a konklávét megillető szabad pápaválasztásba.¹⁴

A helyzet súlyosságát csak fokozta, hogy az eredendően katolikus vallású európai uralkodók által alkalmazott *ius exclusivae* soha nem nyert kánonjogi elismerést, sőt, valójában a bejelentett vétó a konklávén jogerős határozatát nem befolyásolja, azonban ezzel a 16. századtól kezdve a spanyol, a francia uralkodók és a német-római császárok, illetve utóbbiakat követően a Habsburg uralkodók rendszeresen éltek.¹⁵ A történelem iróniája, hogy az 1846. évi konklávén IX. Piusz pápa megválasztásával szemben I. Ferdinánd osztrák császár megbízásából Karl Kajetan von Gaisruck osztrák bíboros, Milánó érseke kívánt vétóval élni, de végül elkésett a konklávéről.¹⁶ IX. Piusz pápa többek között az 1871. augusztus 23-án kelt *In hac sublimi* kezdetű bullájával megtiltotta bármilyen világi hatalom beavatkozását a pápaválasztásba,¹⁷ így a krakkói püspök valójában részben ezeknek a rendelkezéseknek a megsértésével cselekedett az 1903. évi konklávén. Habár a konklávén úgy folytatódott tovább, hogy a bejelentett vétót figyelmen kívül hagyták a bíborosok, mégsem Rampolla bíboros került megválasztásra, hanem Giuseppe Sarto velencei pátriárka. Megválasztását követően X. Piusz pápa természetesen kánonjogilag fellépett a *ius exclusivae* intézményével szemben – válaszul Ferenc József császár vétójára –, és az 1904. január 20. napján kiadott *Commisum nobis* kezdetű apostoli konstitúciójával a vétó intézményét véglegesen betiltotta a *latae sententiae* kiközösítés terhe mellett.¹⁸

X. Piusz pápa miután elfogadta a pápává történő megválasztását, Luigi Oreglia di Santo Stefano bíboros, a Szent Kollégium dékánjának azon kérdésére, miszerint milyen nevet választ magának, azt válaszolta, hogy mivel szenvednie kell, azok nevét veszi fel, akik korábban szenvedtek.¹⁹ Ebben az esetben nyilván egyrészt VI. Piusz pápára (1775–1799) gondolt, akit 1798-ban Napóleon császár elfogatott, és a valance-i fogsága során halt meg, ez idő alatt pedig a Római Köztársaságot is létrehozták, ráadásul az 1787 és 1802 között fennálló Cisalpin Köztársasághoz csatolták a Pápai Állam északi részén található legációkat (Bologna, Ferrara, Modena stb.).²⁰ Másrészt VII. Piusz pápára (1800–1823) utalt, akit 1809-ben Napóleon császár szintén elfogatott és Savonába vitetett, majd 1814-ig fogva tartotta, 1810-ben pedig a Pápai Állam teljes annexiójára is sor került, melynek szuverenitását majd csak a Bécsi Kongresszus állította helyre, amiben nagy szerepe volt a Szentszék kiemelkedő diplomáciai képességekkel rendelkező akkori államtitkárának, Ercole Sali bíborosnak, aki a pápa meghatalmazottja volt a kongresszuson.²¹ Harmadrészt pedig IX. Piusz pápára gondolt, hiszen ő a forradalmak idején, 1848. november 24-én éjjel, egyszerű papnak öltözve, Bajorország nagykövetének, Spaur grófnak a kíséretében kénytelen volt elmenekülni a Quirinale-palotából a Nápolyi Királyságban található Gaetába, ahonnan csak 1850-ben térhetett vissza, miután az ideiglenesen kikiáltott Római Köztársaságot levették.²²

X. Piusz pápa is konzekvensen követte két elődjének a római kérdéssel szembeni elutasító magatartását, melyet mi sem bizonyít jobban, hogy rövidebb megválasztását követően kijelentette korábbi titkárának, Giovanni Bressannak, hogy többé nem láthatja Velencét, és a Vatikánt csak halottként hagyhatja el, majd megkérdezte tőle, hogy részese kíván-e lenni fogságának.²³ X. Piusz pápa elsősorban igazi pásztor volt, politikai kérdésektől igyekezett távol maradni. A római kérdés rendezésére, illetve a franciák támogatására nem látott esélyt sem ő, sem pedig a magasan kvalifikált államtitkára, Rafael Merry del Val bíboros, ezért mindketten meg voltak győződve az olasz kormányral egy feszültségmentesebb viszony megteremtésének a szükségességéről.²⁴ X. Piusz pápa már a megválasztását követően nem sokkal kijelentette, hogy nem tekinti Olaszországot ellenfélnek, álláspontja szerint csak nézetkülönbségek vannak a felek, vagyis a Szentszék és az olasz állam között. Az ellenségeskedések egyébként ténylegesen jelentősen enyhültek a későbbiekben.

Miután X. Piusz pápa 1914. augusztus 20-án meghalt – közvetlenül az első világháború kitörését követően, Bologna érsekét, Giacomo Paolo Battista della Chiesa bíborost választották meg utódjául. XV. Benedek pápa igazi tudós volt, és diplomataként megpróbált XIII. Leó pápa nyomdokaiba lépni. A Pápai Állam megszűnése óta ő volt az első egyházfő, akinek kifejezetten jó olasz kormányzati kapcsolatai voltak. A világháború idején is számos egyeztetés folyt diplomáciai szinten a római kérdés rendezéséről, azonban XV. Benedek pápa az elődeivel ellentétben nem az egykori Pápai Állam területeiből szeretett volna valamennyit visszaszerezni, hanem sokkal inkább uralkodói és egyházfői jogainak, valamint függetlenségének

a növelését, illetve azok biztosítását tekintette céljának. 1922. január 22-én bekövetkezett halála előtt nem sokkal is kifejezte azon vágyát, hogy utódjának sikerüljön mind-est megvalósítania.²⁵

Azt a jelentős körülményt ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az első világháború során a Szentszék diplomáciai erőfeszítései igen jelentősek voltak a háború befejezésére, a békekötésekre vonatkozóan, illetve humanitárius téren is. A Szentszék és az Olaszország közötti ellentétek bármennyire is enyhültek, az olasz kormány semmi esetre sem kívánta, hogy a Szentszék jelentős szerephez jusson a világháború lezárására irányuló rendezési folyamatokban. Amikor Olaszország átállt a központi hatalmak oldaláról az antanthoz, a Szentszéknek a rendezési folyamatokból történő kizárása nyilvánvalóan arra irányuló olasz politikai manőver volt, hogy a Szentszéknek a római kérdés rendezésére még véletlenül se nyíljon lehetősége a nemzetközi szinten zajló háborús rendezési folyamatok közepette, illetve más államok bevonására az Olaszország által belügynek tekintett kérdésbe.²⁶ Olaszország a világháború kitörésekor még az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság oldalán állt, de az 1915. április 26-án Franciaországgal, Oroszországgal és Nagy-Britanniával megkötött úgynevezett titkos Londoni Paktum értelmében Olaszország átállt az antant oldalára; a paktum 15. cikke pedig kimondta, miszerint az antant támogatja Olaszországot abban, hogy a Szentszékét a háborús kérdések bármilyen módon történő rendezéséből kizárják.²⁷

5. XI. Piusz pápa megválasztása

Miután XV. Benedek pápa 1922. január 22-én meghalt, február 3-án összeült a konklávé. Valójában három tábor versengett egymással, nevezetesen a X. Piusz pápa irányvonalát képviselő egykori államtitkára, Rafael Merry del Val bíboros, a Szent Officium titkára, míg vele szemben a XV. Benedek pápa politikáját képviselő államtitkára, Pietro Gasparri bíboros, valamint Pietro Maffi bíboros, pisai érsek. Miután egyik jelölt sem tudta megszerezni többszöri alkalommal sem a szükséges támogatást, Pietro Gasparri bíboros a saját támogatóit korábbi barátja, Achille Ratti milánói érsek mellé állította, akivel együtt egykoron Mariano Rampolla del Tindaro bíboros tanítványai

voltak. Így végül Achille Ratti bíboros, milánói érsek lett a kompromisszumos jelölt, és a tizennegyedik szavazási fordulóban megválasztották pápává a konklávé, majd 1922. február 12-én megkoronázták. Achille Ratti és Pietro Gasparri bíborosok egyaránt kötődtek XV. Benedek pápa munkásságához, így végül nem véletlen az sem, hogy XI. Piusz pápa a valóságban XV. Benedek pápa munkásságát kívánta tovább folytatni, ennek érdekében pedig Pietro Gasparri bíboros lett ismét a Szentszék államtitkára.²⁸ XI. Piusz pápa azonban az 1870. évi annexió óta fennálló konzekvens gyakorlattal szakított, így ő volt az első pápa, aki megjelent a Szent Péter bazilika Szent Péter térre nyíló erkélyén, mely egyben üzenatként is szolgált a következő évek politikájának vonatkozásában.²⁹ 1922. február 6-án történt megválasztását megelőzően kevesebb mint nyolc hónapig lehetett Milánó érseke, előtte pedig a Szentszék diplomáciai szolgálatában állt. Apostoli vizitátor volt Varsóban, majd XV. Benedek pápa lengyelországi nunciussá nevezte ki 1919-ben, ahol közel kettő évig szolgált, és ezalatt kiemelkedő szerepe volt a lengyel konkordátum letárgyalásában. A bolsevik megszállást követően is Varsóban maradt, milánói érseki kinevezésekor tért csak vissza Olaszországba.³⁰

A római kérdés rendezése már a legkevésbé sem XI. Piusz pápa hozzáállásán múlt, 1922 tavaszán még azt gondolhatta bárki, hogy államtitkára, Pietro Gasparri bíboros támogatásával beteljesítik XV. Benedek pápa azon vágyát, hogy közvetlen utódja ténylegesen véghez viszi azt a folyamatot, amit ő korábban elindított. Ráadásul, amikor a francia kormány ismét felállította a Szentszékhez akkreditált követségét, akkor az olasz kormány 1921-ben egy zöld könyvet bocsátott ki, melyben a római kérdés rendezését Olaszország érdekében is kívánatosnak tartotta, feladva ezáltal azt a korábbi konzekvens felfogást, mely szerint az 1871. május 13-án kelt garanciatörvény érinthetlenségét hirdették.³² Azonban még XI. Piusz pápa megválasztásának évében jelentős politikai fordulat következett be Olaszországban, nevezetesen 1922. október 31-én megtörtént a *marcia su Roma*, és Benito Mussolini lett a miniszterelnök, az ezt követő években pedig fokozatosan megkezdődött a diktatúra kiszélesítése. Nem sokkal ezt követően, 1922. december 23-án adta ki XI. Piusz pápa az első apostoli körlevelét. Az *Ubi arcano Dei* kezdetű enciklikában hangsúlyozta a pápa, hogy a pápai szuverenitás biztosítása nemhogy veszteséget nem jelentene Olaszor-

*Pietro Gasparri bíboros szobra a lateráni bazilikában, mellette a lateráni egyezmény (b) és az 1917. évi Codex Iuris Canonici (j)*³¹

szág számára, hanem egyenesen előnyére válhatna. Liberálisabb felfogása ellenére viszont leszögezte, hogy az Apostoli Szentszék jogainak és védelmének érdekében az elődei által tett panaszokat megújítja.³³

Ezt követően a megváltozott olasz belpolitikai viszonyok folytán három akadálnak kellett elhárulnia ahhoz, hogy a római kérdést ténylegesen rendezni lehessen. Ezek egyike a szabadkőművesek pápaellenes propagandája volt, másodsorban egyes fasiszta köröknek a Pietro Gasparri bíboros ellen irányuló azon hamis propagandája, miszerint a világháborúban olaszellenes magatartást tanúsított volna, harmadrészt pedig azon híresztelések, hogy a Szentszék az olasz katolikus párt útján jelentős olasz belpolitikai befolyásra törekedett. A XI. Piusz pápa és államtitkára, Pietro Gasparri bíboros ellen irányuló tevékenység megszüntetése érdekében Mussolini tett lépéseket, míg az Olasz Néppárt vezetője, Luigi Sturzo egyházi nyomásra távozott az Olasz Néppárt éléről.³⁴

6. A római kérdés rendezése

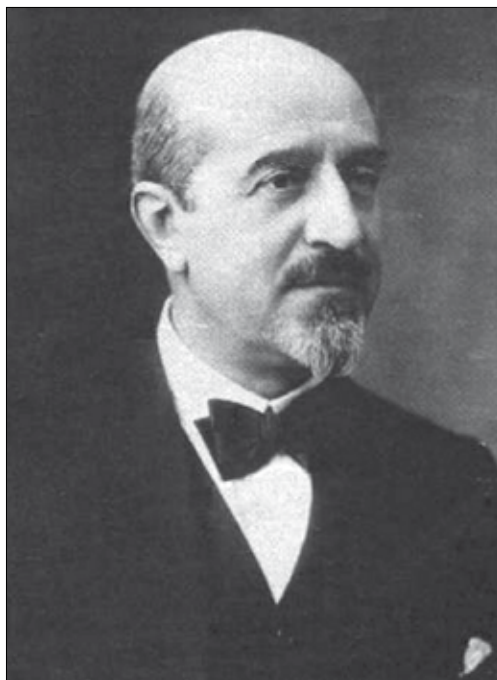
Már 1923-ban is történtek egyeztetések a Szentszék és az olasz kormány egyes tisztviselői között a római kérdés tárgyában, de 1926-ban intenzíven folytatódtak a tárgyalások, melynek eredményeként 1926. november 24-én készült el a politikai szerződés tizenhat cikkeből álló első

tervezete, majd nem sokkal ezt követően a konkordátum első szövegtervezete.

1927-ben ugyan elakadtak a ki-egyezéshez vezető folyamatok, de 1928-ban körvonalazódtak a szerződések végleges tervezetei. A Szentszék részéről mindvégig a későbbi XII. Piusz pápa bátyja, Francesco Pacelli pápai jogtanácsos vezette a tárgyalásokat, akit XI. Piusz pápa 129 alkalommal fogadott kihallgatáson a megegyezés előkészítése során.³⁶ A tárgyalások 1927-ben ugyan elakadtak az olasz politika miatt, azonban a *L'Osservatore Romano* 1927. október 13-án megjelent cikke jól illusztrálja a Szentszék hosszú idő óta tanúsított magatartásának lényegét a római kérdés rendezését illetően, miszerint nem idegen államoktól várja a kérdés rendezését az Apostoli Szentszék, hanem „az olasz nemzet becsületérzéséből és igazságszereteté-
ből.”³⁷ Természetesen a Szentszék okkal formált bizonyos vonatkozásban jogokat legalább részleges jelleggel területi restaurációra

a *Patrimonium Sancti Petri* területének elvesztése miatt. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az 1815. évi bécsi kongresszus nemzetközi jogi tekintetben a Pápai Állam szuverenitását elismerte, illetve helyreállította, így azt követően a Pápai Állam területeinek elfoglalására irányuló valamennyi cselekmény *ipso iure* jogellenes volt.

Mielőtt Pietro Gasparri bíboros 1929. február 11-én aláírta volna a Szentszék részéről a lateráni egyezményt, február 6. napján tájékoztatta a Szentszékhez akkreditált Diplomáciai Testület tagjait, miszerint XI. Piusz pápának

Francesco Pacelli pápai jogtanácsos, a Sacra Rotae Romanae konzisztoriális ügyvédjeinek dékánja, a Vatikánvárosi Állam főtanácsosa³⁵

A lateráni Apostoli Palota (b) és az Áldások erkélye, ahonnan 1300-ban VIII. Bonifác pápa megnyitotta az első jubileumi szentévet (j)³⁸

A Pápák Terme⁴¹

meggyőződése, azok a kormányok, akik korábban úgy képviselték magukat, hogy a vatikáni palotának a pusztán használata illette meg a pápát, a későbbiekben még szívesebben teszik majd ezt, amikor az egyházfő szabad és független uralkodó lesz a saját kis államában.³⁹ A lateráni Apostoli Palota legnagyobb terme a Pápák Terme elnevezést viseli, mely nevét a mennyezet alatti frízen körbefutó tizenkilenc pápa ábrázolásáról kapta, és a monumentális építkezéseket végrehajtó V. Szixtusz pápa (1585–1590) idején nyerte el végleges formáját. XI. Piusz pápa képviseletében Pietro Gasparri bíboros, a Szentszék államtitkára és III. Viktor Emánuel király képviseletében Mussolini itt írták alá a római kérdést véglegesen lezáró három szerződést, 1929. február 11-én 12 órakor.⁴⁰

A legjelentősebb politikai szerződés egyrészt elismeri, illetve megerősíti a hagyományainak megfelelően a Szentszék szuverenitását nemzetközi téren, továbbá ki-

mondja a Szentszék kizárólagos szuverenitását, tulajdonjogát, hatalmát, joghatóságát a szuverén Vatikánváros felett. Egyidejűleg rögzítették a Szentszék azon ingatlanjainak jegyzékét, melyeknek extraterritorialitást garantál a szerződés, valamint külön azokat, melyek a kisajátítás és adók alóli mentességgel rendelkeznek.⁴² A második szerződés a pénzügyi megállapodás, mely a Szentszéknek kártérítést hivatott biztosítani az 1870. évi események miatt.⁴³ A harmadik szerződés pedig maga a konkordátum, mely rendezi az Egyház és az olasz állam viszonyát.⁴⁴

A lateráni szerződés 1929. június 7-én lépett hatályba a ratifikációs okiratok kicserélését követően, ezen a napon létrejött a Vatikánvárosi Állam, XI. Piusz pápa pedig ki-rogatót adott ki ebből az alkalomból államtitkárának címezve, mely tartalmazta a III. Viktor Emánuel királyhoz intézett első táviratát.⁴⁶ Több más törvénnyel együtt szintén aznap adta ki XI. Piusz pápa *motu proprio* formájában

Az asztal, ahol Gasparri és Mussolini aláírták a szerződéseket⁴⁵

Vatikánváros Alaptörvényét, mely külön rögzítette, hogy a Vatikánvárosi Állam képviselőt a diplomáciai kapcsolatokban és nemzetközi szerződések megkötése során külföldi államok előtt a pápa képviseli, melyet a Szentszék Államtitkársága útján lát el. A jelenleg hatályos, II. János Pál pápa által 2000. november 26-án kiadott Alaptörvény hasonló rendelkezést tartalmaz azzal az eltéréssel, hogy az államokon kívül a nemzetközi jog más alanyaira is kiterjeszti a rendelkezés hatályát. Bármennyire is történtek kísérletek

korábban a Vatikán államiságával, illetve *sui generis* nemzetközi jogalanyiságával ellentétes álláspontok bizonyítására, ezek teljesen abszurd következtetések, mivel a Szentszék és a Vatikánvárosi Állam vonatkozásában teljesen két különálló nemzetközi jogalanyról beszélünk, melyek jogilag is distinkcionálhatóak, teljesen más kérdés, hogy a két jogalany több vonatkozásban is szorosán fűződik egymáshoz. Ennek egyik példája a fentebb említetteknek megfelelően, hogy a Vatikánvárosi Állam saját diplomáciai szervezetrendszerét nem tart fent (mely egy állam esetében sem kötelező), ezeket a feladatokat a Szentszék látja el helyette. Nemzetközi szerződéskötési eljárásokban sokkal jobban manifesztálódik a Szentszék és a Vatikánvárosi Állam eltérő jogalanyiságának kérdése, hiszen a Szentszék számos nemzetközi szerződést köt saját jogán, de esetenként a Vatikánvárosi Állam nevében teszi meg ezt, sőt, az is előfordul, hogy mindkét jogalany ugyanazon nemzetközi szerződés részesévé válik. Bár napjainkban konzuli szervezet fenntartására a Vatikánvárosi Államnak nincs a gyakorlatban szüksége, ezeket a feladatokat is el tudná látni elvileg a Szentszék útján, ráadásul, ahogyan a diplomáciai kapcsolatokról szóló 1961. évi bécsi egyezménynek, ugyanúgy a konzuli kapcsolatokról szóló 1963. évi bécsi egyezménynek is az eredeti aláírója és részese a Szentszék. Érde-

kességként megemlítendő, hogy a Szentszék diplomáciai erőfeszítéseinek köszönhetően a második világháború során a menlevelek kiadásával rengeteg ember életét sikerült megmenteni. XI. Piusz pápa volt az, aki Angelo Rotta címzetes thébai érseket előbb 1925-ben törökországi apostoli delegátusnak, majd 1930-ban budapesti nunciussnak nevezte ki, ahol 1945-ig szolgált. Szintén XI. Piusz pápa nevezte ki Törökországba apostoli delegátusként 1934-ben Angello Roncallit, a későbbi XXIII. János pápát

(1958–1963), aki tíz évig maradt állomáshelyén.⁴⁷ Mindketten egy olyan szekuláris államban szolgáltak, ahol a vallás szerepét a nacionalizmusnak rendelték alá, azonban mivel az iszlám is háttérbe szorult, mindketten szabadon végezheték tevékenységüket.⁴⁸ Angelo Rotta Budapesten több tízezer,⁴⁹ Angelo Roncalli Isztambulban több ezer menlevelet és keresztlevelet állított ki a Szentszék nevében, megmentve ezáltal rengeteg ember életét.⁵⁰

Fontos kiemelni, hogy XI. Piusz pápa pontifikátusa alatt az úgynevezett római kérdés rendezésén túlmenően igen élénk diplomáciai erőfeszítések folytak a Szentszék részéről, hogy az első világháborút követő, megváltozott európai viszonyok közepette minél több állammal lehessen rendezni az állam és az egyház viszonyát.

A lateráni egyezmény aláírását követő napon, a L'Osservatore Romano 1929. február 12-én, kedden megjelent lapszámának címlapján XI. Piusz pápa koronázásának hetedik évfordulójáról emlékezik meg, és a római kérdés lezárásáról cikkez⁵¹

A Szentszék 1922-ben Lettországgal, 1924-ben Bajorországgal, 1925-ben Lengyelországgal, 1927-ben Litvániával és Romániával, 1929-ben Poroszországgal, 1932-ben Badennel, 1933-ban Ausztriával és Németországgal, 1935-ben Jugoszláviával kötött konkordátumot XI. Piusz pápa pontifikátusa alatt, közvetlenül a második világháború kitörését megelőzően. Azt is hangsúlyozni kell, hogy akár az olasz vagy a német konkordátumot vesszük alapul, mindkettő az Egyház és intézményrendszerének védelme, illetve szabad működésének biztosítása érdekében került megkötésre.⁵²

7. Konklúzió

Azt mindenképpen le kell szögezni, hogy XI. Piusz pápa és a Szentszék diplomáciai tevékenysége, illetve különösen az olasz és a német államokkal megkötött szerződések semmi esetre sem jelentik azt, hogy bármilyen politikai nézetrel akár részben is azonosult volna az egyház. Ellenkezőleg, ahogyan a totalitárius diktatúrák egyházellenes politikát folytattak, XI. Piusz pápa és a Szentszék is következetesen fellépett a diktatúrák ellen. Elég itt csak példaként XI. Piusz pápa 1937. március 14-én kiadott *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikájára gondolni, melyben konzekvensen fellépett a fasizmussal szemben.⁵³ A lateráni szerződések aláírását követően alig egy évvel Pietro Gasparri bíboros államtitkárként nyugállományba vonult, utódja az akkoriban bajor és német nunciusként szolgáló Eugenio Pacelli lett, aki államtitkárként és később XII. Piusz néven pápaként (1939–1958) is elkötelezett küzdelmet folytatott a diktatúrák ellen. Eugenio Pacelli teljesen bizonyos, hogy nem örült a bíborosi és az államtitkári kinevezésének, mert megyéspüspök szeretett volna lenni a diplomáciai szolgálatát követően. A berlini nunciaturától távol, a svájci Rohrschachban érte a kinevezés híre, melyre egyből úgy reagált, hogy többször megkérte testvérét (a lateráni szerződést kidolgozó Francesco Pacellit), járjon közben XI. Piusz pápánál, és akadályozza azt meg. Németországból történő távozásakor is a nemzetszocializ-

mus veszélye foglalkoztatta, mert már akkor előre látta a német népet és az emberiséget fenyegető veszélyt.⁵⁴

XI. Piusz pápa pontifikátusának utolsó évében, 1938 nyarán utalt az utolsó, de végül soha meg nem jelent enciklikájára. A *Humani generis unitas* kezdetű apostoli körlevél elkészítésével 1938. június 22-én John LaFarge jezsuita szerzetest bízta meg a pápa, aki a későbbiekben a *New Catholic Encyclopedia* egyik szócikkében,⁵⁵ 1967-ben megírta, hogy ebben a körlevelében XI. Piusz pápa a rasszizmus kérdésével, valamint a keresztényellenes antiszemitizmussal és a faji megkülönböztetéssel foglalkozott. Az enciklika megjelenésére már nem került sor XI. Piusz pápa 1939. február 10-én bekövetkezett halála miatt, de LaFarge szerint XII. Piusz pápa első, 1939. október 20-án kiadott *Summi Pontificatus* kezdetű apostoli körlevele átvett belőle bizonyos elemeket.⁵⁶ Végezetül azt is elengedhetetlen megjegyezni, hogy amennyiben a lateráni egyezmény megkötésére nem került volna sor, akkor a második világháború idején Róma megszállása alatt nem tudta volna sok ezer ember életét megmenteni az egyház. Bár XII. Piusz pápa Németországba történő deportálására is létezett terv, de a Vatikánvárosi Állam, valamint a Szentszék extraterritorialitást élvező területeinek megszállására végül nem került sor, így emberek ezreit tudták bújtatni és megmenteni XII. Piusz pápa utasítására és személyes, aktív közreműködésével, ehhez pedig a nemzetközi jogi védelmet éppen a lateráni egyezmény biztosította.⁵⁷

MARGITTAY-MÉSZÁROS, ÁRPÁD

Pius XI., der spätere Staatsgründer, wurde vor hundert Jahren gekrönt (Zusammenfassung)

Die Existenz des Kirchenstaates zwischen 756 und 1870 war eine selbstverständliche Voraussetzung der freien Machtausübung des Papstes und des Heiligen Stuhls. Das Ziel der vorliegenden Studie ist, um zu untersuchen, wie der im Jahre 1922 gewählte Papst Pius XI., die seit mehr als einem halben Jahrhundert für große Spannungen sorgende Römerfrage lösen konnte. Die Studie behandelt die Vorgeschichte und den Hintergrund der Annexion von 1870 und die erfolgreichen diplomatischen Bemühungen von Papst Leo XIII., um den diplomatischen Einfluss des Heiligen Stuhls und die internationale Autorität des Papstes zu erhöhen. Es wird erwähnt, wie Papst Pius X. und Papst Benedikt XV. an die römische Frage herangegangen sind. Was Pius XI. betrifft, ist nicht nur die Befassung der bestimmten Aspekte der Aushandlung und des Abschlusses der Lateranverträge, sondern

auch einige diplomatische und politische Aspekte seines Pontifikats wichtig. Ein wesentlicher Bestandteil der Regierungszeit von Papst Pius XI. war die Betätigung vom Staatssekretär Eugenio Pacelli, der später den Sitz seines Vorgängers als Pius XII. übernahm, und ihre politischen Ansichten fast identisch waren. Im Zusammenhang mit dem Lateranpakt ist auch die Frage der unterschiedlichen Völkerrechtspersönlichkeiten des Heiligen Stuhls und des Staates der Vatikanstadt zu klären, indem der Pakt mit den Grundgesetzen des Staates der Vatikanstadt von 1929 und 2000 verglichen wird. In diesem Zusammenhang wird die Frage der Beteiligung der beiden Völkerrechtssubjekte an den internationalen Beziehungen, die Ausübung ihrer diplomatischen und konsularischen Beziehungen und ihre Fähigkeit zum Abschiessen von internationalen Abkommen interpretiert.

Jegyzetek

- ¹ A kutatás az Igazságügyi Minisztérium által támogatott, a „Jogász-képzés színvonalának emelését célzó programok” keretén belül valósult meg.
- ² https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pius_XI.jpg.
- ³ SZUROMI Szabolcs Anzelm O.Praem.: A Pápai Állam alkotmányfejlődése a kezdetektől az olasz egységig. *Jogtörténelmi Szemle*, 2006. 4. sz. 20–23. p.
- ⁴ BALANYI György: *A római kérdés*. Budapest, 1929. Szent István Társulat, 69–75. p.
- ⁵ ASS 05 (1869–70) 65–67. p.
- ⁶ Legge detta delle guarentigie, 1871, ART. 1., ART. 11.
- ⁷ ASS 06 (1870–71) 257–263.
- ⁸ DE CESARE, R.: The Next Conclave. *The North American Review*, 1901. 540. sz. 594–608. p.
- ⁹ MARGITTAY-MÉSZÁROS Árpád: XIII. Leó pápa diplomáciai erőfeszítései és a magyar nemzetiségű görögkatolikus híveket érintő liturgikus nyelvhasználat kérdései. *Jog – Állam – Politika*, 2021. 4. sz. 131–142. p.
- ¹⁰ RYBOLT, John E., C.M.: *The Vincentians: A General History of the Congregation of Mission. Vol. 5. An Era of Expansion (1878-1919)*. New York, 2014. New City Press, 708. p.
- ¹¹ SÍSKA Katalin: Vallási tolerancia az oszmán birodalomban. In P. SZABÓ Béla – ÚJVÁRI Emese (szerk.): *Risus cum lacrimis: Könyv Babják Ildikó emlékére (tanulmányok, baráti írások)*. Debrecen, 2017. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 161–165. p.
- ¹² SÍSKA Katalin: Az oszmán közigazgatási rendszer dimenziói. *Pro Publico Buno – Magyar Közigazgatás*, 2017. 1. sz. 180–194. p.
- ¹³ LARKIN, Maurice: The Vatican, France and the Roman Question, 1898-1903: New Archival Evidence. *The Historical Journal*, 1984. 1. sz. 177–197. p.
- ¹⁴ MARGITTAY-MÉSZÁROS Árpád: Trianon tragikumja: Ferenc Ferdinánd álma és XV. Benedek kudarcra. In TALABOS Dávidné LUKÁCS Nikolett (szerk.): „Tri-Anno”. „1920–1947–2020”. *Tanulmánykötet*. Debrecen, 2020. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Praetor Szakkollégium, 10–61. p.
- ¹⁵ KÉRÉSZY Zoltán: *A ius exclusivae (vétőjog) a pápaválasztásnál*. Budapest, 1904. Poltzer Zsigmond és fiai, 90–91., 111., 113., 117. p.
- ¹⁶ BAUMGARTNER, Frederic J.: *Behind Locked Doors: A History of the Papal Elections*. New York – Basingstoke, 2003. Palgrave Macmillan, 192. p. DOI: 10.1007/978-1-137-11014-5; BRÄUER, Martin: *Handbuch der Kardinäle*. Berlin – Boston, 2014. De Gruyter, 34. p.
- ¹⁷ PHAM, John Peter: *Heirs of the Fisherman: Behind the Scenes of Papal Death and Succession*. New York, 2004. Oxford University Press, 78. p.
- ¹⁸ AAS 09 II (1917) 484–485. p.
- ¹⁹ RYAN, Thomas F., S.J.: A Pope of the People: The Centenary of the Birth of Pius X. *The Irish Monthly*, 1935. 748. sz. 645–651. p.
- ²⁰ REINERMAN, Alan J.: The Napoleonic Suppression of Italian Religious Orders and Sale of Their Property: Studies since 1960. *The Catholic Historical Review*, 1971. 2. sz. 290–297. p.
- ²¹ REINERMAN, Alan J.: Papacy and Papal State in the Restoration (1814–1846): Studies since 1939. *The Catholic Historical Review*, 1978. 1. sz. 36–46. p.
- ²² ENGEL-JANOSI, Friedrich: The Return of Pius IX in 1850. *The Catholic Historical Review*, 1950. 2. sz. 129–162. p.
- ²³ HÜNERMANN, Wilhelm: *Lángoló tűz: X. Pius pápa élete*. Budapest, 1986. Szent István Társulat, 302. p.
- ²⁴ LARKIN 1984. 197. p.
- ²⁵ ENGEL-JANOSI, Friedrich: The Roman Question in the First Years of Benedict XV. *The Catholic Historical Review*, 1954. 3. sz. 269–285. p.
- ²⁶ POLZOVICS István: *A lateráni szerződés: A Szentszék nemzetközi jogi helyzete*. Budapest, 1934. Szent István Társulat, 76. p.
- ²⁷ SETON-WATSON, R. W.: Italian Intervention and the Secret Treaty of London. *The Slavonic Review*, 1926. 14. sz. 271–297. p.
- ²⁸ LITTLEFIELD, Walter: Cardinal Gasparri. *Current History (1916–1940)*, 1930. 1. sz. 53–58. p.
- ²⁹ WILSON, P. W.: Pius XI: A Modern Pope. *Current History (1916–1940)*, 1932. 2. sz. 143–149. p.
- ³⁰ CANAVAN, Joseph E., S.J.: Pope Pius XI. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 1929. 70. sz. 177–193. p.
- ³¹ A szerző saját felvétele, 2022.
- ³² POLZOVICS 1934. 76–77. p.
- ³³ AAS 14 (1922) 673–700. p.
- ³⁴ LITTLEFIELD 1930. 57–58. p.
- ³⁵ <http://web.tiscali.it/serenella/galleriafamiglia.htm>.
- ³⁶ POLZOVICS 1934. 78. p.
- ³⁷ BALANYI 1929. 198. p.
- ³⁸ A szerző saját felvétele, 2022.
- ³⁹ LITTLEFIELD 1930. 58. p.
- ⁴⁰ AAS 21 (1929) 113. p.
- ⁴¹ A szerző saját felvétele, 2022.
- ⁴² Trattato fra la Santa Sede e l’Italia, AAS 21 (1929) 209–272. p.
- ⁴³ Convenzione finanziaria, AAS 21 (1929) 273–274. p.
- ⁴⁴ Concordato fra la Santa Sede e l’Italia, AAS 21 (1929) 275–294. p.
- ⁴⁵ A szerző saját felvétele, 2022.
- ⁴⁶ AAS 21 (1929) 307. p.
- ⁴⁷ SZÜCS Lászlóné SÍSKA Katalin: *Kamál Atatürk reformjainak megítélése a korabeli magyar sajtó és a kormányparti török Cumhuriyet tudósításai tükrében*. Debrecen, 2020. Debreceni Egyetemi Kiadó, 99. p.
- ⁴⁸ SÍSKA, Katalin: Thoughts on the Special Relationship between Nationalism and Islam in Particular the Late Ottoman Empire and the Early Turkish Republican Era. *Journal on European History of Law*, 2017. 1. sz. 121–129.
- ⁴⁹ SOMORJAI Ádám OSB: Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius levéltárából. *ArchívNet*, 2021. 2. sz. [1]. www.archivnet.hu/angelo-rotta-budapesti-apostoli-nuncius-leveltarabol.
- ⁵⁰ FREMON, David K.: *Schindler, Wallenberg, Miep Gies: The Holocaust Heroes*. Berkeley Heights, 2004. Enslow Publishers, 43. p.
- ⁵¹ www.vecarchives.org/blog/2019/ninety-years-ago-the-lateran-treaty-of-1929.
- ⁵² SZUROMI Szabolcs: Megjegyzések az egyház és állam modern kori viszonyának változásaihoz. *Jogtörténelmi Szemle*, 2003. 2. sz. 7–13. p.
- ⁵³ AAS 29 (1937) 145–167. p.
- ⁵⁴ LEHNERT, M. Pascalina: *XII. Piusz közelében*. Budapest, 2019. Ecclesia, 41. p.
- ⁵⁵ “Racism”.
- ⁵⁶ COPPA, Frank J.: The Hidden Encyclical of Pius XI against Racism and Anti-Semitism Uncovered-Once Again! *The Catholic Historical Review*, 1998. 1. sz. 63–72. p.
- ⁵⁷ LEHNERT 2019. 115–117. p.

Zinner Tibor

A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete

Sok mindenről tárgyaltak a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) illetékes vezetőtestületi ülésein, amelyekről határozatok is születtek. Az egyik alkalommal, az MSZMP Politikai Bizottságának (PB) 1960. április 26-án tartott ülésén – miként a határozati jegyzőkönyv tartalmazza – „Kádár János elvtárs szóbeli bejelentései alapján” úgy határoztak, hogy „a szóba került igazságügyi kérdést Biszku [Béla] és Marosán [György] elvtársak beszéljék meg a három illetékes szerv vezetőjével és tegyenek jelentést a Politikai Bizottságnak”.¹ Mi történt?

Miközben már zajlott a bejelentett részleges amnesztia végrehajtása – miként Kádártól tudott, hogy ennek előkészítése már öt hónappal korábban startot vett, párhuzamosan az erőteljes szovjet külpolitikai kezdeményezésekkel – a Budapesti Fővárosi Bíróság Fazekas Ferenc² vezette tanácsa 1960. április 22-én három személy büntetőügyében ítéletet hirdetett, és az egyiküket halálra ítélte. A PB erről kért jelentést. Órákkal azt követően, hogy Moszkvában bejelentették az amerikai kémrepülőgép lelövését és pilótájának elfogását, május 2-án Marosán elkészítette jelentését, és ehhez két, általa előzetesen kért jelentést csatolt hozzá. Az egyiket dr. Korom Mihály rendőr alezredes, a Belügyminisztérium II/8. osztályának osztályvezetője április 30-án, a másikat a legfőbb ügyész, dr. Szénási Géza, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, dr. Jahner-Bakos Mihály és az igazságügyi tárcavezető, dr. Nezvál Ferenc saját kezűleg április 29-én írta alá. Dr. Korom szerint a nyomozó szervek 1959. június közepétől derítettek fel egy volt államvédelmi százados sérelmére 1956. október 25-én elkövetett gyilkosságot, továbbá a vizsgálat során megállapították azt is, hogy a gyanúsítottak közül ketten „más bűncselekményeket is elkövetettek, fegyveres harcokban, fosztogatásokban vettek részt”. Az október 5-én befejezett vizsgálat után átadták a vádiratot az iratokkal együtt a Fővárosi Főügyészségnek.³

A három igazságügyi vezető jelentésében hivatkozott Marosán utasítására. Papírra vetették, hogy a bíróság a büntetőügyben a vádlottak bűnösségét „egy rendbeli gyilkosság és többrendbeli, számszerűleg meg nem határozható gyilkosság ügyében a BHÖ⁴ 1. pont (2) bekezdésében felvett Népköztársaság megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel büntetében állapította meg”. Tömören leírták a tényállást. Tájékoztattak arról is, hogy „az ügyészség a vádiratot 1959. október 8-án kapta a rendőrségtől. A bíróság a vádiratot 1959. december 3-án kapta”. Az eljárás a tárgyalás kitűzésétől két

hónapig azért halasztódott, mert az egyik vádlott elmeállapotát illetően eltértek az igazságügyi orvos szakértők véleményei, s az Egészségügyi Tudományos Tanácstól a felterjesztett iratok csak akkor érkeztek vissza. Miután a vádlottak beismerték tettüket, s a bizonyítékok kétséget kizáróan bizonyították azt, a bírók Izsák Sándort halálra, két társát tizenöt, illetve tízévi börtönbüntetésre és mellék-büntetésekre marasztalták el.⁵

Marosán összegezte a jelentések tartalmát, majd még két bekezdésnyi mondanivalóját is papírra vetette, abból az egyiket javaslatként fűzte hozzá. Előbb leírta, hogy „konzultációnk során megállapítottuk azt, hogy az ítéletről sem Nezvál, sem Szénási, sem Jahner-Bakos elvtársak nem tudtak. Eddig az volt a gyakorlat, hogy csak a másodfokú ítéletek meghozatala előtt szoktunk konzultálni politikai ügyekben. Ebben az esetben pedig csak az elsőfokú ítéletről volt szó. Ezért nem került az illetékes konzultációs bizottság elé.”⁶ Marosán mindezt a dr. Szénási s a két társa által saját kezűleg aláírt bekezdésből merítette, miszerint „eddig az volt a gyakorlat, hogy a másodfokú ítéletek meghozatala előtt szoktunk konzultálni politikai ügyekben. A közönséges gyilkosság, csendőr ügyek stb. nem kellett konzultálnunk.”⁷ Ebben az esetben pedig csak az elsőfokú ítéletről van szó, ezért nem került illetékes bizottság elé.”⁸

Mit javasolt Marosán a PB-nek? Azt, hogy mondja ki, „politikai ügyekben szükségesnek tartja a konzultációt az elsőfokú ítélet előtt is. Az illetékes elvtársak, ügyészség és bíróság vonalán gondoskodjanak arról, hogyha olyan politikai ügy kerül eléjük, akkor az ügyész, s a bíró forduljon konzultációért a felettes szervhez.”⁹ A PB akképp határozott javaslatáról, hogy a legfőbb ügyész utasítsa a fővárosi és megyei főügyészeket: „ha politikai bűnügyekben az ügyészség véleménye szerint a legsúlyosabb büntetésre kell vádindítványt tenni, annak benyújtása előtt kötelesek a legfőbb ügyéssel konzultálni”. Továbbá megbízta Marosánt azzal, hogy tájékoztassa határozatáról „az illetékes szervek vezetőit”.¹⁰ Ennyi, a bizottságot nem említették a határozatban. Izsákot a Legfelsőbb Bíróság dr. Borbély János,¹¹ a „mosolygó halál”¹² vezette tanácsa 1960. június 17-én tizenöt évi börtönbüntetésre marasztalta el.¹³ Izsák és társai tettéről a rendőr alezredes és az igazságügyi vezetők, valamint az első- és másodfokú bíróság állást foglalt. Mit tett Izsák, aki végül elkerülte a táliót, a „szemet szemért, fogat fogért” könyörtelen elvének alkalmazását?

„1956. október 25-én a Szeged utcában részt vett Brodorics Ferenc ÁVH-s százados meglincselésében, Filó Imre ÁVH-s tiszt bántalmazásában. 27–28-án a Práter utca – Szeged utca kereszteződésénél (Práter utca 53., 58., Szeged utca 14.) alakult kisebb létszámú csoport parancsnoka lett. Kapcsolatot tartott a Corvin köziekkel is, a fertőzést elkerülendő a mozi környékén mérszkel leöntötte az elesetteket. Mind az októberi, mind a novemberi harcokban részt vett.

1957-ben és 1958. március 13-án is őrizetbe vették, mindkétszer tévedésből. 1959. június 18-án letartóztatták. Kihallgatásakor súlyosan bántalmazták, fogait kiverték. Első fokon, 1960. április 22-én Fazekas Ferenc

elnökletével halálra ítélték, de június 17-én a Borbélytanács a büntetést életfogytiglanra mérsékelte. (Ilyen eset nem fordult elő gyakran. – [Z. T.] 1974. június 14-én szabadult. 1982. október 27-én meghalt. 1992. november 12-én a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa a Brodorics-ügy miatt jogerősen elutasította özvegye semmissé nyilvánításra beterjesztett kérelmét.”¹⁴

Izsák életútjának szerzője, Eörsi László zárójelek között tett, általam kiemelt megjegyzése a lényegre tapintott. Mi a summázat a történekről, függetlenül attól, hogy a vádirat – miként az illetékesek le is írták – már a nyomozószervnél elkészült? Ha létezett valóban töredelmes – és mindenféle egyéb körülménytől mentes – beismerő vallomás a magyar büntetőjog 1945 utáni történetében, akkor egyfelől a három vezető tisztséget betöltő jogász saját kézzel aláírt jelentése és Marosán kötődő, PB-nek szánt írásos javaslata annak tekinthető, noha őket ezért semmiféle jogi következmény soha nem sújtotta. Ez tény, az ércnél is maradandóbb. Miután Farkas Mihály, volt hadseregtábornok elsőfokú eljárásban tárgyalt büntetőügyénél az előzetes konzultáció 1957. március 22-én nem érte el célját az ítélethozatal előtt, azt követően a kihirdetett ítélet mértékének megváltoztatása, súlyosbítása érdekében egy új törvényerejű rendelet megalkotása vált szükségessé. Utána pedig nem egyedül – miként egykor Rákosi Mátyás –,¹⁵ hanem egy nem nevesített Konzultációs Bizottság, majd a legfőbb ügyész határozhatott emberi sorsokról 1956. november 4-ét követően. Alapjaiban sértve a bírói függetlenséget, a bírósági eljárásba kívülről beavatkozva (még akkor is törvénytelenül, ha nem adott szabad utat a halálbüntetés kihirdetésének, vagy olyan vádat emelt, amiért nem lehetett halálbüntetést kiszabni). Ami pedig a Marosán javaslatában említett „vonalak” illeti, emlékeztetőként idézhető az MSZMP PB 1958. május 27-i ülésének határozati jegyzőkönyvéből az utolsó, a Nagy [Imre]-csoportra vonatkozó határozat, miszerint „tárgyalásának szabad folyást kell engedni. Ennek előfeltételeit kormányvonalon Münnich [Ferenc] és Biszku, pártvonalon Kádár és Marosán elvtársak biztosítják.”¹⁶

Mindez jelzi, hogy az ítélezés irányítottságát ugyan országszerte a legkülönfélébb módon – beleértve az ismert párttestületeket – is igyekeztek biztosítani, ám az élet vagy halál kérdésében történő végső állásfoglalást kik tartották fenn maguknak. Egy felsőbb párt- és igazságügyi vezetőkből összeállított titkos testület előzetes állásfoglalása – konzultációja – húzódott meg a kádári megtorlás idején azokban a politikai büntetőügyekben, amelyekben a „vérbírókat” s a népbírókat meghatározott, a legsúlyosabb mértékű ítéletek kihirdetésére szorították. Tudható-e több erről a Konzultációs Bizottságról? Adott ugyanis a kérdés, hogy ez a testület nem volt-e elődje egy másiknak, az 1965-től jórészt már ismert iratokkal tevékenykedő Koordinációs Bizottságnak,¹⁷ netán a két testület független egymástól, és végül, vajon nem egyazon testületről volt-e szó?

E sorok szerzője itt magántörténelmé is megosztja. A Koordinációs Bizottságnak néhány csonka, dr. Szilbereky Jenő 1980 és 1990 közötti elnöksége idején kelet-

kezett jegyzőkönyvére ugyan a Legfelsőbb Bíróság titkos ügykezelésű iratai között még rábukkantam, de nyugalmányba vonulása előtt azokat az elnök megsemmisítette. Közötte olyan 1985-ből származó iratokat is – ezeknek az üléseknek iratai mindmáig hiányoznak az utóbb előkerültek közül –, amelyek a Farkas Vladimír által Nemes Györggyel szemben kezdeményezett sikertelen perrel függtek össze. Annak idején jelent meg ugyanis az író házugságokkal teli kötete,¹⁸ s a volt államvédelmi alezredes az abban számára sérelmes állítások, szóbeszédeken alapuló koholmányok miatt indította. Emlékeim szerint benne volt a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma akkori vezetőjének egyoldalú feljegyzése arról, hogy „amíg én vagyok felelős ezekért, addig Farkas Vladimír nem nyerhet pert Magyarországon”. Dr. Czili Gyula¹⁹ betartotta ígéretét. Nem csupán ebben az ügyben, hanem más büntetőperekben is keresztülvitte akaratát. . .

Az ifjabb Farkas Nemessel szemben folytatott „küzdelmének” általa készített beadványait másolatban átadta részemre. Hónapokkal később, amikor dr. Vágó Tibor párttitkár „szabad pártnap” előadónak felkért, hogy tartsak előadást a törvénytörő büntetőperekről a Legfelsőbb Bíróságon, a majdnem teljes bírói testületből ketten hiányoztak: az elnök és dr. Czili. Utóbbi arra hivatkozott, hogy nem érdekli, mert a párt 1962-ben lezárta ezt a kérdést, ezért tüntetőleg maradt távol.

Azután évekkel később, 1988. november 25-én jogerősen elutasította az általa vezetett tanáccsal Vásárhelyi Miklós kérelmét, hogy betekinthesen az 1958-as ítéletbe, majd elkészítette dr. Szilbereky számára a forgatókönyvet Nagy és társai perújítást lezáró 1989. július 6-i tárgyalásához, amelyen ő volt az előadó bíró. Akkor már a Tényfeltáró Bizottság történész albizottságának elnökeként a Legfelsőbb Bíróságon dolgoztam. A bíróság elnöke nem büntetésből, hanem beosztása miatt ruházta dr. Czilire ezt a feladatot. A kollégiumvezető, miután dr. Donáth Ferenc két gyermekével (és egy filmrendező hölgygel), valamint velem együtt dolgozósobájában a filmszalagról videokazettára másolt Nagy és társai 1958-as büntetőeljárásáról készült, soha be nem mutatott dokumentumfilmet megnézte, s elolvashatta a törvényességi óvást, a változó politikai légkörben hiúságból is vállalhatta az előadói feladatot – gondolván az utókorra, feledve hónapokkal korábbi ítéletét.

Dr. Solt Pál, a frissen beiktatott elnök hosszú évek óta – miután 1980 márciusa s 1989 novembere között ítélezett a Legfelsőbb Bíróságon – tudott a „Házban” közismert, erőteljes kollégiumvezetői gyakorlatról. Ezért „a Legfelsőbb Bíróság akkori bírói karából egy kivételével – aki elnökségem első napján távozott – nem volt olyan bíró, akinek múltbéli tevékenysége miatt nem lehetett szó arról, hogy folytassa”.²⁰ A tapintatos szerző nem említette meg, én azonban nem hallgatom el a nevét: dr. Czili volt a távozó.

Elsőként dr. Zanathy Jánossal hívtam fel a Koordinációs Bizottság irataira a figyelmet a harmadik semmisségi törvény előkészítésekor a Legfelsőbb Bíróság elnöke, dr. Solt s az igazságügy-miniszter, dr. Balsai István által felállított bizottság tagjaiként írott jelentésünkben.²¹

Az MSZMP PB 1960-ban Izsák büntetőügyének ürügyén hozott határozata – a megtorlás erőteljes lanyhulá-

sakor, de nem miként a korabeli pártdokumentumokban olvasható, a lezárulása után – a bizottságnál „alacsonyabb szintre”, a legfőbb ügyészre bízta annak eldöntését, hogy a nyomozószervektől érkezett iratok alapján egyáltalán emelhet-e olyan vádat az adott büntetőügyben eljáró ügyész, amely bírósági szakban halálbüntetéshez vezethet. A bizottság egyik ülésén a legfőbb ügyészt helyettesítő dr. Bócz Endre (az idő tájt fővárosi főügyész-helyettes) visszaemlékezésével a testületi érdemi munka tartalmát bővíti. Szerinte a testület ülésein „döntöttek a nagyhorderejűnek ígérkező ügyek és szereplőinek további sorsáról – tehát például arról, hogy kikkel szemben kell vádat emelni. A döntést azután az állami vezetőknek kellett a saját területükön (hivatali hatalmuk révén) érvényesíteni.”²² Biszku évtizedekkel később sem tagadta a bizottság létét, de azzal, hogy mindig a megtörtént ügyek tapasztalataival foglalkoztak.²³ Kezdetben, 1957. március 22-től bizonyíthatóan – amikor az idősebb Farkas büntetőügyének ítélethirdetése előtti napon magukkal a bírókkal tárgyaltak – mindenképp fordítva volt. Erre utóbb már nem emlékezett, vagy okkal hallgatott róla.

Ennek az irányítási módszernek a létét támasztotta alá maga Kádár is utóbb, 1973. november 6-án az MSZMP PB számára egy konkrét büntetőeljárásról készített, mellékletekkel ellátott jelentésében. Három szabályozót emelt ki, amelyek „sok éve érvényben” vannak: „minden illetékes tudja [tehát nem mindenki – Z. T.], hogy egy 1957-es párt-határozat alapján van, és azóta működik a pártközpontban a szocialista törvényesség biztosításának elősegítésére egy úgynevezett Koordinációs Bizottság”. Felsorolta a tagokat is: a KB illetékes, adminisztratív területért felelős titkára, a KB Adminisztratív Osztályának osztályvezetője, a belügyminiszter, az igazságügyi miniszter, valamint a legfőbb ügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke. Kiegészíthetők dr. Bócz emlékei, mert Kádár bővebb értelmét is adta a bizottságnak, amely „minden büntetőpolitikai kérdést” „vagy konkrét bűnügyet” megvitát, mert „ezek megítélésében bizonytalanság vagy eltérő vélemény van az illetékes szervek vezetői között”.²⁴ Kádár leírta, hogy „a bizottság nem határozhat; állásfoglalására a végrehajtás menetében hivatkozni nem lehet. Ha a bizottságban sem jutnak egyetértésre, a K. B. első titkárához [tehát hozzá – Z. T.], a Titkársághoz, a Politikai Bizottsághoz kell fordulni eligazításért”.

Mikor történhetett ez 1957-ben? Az MSZMP PB 1957. november 12-én tartott ülésén a 3. napirendként tárgyalták a Kaszás Ferenc osztályvezető s Biszku aláírását tartalmazó, általuk előterjesztett írásos javaslatot „a Belügyminisztérium és párt szervei ellenőrzésére”. A lakonikus határozatban egyebek mellett még arról is döntöttek, hogy kik – így a megyei pártbizottságokon az első titkárok, a megyei rendőrkapitányságokon a vezetők s a KB osztályvezetői – kapják meg azt, és fél év múlva a végrehajtásról informálni kell a PB-t.²⁵ Mit tartalmazott az előterjesztés?

Az első oldal ugyan a belügyi tárcáról szólt, de az abban foglaltak alapján eldöntötték a politikai büntetőügyekben az ügyészség védképviselési, illetve a bíróság ítélezési jogát, végül is az élet vagy halál kérdését. Azért, mert az I. fejezet 1. pontja már rögzítette, hogy a

„Belügyminisztériumot [...] egész tevékenységében a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága irányítja és ellenőrzi”. A 2. pont szerint „a pártirányítás célja, hogy a Belügyminisztérium [...] a proletárdiktatúra rendszerének erős támasza legyen. Rendszeressé kell tenni a Politikai Nyomozó Főosztály [tehát az állambiztonság – Z. T.] irányítását és ellenőrzését a Központi Bizottság által, hogy [...] csírájában fojtsa el a rendszer megdöntésére irányuló minden kísérletet, üldözze és tegye ártalmatlanná a népnek azon ellenségeit, akik arra vetemednek”. A 4. pont szerint „a Belügyminisztérium irányítása és ellenőrzése a párt választott szerveinek (Központi Bizottság, Politikai Bizottság, Titkárság) feladata.”²⁶

Itt kell visszanyúlni a múlthoz, mert miről és miként határozta a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Titkárságának Rákosi vezette ülésén, 1950. február 22-én?

„Az Államvédelmi Hatóság a proletárdiktatúra rendszerében betöltött szerepe miatt a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének (KV) az állam gépezetében működő szerve. Feladata, hogy a Párt Politikai Bizottságának utasítása szerint harcoljon a munkásosztály hatalmának ellenségei ellen.”²⁷

A változások tömören: nem Rákosi, hanem Kádár állt a munkáspárt élén (az idő tájt főtitkár-helyettes, egyúttal belügyminiszter és az Államvédelmi Bizottságnak²⁸ is a kezdetektől²⁹ tagja volt), az államvédelem a belügyi tárcával történt egyesítésekor 1953 nyarán, érdemben maga alá gyűrte a minisztériumot, a gyűlölt nevet – államvédelem – állambiztonságra cseréltek. Ami a lényegét illette, azt, hogy a „KV utasítja” helyett a „KB irányítja s ellenőrzi” nem érdemi, hanem stílárius változás volt. Valójában maradt, finomabban fogalmazva, a régi rituálé folyamatossága nem szűnt meg. Sőt, az 1957-es előterjesztésben újabb pontok sorjázta. A III. fejezet tartalmazta a KB, a PB és a Titkárság, a IV. fejezet pedig a KB Adminisztratív Osztályának vonatkozó feladatkörét.

A stílárius változás és a feladatkörök meghatározása mögött azonban nem az előterjesztők, hanem Kádár húzódott meg. Hogyhogy? A moszkvai 1953. június 13–16-án folyt pártközi tanácskozásokról a Minisztertanács Titkárságának vezetője, Szalai Béla készítette el a nem szó szerinti, hanem értelemszerű jegyzőkönyvet (június 18-i megjegyzése szerint). Kádár azt az utasítást adta 1957. november 27-én – két héttel azt követően, hogy a PB elfogadta a belügyi tárca pártellenőrzéséről a határozatát –, hogy ez az 1953 nyári jegyzőkönyv „minden ide-oda rakosgatás nélkül, azonnal kerüljön a szigorúan bizalmas irattárba”. Szemben a korábbiakban véltekel, a teljes jegyzőkönyvet először, 1992-ben közlő T. Varga György szerint mindössze kétszer vették onnan elő: Kádár 1959. május 22-én, dr. Korom 1965. június 15-én tekintett bele.³⁰ Kádár azért vetette elő, olvasta át 1959. május 22-én, hogy felkészült legyen. Abból, hogy miképp nyilatkozott meg annak idején Moszkvában az 1959. június 4-én és 5-én Budapestre nem hivatalos látogatásra érkező Nyikita Szergejevics Hrus-

csov, melyek voltak az akkori kívánságok Moszkva részéről, teljesültek-e azok, miket mondott hatalomba segítője, nem mellékesen miként foglalt állást a zsidókérdésben. A másik, távolabbi ok pedig az lehetett, hogy az MSZMP PB 1959. június 9-i ülésén tárgyalják meg a Szervezeti és Működési Szabályzat újabb változatát.

Az események időbeli sorrendje igazít el Kádár 1957. novemberi szigorú, iratlezárást tartalmazó intézkedését illetően. A már jelzett tisztségei mellett Szergej Nyikolajevics Kartasov főtanácsadó szerint még az AVH-nak is fő felügyelője volt. A Rajk–Brankov-ügy vizsgálatának kezdetén, 1949. június 9-én felállított öttagú „kiküldött bizottságnak” is tagja lett. Azt követően, hogy az MDP főtitkárhelyettesei, Farkas és Kádár „beszéltek” az őrizetbe vett Rajk Lászlóval, a Titkárság ülésén, 1949. június 8-án valószínű az is, hogy megvitathatták az 1949. június 11-re összehívandó KV tagjai által elfogadásra szánt határozati javaslatot is, mert nem határoztak volna akkor arról, hogy annak csak „egy részét” teszik közzé. Az egyik határozati, az 5. pont szerint

„a Központi Vezetőség helyesli és jóváhagyja mindazokat az intézkedéseket, melyeket a Politikai Bizottság és a Titkárság a kémek és trockista ügynökök felszámolására tett. Megerősíti a Rákosi, Szakasits, Gerő, Farkas és Kádár elvtársakból álló, a PB által kiküldött bizottságot. Felhatalmazza e Bizottságot arra, hogy a jövőben a Központi Vezetőség nevében minden intézkedést megtegyen a pártunkba behatolt ellenség felkutatására és kiküszöbölésére. A Központi Vezetőség utasítja e Bizottságot, hogy munkájában a legnagyobb eréllyel és szigorral járjon el. Végezzen alapos munkát, és vaskézzel tegye ártalmatlanná az imperialisták, trockisták ügynökeit, akik igyekeznek pártunkat aláásni, a demokrácia eredményeire törnek, a dolgozó népünket újra a kapitalisták igájába akarják hajtani.”³¹

Erről a törvénytelen hatalmi erőcsoportról, a „kiküldött bizottságról” rögzíthető, hogy Rákosi olyan jogkörökkel ruháztatta fel (saját érdekében főként saját magát), amely – és ez volt a lényeg, mert a főtitkár kihasználhatta elvtársai döbbenetét és dermedtséget – nem csupán a jelenben, hanem „a jövőben” is eljárhat. Más illetékes szerveket megelőzve. Azaz az előzetes döntéshozatallal minden esetben meghatározhatja a jövőbeli feladatokat. A létező szocializmus világában hagyományt teremtett.

Kádár a jelzett tisztségeiből fakadóan a bábáskodók egyike volt az AVH genezisében, nemkülönben a titkoszolgálat említett, 1950. február 22-i pártellenőrzésével összefüggő határozatnál. Miután 1953-ban jogerős szabadságvesztés-büntetését töltötte, nem lehetett Moszkvában. Szabadulása után azonban megtudta, hogy az AVH-nál 1953 elején bekövetkezett előbb személyi, majd a belügyi tárcánál 1953 nyári újabb személyi és szervezeti változások nem függetleníthetők Moszkvától. Miképp Rákosi sem önszántából volt ott önkritikus 1953. június 17-én. Az eredeti jegyzőkönyvet azért olvasta s hasznosította nyomban, mert abból világossá vált előtte, hogy miképp lett – és hogyan vált támogatók (Lavrentij Pavlovics Be-

rija, Genrih Makszimilianovics Malenkov) nélkülivé – az akkor hatalomba segített, de azóta kegyvesztett Nagy. Továbbá, hogy 1953 nyara óta is akut a Rákosi által néven is nevezett zsidókérdés, amit a szovjet „tárgyalófelek” burkoltan úgy jeleztek, hogy több magyar kellene a vezetésbe a 9,5 milliós Magyarországon. Közbevetve jelezhető itt, hogy ő sem tétlenkedett e téren.³²

Miután a megtorlásnál nélkülözhetetlen volt a honi s vele továbbra is szorosán együttműködő, Ivan Alekszandrovics Szerov vezette szovjet állambiztonság hathatós közreműködése, a szovjet miniszterelnök-helyettesnek, Berijának e szervekkel kapcsolatos megnyilatkozása ezért utóbb közvetlenül is érintette, hogy „az AVH munkáját nem vezetheti az Adminisztratív Osztály, hanem a Központi Vezetőség”.³³ Ha a Belügyminisztériumot elnyelte az AVH, az ugyancsak akkori szovjet állásponttal belügyminiszterrel előléptetett Gerővel az élén, mindezzel ’56 ősze után nyilvánosan nem lehetett politizálni, el kellett süllyeszteni a páncélszekrény legmélyebb zugába. Ám a tanulságot levonva párthatározatot lehetett hozni arról, hogy ki irányítja a belügyi tárca alcája alá helyezett immár állambiztonságot.

Érthető ezek ismeretében, hogy a KB-ra két pont vonatkozott, ebből az 1. szerint „a Központi Bizottság irányítja az egész Belügyminisztérium tevékenységét. Megszabja az ellenség elleni harc irányát, közvetlen feladatait, gondoskodik arról, hogy a bűnüldöző szervek a nép érdekeinek megfelelően dolgozzanak. Összehangolja a Belügyminisztérium, az ügyészség és az igazságügyi szervek tevékenységét” [kiemelés – Z. T.]. A PB-t három pont érintette, abból a b) szerint „meghallgatja a belügyminiszter jelentését a politikai jellegű ügyek vizsgálatáról és dönt a munka fő irányáról”. A Titkárságra pedig négy, főként az ellenőrzéssel összefüggő pont vonatkozott.

A határozattá emelt javaslat IV. fejezetében a KB megbízásából eljáró Adminisztratív Osztály feladatait tartalmazó bevezetőben olvasható az is, hogy „ellenőrzi és segíti a tárcát valamennyi szervével együtt a párt- és kormányhatározatok végrehajtásában. Az osztály a Belügyminisztérium szerveire határozatokat nem hoz, utasításokat a munkára vonatkozóan nem ad. Véleményeltérés esetén jelentést tesz a Központi Bizottság szerveinek, vagy a Központi Bizottság azon titkárnak, akit a Központi Bizottság a Belügyminisztérium felügyeletével felruházott. [kiemelés – Z. T.]”

Végül a javaslatok közül azért kiemelendő az utolsó, melyhez Kaszás és Biszku annyit fűzött hozzá, hogy „bizonyos módosítással meg kell küldeni a pártszervezeteknek az MDP 1950. augusztus 6-án kiküldött határozatát [...] új címmel, és azt a Titkárság hagyja jóvá”. Ami utóbb: „Az ellenséges tevékenységgel gyanúsított párt, állami, tömegszervezeti funkcionáriusok elleni államvédelmi munka megindításának, illetve párttagok őrizetbe vételének rendjére” címet viselte, a javaslat szerint az újat „A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának eljárása párt, állami és tömegszervezeti funkcióba beforakodott ellenség üldözése során” fejléccel lássák el.³⁴ Ez is alátámasztja azt, hogy érdemi változásra, változtatásra nem törekedtek az előterjesztők. Tisztelték a hagyományokat, megfelelt számukra.

Kádár ebből a határozatból idézett akkor, amikor a Koordinációs Bizottsággal összefüggő 1957-es határozatra utalt. Sőt – mutatva, hogy akkor ez a testület már létezett –, ugyanezen az ülésen, 1957. november 12-én a 7. napirendként határoztak Biszku szóbeli bejelentéséről is:

„A Politikai Bizottság a vita után Nezvált elvtárs kiegészítésével tudomásul vette Biszku elvtárs szóbeli előterjesztését Déry Tibor és társai perének tárgyalásáról. Felhívja az illetékes állami szervek figyelmét, hogy az ítélet indoklásában és szövegezésében a Népköztársaság elleni bűncselekmény ne keveredjék politikai kérdésekkel.”

Megbízta Marosánt, Biszku és Nezvált, hogy „a Politikai Bizottság álláspontját ismertessék a Népbírószági Tanács tagjaival. Az ítéletről az MTI [Magyar Távirati Iroda] rövid tájékoztatót adjon ki.”³⁵ Az „illetékes szervek” a pártzsargonban ezúttal a bíróságot jelentették, és arra is fény derült, hogy a népbírók fegyelmezése, pártszerű magatartásra – azaz az MSZMP PB állásfoglalásának tudomásulvételére – való kényszerítése vált szükségessé. A másnap kihirdetendő ítélet előtt – tehető hozzá még annyi, mint idősebb Farkasnál márciusban, csak akkor a szakbíróknál sikertelenül.

Előzményként tartozik ide, hogy a jelenvoltak két büntetőügyről hallhattak a PB 1957. augusztus 27-i ülésén. A 8. napirend „az írókkal kapcsolatos intézkedésekre” vonatkozó javaslat volt, erre a PB két héttel korábbi határozata³⁶ kötelezte Biszku és Kállai Gyulát. Bevezetőként utóbbi ismertette, hogy a vádirattervezet kész, szeptember 1-jéig összeállítják a büntetőperes eljáráshoz az iratanyagot. Két csoportban kívánják őket felelősségre vonni a belügyi tárca javaslata alapján: az elsőkben Déry és három társa, valamint a másodikban Varga Domokos és ugyancsak három³⁷ társa. A nyomozati anyagok alapján a belügyi értékelést közreadva előbbiben Déryt és Háy Gyulát mint a két legsúlyosabb bűnelkövetőt érzékeltette, szemben akár a két enyhébb ítélettel sújtandó, mi több, utána netán felfüggesztve büntetésüket, szabadlábra is helyezhető Tardos Tiborral, valamint a bűnbánó Zelk Zoltánnal. Kállai tájékoztató Dérynek a párttól ugyancsak kegyelmet kérő, önkritikus leveléről is. Vita nem volt, Kádár szentenciája szerint, amilyen gyorsan csak lehet, tartsák meg mindkét csoport büntetőügyét, ha lehet, még az Egyesült Nemzetek Szervezete rendkívüli ülészakájának megkezdése előtt. A sajtóban rövid közlemény jelenjen meg az első csoport ügyéről, a másodikat nem kell publikálni. Az első csoporton belül differenciálni kell. „Dérynek meg kell mondani, hogy a hatóság kezében van az ügye és nem a pártnál van. A bírósághoz kell fordulnia.”³⁸ Ezt tartalmazta érdemben a határozati jegyzőkönyv is.³⁹

Kádár 1973 őszén másodikként említette, hogy mind a pártnál, mind a kormányban az 1956. novemberi kezdettől „büntetőügyekben szabály, hogy a belügyminiszter, a legfőbb ügyész, a legfelsőbb bíróság elnöke (és értelemszerűen a jogkörükben eljárók) konkrét büntetőügyekben minden befolyásolástól mentesen, maguk kötelesek dönteni, kizárólag a törvény, saját törvényes felelősségük

és lelkiismeretük által vezetettve”. Azt nem tette hozzá, hogy legfeljebb felmentik őket, ha valamiért az ítélet mértéke nem tetszik. Ezt tették ugyanis a Legfelsőbb Bíróságon ítélező tanács két szavazóbírójával, a két korábban gyorstalpalót (akadémiát) végzetten, az idő tájt már utolsó éves egyetemi tanulmányait levelező tagozaton folytató Koharek Józseffel⁴⁰ és dr. Nagy Sándorral⁴¹ az idősebb Farkas elmarasztalása után, 1957 tavaszán. Holott nem hirdethetett ki más mértékű elmarasztalást az ugyancsak akadémiát végzett dr. Szimler János⁴² vezette tanács, mert a tanúk visszavonták korábbi vallomásukat.

Most – miután közel másfél évtized is eltelt – a hagyomány folytatódott, ezúttal épp dr. Szénásit távolították el. Szokás szerint nem azonnal, nehogy kilógnon a lóláb, ám az első titkár határozati javaslata megpecsételte az ő jövőjét is, közel két évtizedes, politikai hatalmat kiszolgáló legfőbb ügyészi posztjáról való eltávolítását.⁴³ A PB ugyanis – miként Kádár határozati javaslata tartalmazta – „helyteleníti dr. Szénási Géza elvtársnak a szocialista törvényességet sértő, felfüggesztő intézkedését a MEGÉV⁴⁴ igazgatója [Kovács Antal] ellen folyt bűnügyben. Felhívja a figyelmét arra, hogy a hasonló ügyekben a jövőben tartsa be a pártszerű eljárást; saját hatáskörében pedig személyes felelősségének tudatában járjon el.”⁴⁵

Kádár harmadik szabályozóként vetette papírra, hogy

„ugyancsak 1957 óta vezető párt, illetve kormány-szervek bűnügyekben rendkívül ritkán foglaltak állást. Ezekben az esetekben is, szinte kivétel nélkül, szabad folyást engedtek a törvényes eljárásnak.⁴⁶ Amikor a közérdek, vagy más rendkívül méltányos ok mellett szólt, hogy ne folytassanak bünvádi eljárást, a szabály az, hogy ehhez az Elnöki Tanács »eljárási kegyelemre« szóló döntése szükséges.”⁴⁷

Rákosi és Gerő utódának a konkrét büntetőügyön kívül utóbb, tehát az MSZMP PB 1973. november 13-i zárt ülésén elfogadott november 8-i határozati javaslata tartalmazta egyúttal azt is, hogy

„3. Büntett elkövetése esetén a büntető eljárásnak általában szabad folyást kell engedni, ez alól mentesítést csak az Elnöki Tanács »eljárási kegyelemre« vonatkozó döntése adhat.

4. A szocialista törvényesség megköveteli az ebben különös felelősséggel bíró belügyminiszter, legfőbb ügyész, a legfelsőbb bíróság elnökének (és a jogkörükben eljáróknak) befolyásolástól mentes, önálló állásfoglalását; a különböző utasítások mellőzését.

5. A szocialista törvényesség biztosításában a külön mérlegelést kívánó, vagy vitás ügyekben a belügyminiszternek, a legfelsőbb Bíróság elnökének és más párt- és állami vezető funkcionáriusoknak továbbra is a pártközpontban működő Koordinációs Bizottsághoz kell fordulnia. A Koordinációs Bizottság állásfoglalásával szemben az érdekeltek a K. B. Titkárságához, illetve a Politikai Bizottsághoz fordulhatnak.”⁴⁸

Kádár írásos bevezetői gondolatai közül kiemelendő, hogy kezdetben, vita esetén a párttestületek mellett hozzá, az első titkárhoz is lehetett fordulni. Utóbb ez elmaradt, nem azért, mert már nem érezte szükségét – (írásban), hanem megtehetette azért, mert a bizottsági állásfoglalással szemben, a „fellebbezés” esetén eljáró testületeknek tagja volt. Amiről jelentett azt ugyan a „szocialista törvényesség” mázával borította, a tények riasztó ellentmondása ellenére. Arról sem ő 1957-ben, sem 1973-ban, sem Biszku évtizedekkel később nem szólt – okkal –, hogy a legszűkebb pártvezetői kör álláspontját is beleértették „az illetékes szervek” közé, élet vagy halál alternatívájakor.

A bakó s a segédek bérét az igazságügyi tárca keretéből fizették, a munkaadó a kezdetben a jogászok frazeológiájával Konzultációs, kezdetektől használt, de tiltott elnevezéssel a Koordinációs Bizottság volt. A megtorlás legkeményebb éveiben, 1962 őszéig az MSZMP KB illetékes titkáráként Marosán vezette, utóbb Biszku. Tagjai voltak (lehetek, mert 1965-ig keletkezett iratok még nem kerültek elő) a KB Adminisztratív Osztálya élén állók: kezdetben Czinege Lajos, 1957 nyarától Kaszás és őt követve Tömpe András, illetve Rác Sándor, továbbá dr. Nezvál az igazságügyi, Biszku, illetve 1961. szeptember 13-tól Pap János a belügyi tárca élén, dr. Szenási legfőbb ügyész és dr. Domokos József, majd 1958 kora nyarától dr. Jahner-Bakos legfelsőbb bírósági elnökök.

Határozattá emelték az MSZMP KB irányító s ellenőrző szerepét a Belügyminisztérium esetében. Az MSZMP PB-nek jelentett a politikai ügyekről a belügyminiszter.

ZINNER, TIBOR

Das geheimnisvollste rechtswidrige Organ des Kádár-Regimes (Zusammenfassung)

In der manuellen Kontrolle der Gerichte, in der Beschneidung ihrer richterlichen Unabhängigkeit bei der Verhängung von Todesurteilen in politisch motivierten Strafsachen ist der 4. November 1956 keine Zäsur in der Geschichte der Herrschaft von Rákosi und später Kádár. Kádár, einer der Führer der MDP und später der Führer der MSZMP, wurde Mitglied des fünfköpfigen „Delegierten Ausschusses“, einer illegalen Machtgruppe, die am 9. Juni 1949 zu Beginn der Rajk-Brankov-Ermittlungen eingesetzt wurde. Sie wurden ermächtigt, „in Zukunft im Namen des Zentralen Exekutivkomitees alle Maßnahmen zu ergreifen, um den Feind, der unsere Partei unterwandert hat, aufzuspüren und zu beseitigen“. In jedem Fall konnten sie die künftigen Aufgaben durch Entscheidungen im Voraus festlegen. Es wurde eine Tradition in der Welt des bestehenden Sozialismus geschaffen.

Az MSZMP KB „összehangolja a Belügyminisztérium, az ügyészség és az igazságügyi szervek tevékenységét”. Az MSZMP KB „megbízásából” cselekvő KB Adminisztratív Osztály ugyan nem hoz határozatot, csak állást foglal, amiről azonban nem lehet szót ejteni a végrehajtás során. Ezek nem más, hanem azt jelentették, hogy így szüntették meg a bíróságok függetlenségét a politikai büntetőügyekben, és ekképp rejtették el a kézi vezérlésű pártirányítást. Annak legtitkosabb érdemi testületévé emelve a Koordinációs Bizottságot, az „illetékes” tagjaival.

Ezekért vélhető a Rajk–Brankov-ügy vizsgálatához, majd következményeihez „kiküldött”, az Államvédelmi Bizottságon belüli, kezdetben öttagú testület a Koordinációs Bizottság sajátos jogelődjének tekinthető, az ötletgazda utóbb Kádár lehetett. Nem véletlenül... Továbbá, hogy a Koordinációs Bizottság⁴⁹ nem tekinthető a Konzultációs Bizottság jogutódának. Azért, mert már hamarabb, a kezdet kezdetén ezen a néven jött létre az első titkár által jelzett sokrétű feladatkörrel. Ezt részben a belügyi tárca munkájával összefüggő idézett párthatározat (is) tartalmazta, Kádár pedig szó szerint papírra is vetette 1973. november 8-án – „állásfoglalására a végrehajtás menetében hivatkozni nem lehet”. Ezért lett „Konzultációs Bizottság” belőle mind a három jogász, mind Marosán jelentésében, amely Izsák büntetőügyével függött össze. Nem két, hanem egyazon testület volt. Fennállása alatt az MSZMP a kivégzetteket nem tekintette saját halottjának, pedig azok voltak. Temetésükről sem gondoskodott, pedig kötelessége lett volna...

Aus Archivquellen geht hervor, dass der Koordinierungsausschuss auf einem Parteibeschluss aus dem Jahr 1957 beruhte, seine Position konnte jedoch bei der Umsetzung nicht geltend gemacht werden. Ihm gehörten an: der für den administrativen Bereich zuständige Sekretär des Zentralkomitees, der Leiter der Verwaltungsabteilung des Zentralkomitees, der Innenminister, der Justizminister, der Generalstaatsanwalt und der Präsident des Obersten Gerichts. In politischen Strafsachen ist die ununterbrochene Praxis der „Konsultation“ vor Urteilen der zweiten Instanz im Frühjahr 1957, den blutigsten Jahren der Kádár-Repression, ein Beweis dafür. Ein geheimes Gremium, das sich aus hochrangigen Partei- und Justizführern zusammensetzte, hatte die Befugnis, mittels eines vorläufigen Gutachtens die härtesten Urteile gegen die „Blutrichter“ und Volksrichter zu verhängen.

- ¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M–KS 288. f. 5. cs. 180. ő. e. 7.
- ² Dr. Fazekas Ferenc részletes életrajzát lásd ZINNER Tibor: Egy gyorstalpaló. A Büntetőbírói és Ügyészi, majd Bírói és Államügyi-szi Akadémia története előzményeivel és következményeivel. Szerk. Bódiné Beliznai Kinga. Budapest, 2023. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 462. p. (megjelenés alatt); <https://perek56.hu/ords/f/?p=1051:1 ID:76128>.
- ³ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 181. ő. e. 147–148.
- ⁴ BHŐ = Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítás.
- ⁵ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 181. ő. e. 151–152.
- ⁶ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 181. ő. e. 145.
- ⁷ A párhatarozat érvényesítésének „szabad folyást” engedtek. Javította a kivégzettek társadalmi–foglakozási statisztikáját. Vö. ZINNER Tibor: Halálos évtized „A Népköztársaság nevében!” A Legfelsőbb Bíróság halálos ítéletei 1957. január 14. és 1966. október 13. között. In BALLA Judit – BORBÉLY Zoltán – KOLTAY András (szerk.): „A Köztársaság nevében!” Pálincás György emlékkönyv. Budapest, 2007. Rejtjel Kiadó, 247–248. p.
- ⁸ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 181. ő. e. 152.
- ⁹ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 181. ő. e. 145.
- ¹⁰ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 181. ő. e. 7.
- ¹¹ Dr. Borbély János részletes életrajzát lásd ZINNER 2023. 434–435. p.; <https://perek56.hu/ords/f/?p=1051:1 ID:76120>.
- ¹² Dr. Borbély – mosollyal az arcán – összesen 66 halálos ítéletet, Izsák ügyének tárgyalásáig 28 büntetőperben 63 halálos ítéletet hirdetett ki. A bírói berkekben ezért okkal nevezték így el őt.
- ¹³ ZINNER Tibor: Munkások és parasztok: bent és fent, 1956–1963. Adalékok a kegyelmi intézkedésekhez. In M. Kiss Sándor – NAGYMIHÁLY Zoltán (szerk.): Sorsok és horizontok. Tanulmányok a magyar forradalom és szabadságharc hatvanötödik évfordulóján. Budapest, 2021. RETÖRKI, 95. p. 99. jegyzet. „26. Izsák Sándor [...] szervezkedés, valamint gyilkosság büntetének kísérlete”. A másodfokon megváltoztatott minősítéssel így enyhítették az elsőfokú ítélet mértékét. A Legfelsőbb Bíróság ítéletében az elkövetett büntett gyilkosság helyett „gyilkosság büntetének kísérlete” lett. A főosztály 1963-ban negyvenkét olyan elítélt között sorolta fel Izsák nevét, akiknek „közkegyelemben való részesítése kizártnak tekinthető”.
- ¹⁴ EÖRSI László: *Izsák Sándor „Csoki”, „Csoki bácsi”*. A szerző a Budapesti Fővárosi Bíróság 9066/1959 sz. „Izsák Sándor és társai” büntetőügynek a BFL-ben, valamint az ÁBTL V–146.153 dossziében őrzött iratai alapján állította össze Izsák életrajzát. Lásd Portrék. www.eorsilaszlo.hu.
- ¹⁵ MNL OL M–KS 276. f. 60. cs. 371. ő. e. Rákosi beszéde az MDP KV tagjai előtt, 1953. június 27-én: „beleszóltam abba, hogy kit tartóztassanak le, kit bántalmazzanak, kit hogyan ítéljenek el”.
- ¹⁶ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 80. ő. e. 1.
- ¹⁷ MNL OL M–KS 288. f. 31/V/1. ő. e. 1–7. doboz.
- ¹⁸ NEMES György: *Bal-jobb, bal-jobb*. Budapest, 1983. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- ¹⁹ Dr. Czili Gyula részletes életrajzát lásd ZINNER 2022. 441. p.
- ²⁰ SOLT Pál: A rendszerváltás Legfelsőbb Bírósága – részben subjektív megjegyzések. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei IV*. Bibliotheca Curiae. Budapest, 2016. HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 146. p.
- ²¹ ZINNER Tibor – ZANATHY János: *Az 1963. április 4. és 1989. október 23. között tárgyalt „politikai” perek vizsgálatáról*. 1991. január 29. Kézirat, 35. Az igazságügyi tárcánál, dr. Kahler Frigyes főosztályvezető kapta kézhez.
- ²² DR. BÓCZ Endre: *Négy évtized az ügyészségen. Pályám emlékezete*. Budapest, 2010. Pallas Páholy Kulturális és Kiadói Kft., 31.
- ²³ RÉVÉSZ Béla: A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete: a Koordinációs Bizottság (1957–1988). In JAKAB Éva – POZSONYI Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica, 76. Szeged, 2014. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 393. p. http://acta.bibl.u-szeged.hu/34765/1/juridpol_076_387-399.pdf.
- ²⁴ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 623/1. ő. e.
 Hol található ez az iratok az MNL OL állományában az MSZMP PB üléseiről készített digitalizált és mindenki számára kutathatóvá tett anyagok között? Az adatbázisok online segítségével megállapítható, hogy testület ott, ülések sorrendjében felsorolt, 1989. október 3-i időben utolsó tanácskozása után. Mégpedig az utolsó előtti helyen van ennek a zárt, és utána már csak az MSZMP PB 1965. július 11-i ülésnek anyaga következik. Nyilvánvaló, hogy utóbb kerülhettek elő. Netán ezek a „Kádár Archivumban” voltak? MNL OL M–KS 288. f. 59. cs. 11. ő. e. 8. Aczél György nyugállományba vonulása és memoárja.
- ²⁵ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 9. ő. e. 10–11.
- ²⁶ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 49. ő. e. 155.
- ²⁷ MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 87. ő. e. 4. és 23.
- ²⁸ KOROM Mihály: A Rákosi-uralom legfőbb törvénysértő szerve és fő felelősei. In IZSÁK Lajos – STEMLER Gyula (szerk.): *Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára*. Budapest, 1996. Napvilág Kiadó, 217–228. p.
- ²⁹ ZINNER Tibor: „A nagy politikai affér” – a Rajk–Brankov-ügy, I. kötet. Budapest, 2013. Saxum Kiadó, 346–348. p. Az MDP Titkársága 1948. szeptember 7-én határozott arról, hogy az ún. Belügyi és a Katonai Bizottságot egyesíti (2. napirendi pont), ez lett az Államvédelmi Bizottság, élén Rákosival. MNL OL M–KS 276. f. 84. cs. 1. ő. e.
 „Háromtagú (Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Kádár János) operatív bizottság létesítése az államvédelmi szervek állandó kooperálására”. T. VARGA György: Az MDP Központi Vezetősége, politikai bizottsága és titkársága üléseinek napirendi jegyzékei, III. kötet, 1948–1953. A Magyar Országos Levéltár segédletei, 18/3. Államvédelmi Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei (1948–1949). Budapest, 2008. Magyar Országos Levéltár, 177. p.
 A Rajk–Brankov-ügy során az MDP KV Titkársága 1949. június 8-án határozatokat hozott, másnap a PB az Államvédelmi Bizottságon belül egy annak akkori összetételétől eltérő, „kiküldött” bizottságot is felállított, a négy tag – Rákosi, Farkas, Gerő Ernő és Kádár – mellé bevonva Szakasits Árpádot. DR. HORVÁTH Ibolya – DR. SOLT Pál – DR. SZABÓ Győző – DR. ZANATHY János – DR. ZINNER Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* 5. Budapest, 1996. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 304. p. 34. jegyzet.
 Kádár helyzetét utóbb megkönnyítette, hogy 1949-ben nem hozták nyilvánosságra a bizottsági tagok nevét.
- ³⁰ T. VARGA György (közli): *Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16. Múltunk, 1992. 2–3. sz. 237. p.*
 Dr. Korom az MSZMP PB 1965. június 22-i ülésére készültekor kérte ki. Akkor a PB ülésén, Kádár hozzászólása után úgy határoztak, hogy leveszik a napirendről „a belső ellenséges erők helyzetéről” készült jelentést. Dr. Korom feladata lett a pontosítás. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 368. ő. e. 7. Július 20-án megtárgyalták, érdemi határozattal. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 370. ő. e. 4.
- ³¹ MNL OL M–KS 276. f. 65. cs. 11. ő. e. 1–2.
- ³² ZINNER Tibor: „A nagy politikai affér” – a Rajk–Brankov-ügy”. II. kötet. Budapest, 2014. Saxum Kiadó, 509. p. 2213. jegyzet.
 Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága Titkárságának három tagja 1957. április 19-én ülést tartott, elutasított egy személyi javaslatot, azért, mert az illetőre Biszku szerint „rá van írva, hogy zsidó”, Kiss Károly szerint pedig „nagyon szidós”. Kádár egyetértett velük. BARÁTH Magdolna – FEITL István – NÉMETHNÉ VÁGYI Karola – RIPP Zoltán (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. V. kötet. Budapest, 1998. Napvilág

Kiadó, 178., 193. p. A szerkesztők szükségtelennek érezték jegyzetelését...

³³ T. VARGA 1992. 248.

³⁴ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 49. ó. e. 169.

³⁵ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 49. ó. e. 11.

³⁶ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 38. ó. e. 9.

³⁷ Fekete Gyula, Molnár Zoltán és Tóbiás Áron.

³⁸ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 41. ó. e. 137.

³⁹ Uo. 21–22.

⁴⁰ ZINNER 2022. 527.

⁴¹ Uo. 582–583.

⁴² Uo. 661–662.

⁴³ Kihasztnálták a legfőbb ügyészi megbízatás esedékes lejártát. Ezért nem volt 1975-ben feltűnő dr. Szénási menesztése, akit kegyelemkenyérként neveztek ki szófiai nagykövetnek. Tisztségéből utóbb, 1978. december 12-én – immár egyetértésével – betegsége miatt kívánták felmenteni.

⁴⁴ MEGÉV: Mezőgazdasági Gépkatrészgyártó Vállalat

⁴⁵ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 623/1. ó. e. 13.

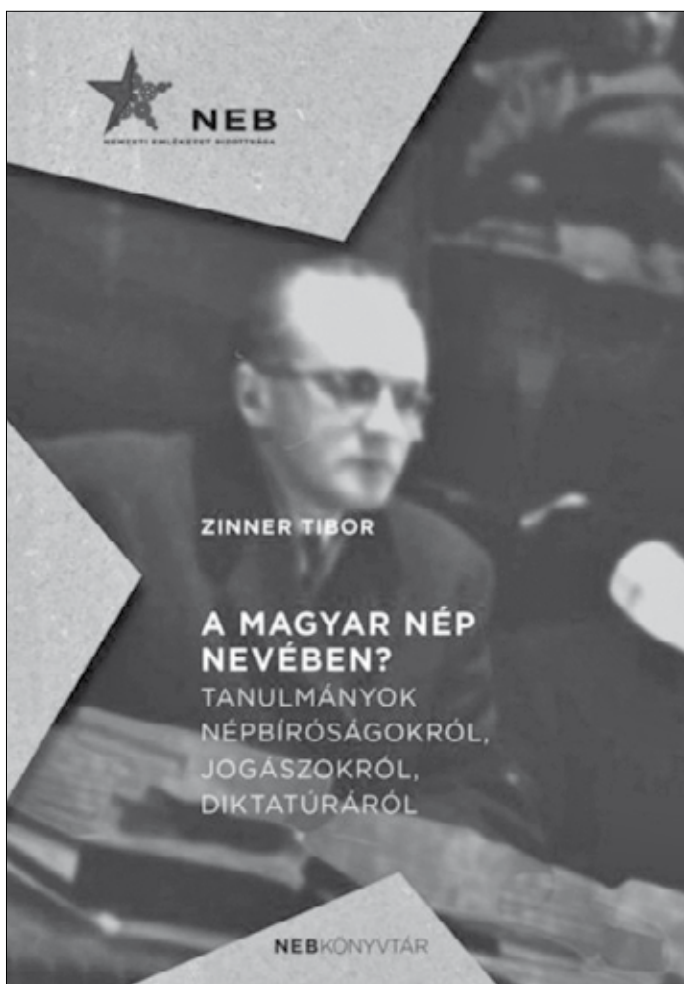
⁴⁶ MNL OL M–KS 288. f. 4. cs. 14/1 ó. e. 1–38.

⁴⁷ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 623/1. ó. e. 8–9.

⁴⁸ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 623/1. ó. e. 11–12.

⁴⁹ Révész Béla: A Koordinációs Bizottság iratállománya.

http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2106&Itemid=2258&lang=hu.

MŰHELY

Gáspár Zsolt

A büntetés-végrehajtás feletti ügyési törvényességi felügyelet története a jogállamiság tükrében

1. Bevezetés

Az ügyési hivatást a legtöbben pusztán a vádképviseleti tevékenységgel, ritkábban a nyomozás feletti felügyelet ellátásával kapcsolják össze, ugyanakkor az ügyészségnek a büntetés-végrehajtási rendszerben betöltött meghatározó szerepét kevés figyelem övezi. A bv. feletti törvényességi felügyelet az ügyészség közjogi szakágában helyezkedik el, ugyanakkor egy olyan határterület, melynek meglehetősen sok kapcsolódási pontja van a büntető szakággal és általánosságban a büntetőjoggal. Vókó György is hangsúlyozta a jogterületnek a büntetőjoggal való szoros kapcsolatát: „A büntetőjog azzal tudja betölteni a társadalmi szerepét, hogy büntet és véd, amit viszont majd a végrehajtási jog érvényesít.”¹ A büntetés-végrehajtási jog fogalmát Vókó professzor úr egy olyan önálló jogágként határozta meg, amelyet „széles körű jogállami biztosíték (garancia)rendszer övez (ügyési törvényességi felügyelet, bv. bírói hatáskör, bírósághoz és ombudsmanhoz fordulási jog, nemzetközi és társadalmi ellenőrzés)”²

Amennyiben tehát egy jogállam viszonyában beszélünk a büntetés-végrehajtási jogról, elengedhetetlen a hatékony garanciarendszer vizsgálata. A bv. feletti törvényességi felügyeletet ellátó szervek és ezek jogkörei államonként eltérőek. Habár az Európai Unió legtöbb tagállamában az ügyési szervezet végzi a bv. intézetek ellenőrzését, egyes tagállamokban csak korlátozott jogosítványok illetik meg az

ügyészséget az előzetes letartóztatást, illetve a szabadságvesztést foganatosító intézetek felett; továbbá egyes államokban a büntetés-végrehajtás felügyeletében egyáltalán nem vesznek részt az ügyészek.³ Hazánkban e feladatot részben az ügyészség látja el, melyet kiegészít a bv. bírói eljárás, illetve az alapvető jogok biztosának⁴ tevékenysége. Emellett a garanciák közé kell sorolni a nemzetközi szervezetek által gyakorolt kontrollt és a társadalmi (civil) ellenőrzést is.⁵ Megemlítendő a külső kontroll már említett elemein kívül a belső kontrollt ellátó szerv szerepe is, hiszen – ahogy Varga-Koritar György fogalmaz – ennek megléte nélkül a külső ellenőrzés nem tudná biztosítani a megfelelő hatékonyságot az együttműködés esetleges hiánya miatt.⁶ A garanciarendszer kulcsfontosságú eleme az ügyészség, hiszen az alapvető jogok biztosával összevetve a bv. ügyész jelentősebb felügyeleti jogkörrel és szélesebb eszközrendszerrel rendelkezik, mely hatékonyabb beavatkozást tesz lehetővé a büntetés-végrehajtási rendszerbe, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a garanciarendszer mindkét szereplője alapvető jelentőségű, melyek eltérő eszközeikkel és intézkedéseikkel kölcsönösen kiegészítik egymás tevékenységét.⁷

A tanulmány az ügyészségnek mint e garanciarendszer alapvető elemének a fejlődését veszi górcső alá.

2. A büntetés-végrehajtás feletti ügyési törvényességi felügyelet történeti áttekintése

2. 1. Töredékek a rendi Magyarország korából

Az ügyési törvényességi felügyelet koronként eltérő jogosítványokat és feladatköröket feltételezett. A rendi Magyarország területén ebben az időszakban az ügyési hivatáson belül megkülönböztetünk tiszti ügyészeket és uradalmi ügyészeket. A választott tiszti ügyészek a 16–17. századtól kezdve tevékenykedtek a vármegyékben, illetve egyes kerületekben és városokban,⁹ ugyanakkor hatáskörüket tekintve a 18. században rendelkeztek a legszélesebb körű jogosítványokkal és feladatkörökkel.

A büntetés-végrehajtás feletti törvényességi felügyeletre vonatkozó rendelkezések már Mária Terézia 1768-ban kiadott, a tiszti ügyészek feladatáról szóló főispáni utasításában is megtalálhatóak:

Váci Fegyház és Börtön, zárkaellenőrzés⁸

„[...] fenyítő törvényszékek, szükséghez képest, évenként gyakrabban is tartassanak, és a vádlottak vétkei időről időre megvizsgáltassanak, nehogy pedig hosszabban, és gyakran ártatlanok is letartóztassanak, a vádolt elfogatása után azonnal kikérdezendő, s ellette tisztiz vizsgálat eszközöndő, mellyel ha terheltek, az a vármegye tisztiz ügyészével minél gyorsabban oly végből közlendő, hogy keresetét idején támaszthatván, s a kellő próbák iránt intézkedhetvén, a fenyítő ügyeknek haladék nélküli ellátása ezzel is gyorsíttasson.”¹⁰

A 18. század végére a tisztiz ügyésznek a büntetés-végrehajtás feletti törvényességi felügyeletben ellátott szerepe további jogosultságokban is megmutatkozott, így különösen a jobbágyokkal szemben a földesúr által alkalmazott büntetések törvényes mivoltának felügyeletében. Ennek keretein belül a tisztiz ügyész pert indíthatott a költözést jogtalanul megakadályozó, a jobbágytelket csorbító, a törvényes szolgáltatásokon felül kényszerítő, illetve a jobbágnak kárt okozó földesúr ellen. Emellett nemcsak a kiszabott szabadságvesztést, de a testi büntetések, illetve a közmunka végrehajtását is felügyelte, szabad bejárása volt a tömlöcökbe, hivatalos vizsgálatot indíthatott az ott tapasztalt körülmények miatt, továbbá fegyelmi jogkört gyakorolt a foglárók és a rabok felett.¹¹

Az uradalmi ügyész fogalma szintén a 17. század óta létezik. A korszakban a népesség számottevő része úriszéki joghatóság alá tartozott, mely a földesúr jobbágyai, szolgálói, a jobbágytelken élő nemesek felett ítéltkezett. Az úriszéken rendszerint az uradalmi ügyész járt el a földesúr nevében. Egyéb feladatai mellett (mint a vád képviselése, a bűnügyi nyomozás lefolytatása, a földesúr képviselése és az uradalom bizonyos fokú igazgatása) ennél a tisztség-nél is megjelent a törvényességi felügyeleti tevékenység, melynek keretében ellenőrizte az uradalmi tömlöcök fogvatartottjaival való bánásmódot.¹²

2. 2. Az osztrák birodalmi államügyészség (1849–1861)

A reformkori törekvések és az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc leverése után a Habsburg birodalmi kormányzat megkezdte Magyarország közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszerének teljes átszervezését, melynek során a két rendszer elkülönült egymástól, illetve melynek keretein belül 1849. október 1-jétől létrehozták az államügyészség rendszerét.¹³ A szervezet számára a legjelentősebb rendelkezés az 1853. július 29-i császári nyíltparanccsal kihirdetett Büntető perrendtartás (Bp.) volt, mely 1854-ben lépett hatályba a birodalom teljes területén. A Bp. részleteiben szabályozta az államügyészség, az ügyész és a főügyész jogállását, feladatkörét.¹⁴

A kódex 171. §-a a büntetés-végrehajtás feletti felügyeletet a bíróságok hatáskörébe utalta. Az államügyész szerepe a szemléken történő részvétellel korlátozódott, ugyanakkor mintegy kváziellenőrzési tevékenységet végzett a felügyelet felett, megkapta a jelentéseket a tapasztalt

körülményekről, szükség esetén intézkedhetett a foglyok élelmezésével, illetve orvosi ellátásával kapcsolatosan. A Bp. 318. §-a szerint az államügyész más hatáskörrel nem rendelkezett a büntetés-végrehajtás területén.¹⁵

2. 3. Törvényességi felügyelet a királyi ügyészség korában¹⁶

2. 3. 1. Az 1871. évi XXXIII. törvénycikk a királyi ügyészségről

Az államügyészség szervezete Magyarországon 1861-ig működött az osztrák jogszabályok szerint, majd az 1867-es kiegyezéssel lehetőség nyílt a változtatásra. Ennek szellemében az országgyűlés 1871-ben megalkotta az igazságszolgáltatás szervezetére és működésére vonatkozó törvényanyagokat, melyek kihirdetése után megkezdődött a szervezetek kiépítése.¹⁷ Az ügyészi szervezetre vonatkozó szabályanyagot a királyi ügyészségről szóló 1871. évi XXXIII. törvénycikk tartalmazta, melyet 1871. június 10-én hirdettek ki. A rendelkezés II. fejezetében találhatóak a királyi ügyészek hatáskörére vonatkozó általános megállapítások. Ezekben belül – közvádloi szerepének rögzítése után – külön nevesíti, hogy az ügyész különösen hivatott „a jogerejüleg kiszabott büntetés végrehajtását eszközölni s arra felügyelni”.¹⁸

A törvénycikk II. fejezetének C) pontja rendelkezik a börtönök feletti felügyeletről, melynek 25. §-ban a következőket tartalmazza:

„Az ügyész a törvényszéki fogház fölött felügyel, és öröködi különösen, hogy a foglyokkal való bánásmód, azok őrizete, élelmezése, ruházata, a fogházak tisztán tartása, és egyáltalában a fogházi házrend és fegyelem iránt fennálló törvényes rendeletek pontosan végrehajttassanak, és e végett a fogházakat havonként legalább egyszer megvizsgálja.”¹⁹

A törvénycikk 27. §-a kiemeli, hogy a törvényszéki fogházak fölött a főfelügyeletet a királyi főügyész gyakorolja,²⁰ aki „minden év végén a büntető törvénykezés és a fogházak állapotáról jelentést tesz az igazságügyminiszterhez, és a szükséges javításokat indítványozza”.²¹

2. 3. 2. Az 1874. évi szabályrendelet²²

A büntetések végrehajtásának részletszabályait az 1874-ben kiadott 696. számú igazságügy-miniszteri szabályrendelet állapította meg. Viszonylag széles körű jogosítványokkal ruházta fel az ügyészeket, melyek egy részét az ügyész egyedül gyakorolja, számos esetben viszont megosztott a hatáskör a bíróságok és az ügyészségek között. Utóbbi megvalósulhatott vagylagos vagy konjunktív feltételként.

A kizárólagosan ügyészi hatáskörbe tartozó felügyeleti jogosítványok a – teljesség igénye nélkül – a következők voltak:

- a reménytelen beteg elítéltek hazabocsátásának elrendelése (igazságügy-minisztériumi engedély alapján),²³
- elmebeteg foglyok tébolydába szállításáról való döntés,²⁴ a vizsgálati fogoly országos tébolydába történő felvétele végett történő intézkedés,²⁵
- végintézkedések biztosítása,²⁶ a végrendeletnek a királyi ügyészi irattárban történő megőrzése a fogoly szabadon bocsátásáig vagy haláláig,²⁷
- a kiutasított rabok határszélíig történő elszállíttatásának biztosítása,
- szökés esetén annak kivizsgálása,²⁸
- a rabok elszállíttatásának koordinálása (királyi főügyész),²⁹
- bűnjelek, elzártaktól elvett dolgok őrzése, kiadása,
- a foglyok munkavégzésének engedélyezése,³⁰
- a vagyonnal nem rendelkező, elbocsátandó foglyok felruházása és segítése,
- kegyelmi kérelmek átvétele, felterjesztése (IM),³¹
- a látogatók fogadásáról való döntés,³²
- a közeli hozzátartozókkal történő levelezés engedélyezése,³³
- panaszok és kérelmek – az őrségen keresztül történő – befogadása.³⁴

A Szabályrendelet harmadik részének I. fejezete rendelkezett a fogházak és a börtönök felügyeletéről. A 179. § értelmében a fogházak és börtönök felügyeletét első fokon a királyi ügyész, másodfokon a királyi főügyész, harmadfokon pedig az igazságügy-miniszter gyakorolta.

Kiemelendő, hogy a 180. § értelmében a járási fogházak tekintetében a felügyeleti jogkörrel megbízott királyi ügyész helyett a járásbíró látta el a felügyeletet. Ennek kereteiben a vizsgálati és elítélt foglyok számáról és a fogház állapotáról negyedévente jelentést volt köteles tenni a királyi ügyészhez.

A királyi ügyész ellenőrizte a letartóztatásokat, melybe beletartozott a fogházak és a börtönök véletlenszerű látogatása. A járási fogházak tekintetében félévenként, a törvényszéki fogházak és börtönök esetében hetente akár többször is foganatosíthatott véletlenszerű látogatásokat, melynek során felülvizsgálta a fogvatartottak ellátását, a velük történő bánásmódot, az élelmezésüket, a tisztaságot és a rendet, a fogvatartottak keresetét, a rabok és az örök közötti viszonyokat, illetve amennyiben bármilyen hiányosságot vagy mulasztást tapasztalt, eszközölte a szükséges intézkedéseket.³⁵

2. 4. Az ügyészi törvényességi felügyelet a szocializmusban

2. 4. 1. Az 1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya

Az 1949. évi Alkotmány VII. fejezetében találhatóak az ügyészségre vonatkozó alapvető megállapítások. Ezek közül is a legelső tartalmaz a törvényességi felügyelettel kapcsolatos egyes rendelkezést: „a törvényesség megtartása felett a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze őrködik”.³⁶

2. 4. 2. Az 1953. évi 13. törvényerejű rendelet

Az 1953. évi 13. tvr. az ügyészségre bízta a büntetések végrehajtásának törvényességi felügyeletét, mely nem volt problémamentes, mivel az egyes büntetési nemek végrehajtását – a szabadságvesztés büntetés kivételével – még belső utasítások sem szabályozták, továbbá áttekinthetetlen volt a javító-nevelő munka és a mellékbüntetések végrehajtása.³⁷ A tvr. ugyancsak az ügyészség feladatává tette a letartóztató intézetekben való fogva tartás törvényessége feletti felügyeletet. A tvr.-ben még nem kristályosodtak ki teljesen az ügyészi törvényességi felügyelet keretei, lényegében a szabadságvesztés végrehajtását tekintette alapvető jelentőségű kérdésnek, ugyanakkor a későbbi gyakorlat bizonyította, hogy a tvr. által megtestesített koncepció nem elégítette ki teljes mértékben a törvényességi követelményeket.³⁸ A soron következő éveket tevékeny kodifikációs folyamat jellemezte, melynek eredményeként számos utasítás és szervezeti szabály született az egyes büntetési nemek, illetve mellékbüntetések végrehajtásáról, ezek törvényességi felügyeletéről.³⁹

2. 4. 3. Az 1959. évi 9. törvényerejű rendelet a Magyar Népköztársaság ügyészségéről és az 5/1959. Legf.Ü. sz. utasítás

Az 1959. évi 9. tvr. alapján született meg az első, kimondottan a büntetés-végrehajtás törvényessége feletti ügyészi felügyelettel foglalkozó utasítás, az 5/1959. Legf.Ü. sz. utasítás. Azonkívül, hogy az utasítás meghatározta a szervezeti struktúrát, az alapvető feladatköröket, illetve a felügyelet tárgyát és módját, az utasítás jelentős mértékben bővítette a bv. feletti törvényességi felügyelettel kapcsolatos ügyészi feladatok körét, emellett felhívta a figyelmet – többek között – a visszaesés megelőzésének fontosságára, továbbá a törvényességi vizsgálatok relevanciájára a szabadságvesztés büntetések tekintetében.⁴⁰

2. 4. 4. Az 1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről

Az Alkotmány VI. fejezete tesz említést az ügyészségről, ugyanakkor a nyomozásfelügyeleti és vádképviselési jogkörén kívül nem tartalmaz részletszabályokat,⁴¹ azokat törvényi hatáskörbe utalta az Alkotmány.⁴² Az ügyészségről szóló szabályanyagot tehát az 1972. évi V. törvény tartalmazza.

2. 4. 5. 1972. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság ügyészségéről (Üt.)

Az 1973. január 1-jén hatályba lépett törvény az ügyész törvényességi felügyeleti jogkörét három, egymástól elkülönülő részre osztotta: az általános, a nyomozás feletti, illetve a büntetés-végrehajtás feletti törvényességi felügyeletre.

Utóbbiról a törvény 3. § (3) bekezdés c) pontja rendelkezik, miszerint az ügyészi tevékenység céljainak elérése érdekében „a Legfőbb Ügyész és az ügyészek törvényességi felügyeletet látnak el a büntetések végrehajtásáról szóló jogszabályi rendelkezések megtartása felett”.

A bv. törvényességének felügyeletéről szóló részletszabályoknak a jogalkotó külön fejezetet szentelt (VI. fejezet). Többek között itt kerültek rögzítésre az ügyész ténylegesen gyakorolható jogosítványai. A törvény 12. § (2) bekezdése az ügyészek számára határoz meg kötelezettséget, miszerint a törvényes határozat nélkül vagy a határozatban megjelölt időponton túlmenően fogvatartottakat az ügyész köteles nyomban szabadlábra helyezni.

Érdemes a fentiekben túlmenően áttekinteni a törvény részletes indoklását. Eszerint a törvény kiemelt célja volt – többek között – az ügyészi felügyelet pontosabb meghatározása. A vonatkozó fejezet indoklásának 5. pontja a bv. törvényessége feletti ügyészi felügyeletet egy olyan külső garanciaként írja le, amely nem érinti az Igazságügyi Minisztérium ez irányú hatáskörét.

2. 4. 6. A Legfőbb Ügyész 12/1973. számú utasítása a büntetés-végrehajtás törvényességének ügyészi felügyeletéről

Az Üt. alapján napvilágot látott utasítás szabályozta a büntetés-végrehajtás törvényessége feletti ügyészi felügyelet gyakorlásának módját, illetve módszereit, melyek a következők voltak:

- az LÜ utasításban előírt eseti feladatok,
- az LÜ utasításban megjelölt, háromévenként esedékes időszakos vizsgálatok megtartása,
- az LÜ munkatervében előírt kötelező munkatervi vizsgálatok,
- a Bv. Felügyeleti Önálló Csoport célvizsgálatai, illetve
- a főügyészség éves célkitűzését szolgáló, helyi jellegű vizsgálatok.⁴³

Az ügyész tényleges intézkedési jogköre két formában nyilvánulhat meg a gyakorlatban, a rendelkezésben és a jelzésben. Rendelkezést akkor tehetett, ha a büntetőügyekben hozott határozatok végrehajtására illetékes szervek megsértették a jogszabályokat, illetve, ha a bv. intézetekben megsértették az előzetesen letartóztatott fogva tartásának körülményeire vonatkozó szabályokat.⁴⁴ Jelzéssel élhetett, ha a szabadságvesztés büntetést töltő elítélt kifogásolta a fogva tartásának körülményeit, illetve ha a büntetőügyekben hozott határozatok végrehajtásánál törvénytársításnak nem minősülő hiányosságot vagy rendelkezést nem igénylő, csekély jelentőséggel bíró törvénytársítást észlelt az ügyész.⁴⁵

2. 4. 7. A Legfőbb Ügyész 12/1979. számú utasítása a büntetés-végrehajtás törvényességének ügyészi felügyeletéről

Az utasítás újítása, hogy a büntetés-végrehajtási felügyeletet kiterjesztette a szigorított őrizetből történő ideiglenes elbocsátásra és az ideiglenes elbocsátás megszüntetésére.⁴⁶

A Btk.⁴⁷ 38. § (3) bekezdésére történő hivatkozással a mellékbüntetések végrehajtásának törvényességi felügyelete körében is tartalmaz új rendelkezést az utasítás. Ennek értelmében a három (illetve a fővárosban hat)évente esedékes vizsgálatot ki kellett terjeszteni azokra is, akikkel szemben a bíróság önállóan, tehát főbüntetés kiszabását mellőzve szabta ki a mellékbüntetést.⁴⁸

Az intézkedések végrehajtásával kapcsolatban az ügyészi hatáskörbe vonta az utasítás a próbára bocsátás⁴⁹, illetve a pártfogó felügyelet törvényességi felügyeletével kapcsolatos feladatokat is. A 30. § (1) bekezdése értelmében az ügyész megvizsgálhatta a hivatásos pártfogó, illetve az ellenőrzési feladattal megbízott rendőri szerv tevékenységének törvényességét; iratbetekintési joggal rendelkezett; illetve jogosult volt meghallgatni a pártfogoltat, a hozzátartozóit, munkatársait, továbbá munkahelyi vezetőit a magatartási szabályok betartása felől.

3. A büntetés-végrehajtás feletti törvényességi felügyelet a jogállami Magyarországon

3. 1. A büntetés-végrehajtás törvényességének ügyészi felügyelete a rendszerváltás után

Az 1989/1990. évi rendszerváltást követően az igazságügyi rendszernek és azon belül az ügyészségnek is viszonytagságok közepette kellett alkalmazkodni az új, jogállami rendszerhez. A szocializmus utolsó évtizedében a magyar országgyűlés számos olyan nemzetközi egyezményhez csatlakozott, melyek tényleges „ratifikálása” a gyakorlatban nem vagy csak részben történt meg; így a teljes igazságügyi apparátus az egyezményekkel ellentétes gyakorlatot folytatott, mely elsősorban tömeges *justizmord*hoz, másrészt pedig az ügyészi szervezetnek a megbukott szocialista rendszerhez történő azonosításához vezetett, melynek következményeképpen rengeteg tapasztalt szakember hagyta el a szervezetet.⁵⁰ A konszolidáció után a fokozódó nemzetközi figyelem és növekvő elvárások rövid távon új törvények és más jogszabályok születéséhez vezettek, melynek eredményeképpen a büntetés-végrehajtás törvényessége feletti ügyészi felügyelet is jelentős változásokat ment keresztül. A törvényességi felügyelet fogalma sokkal szélesebb területet foglalt magába, továbbá lényegesen nagyobb hangsúly került az emberi jogokra.⁵¹

Az első kiemelendő jogszabály az 1989. évi XLVI. törvény, melynek újítása, hogy a bv. ügyészek feladatkörébe utalta a rendőrségi fogdáknak foganatosított előzetes letartóztatások végrehajtásának törvényességi felügyeletét, melynek eredményeként az elkövetkező évek során az

ügyészség több, hosszabb idejű emberi tartózkodásra alkalmatlan fogdát záratott be.⁵²

Megfigyelhető az emberi jogok előtérbe kerülése az 1993. évi XXXII. törvényben⁵³ is. Szembetűnő példa erre az 1. § (3) bekezdése, melyben az egyenlő bánásmód követelménye már sokkal konkrétan, pontosabban meghatározásban jelenik meg: „Az elítéltek között nem tehető hátrányos megkülönböztetés nemzetiségi és etnikai hovatartozásuk, vallási vagy politikai meggyőződésük, társadalmi származásuk, nemük, illetőleg vagyoni helyzetük szerint.” A törvény 11. §-ában is megjelennek az emberi jogi tényezők (embertelen bánásmód, kínzás tilalma etc.).

Kiemelendő továbbá az 1997. évi LXX. törvény, mely a bv. ügyész ellenőrzési jogkörét kiterjesztette az idegenrendészeti őrizet törvényességére.⁵⁴

2000. március 1. napjától ügyészi hatáskörbe került a szabálysértési elzárás végrehajtásának felügyelete, továbbá a 2001. évi XXXI. törvény⁵⁵ 2001. július 15. napján történő hatálybalépésével a nyomozó hatóságok előállító helyiségeiben fogvatartottak szabadságkorlátozásának végrehajtása.⁵⁶

Az ügyészség jogkörének további bővítését eredményezte – többek között – a Magyar Köztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi törvényt is módosító 2010. évi CXXXV. törvény.⁵⁷ Az így módosított 11. § a) pontja értelmében az ügyész az eddigi jogosultságain túlmenően ugyanis bármikor ellenőrizheti a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvényben, a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvényben meghatározott őrizet és e törvények alapján elrendelt kitoloncolások végrehajtását.⁵⁸

3.2. Nemzetközi jogi és európai uniós jogforrások

3.2.1. Nemzetközi Jogi Egyezmények

Az egyik megemlítenő, alapvető jelentőséggel bíró nemzetközi jogforrás Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, melyet az ENSZ Közgyűlése 1948. december 10-én fogadott el.⁵⁹ A Nyilatkozat számos, a büntetés-végrehajtás szempontjából releváns rendelkezést tartalmaz, mint az élethez, személyi biztonsághoz való jog,⁶⁰ a kínvallatás és embertelen bánásmód tilalma,⁶¹ a törvény előtti egyen-

lőség követelménye és a megkülönböztetés tilalma⁶², az önkényes letartóztatás, fogva tartás tilalma⁶³ stb.

Szintén megemlítenő jogforrás az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, melyet hazánkban az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet⁶⁴ hirdetett ki.

A fenti nemzetközi egyezmények mellett jelentőséggel bírnak a nemzetközi ajánlások és egyéb dokumentumok is. Ilyen például az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának REC (2000) 19. számú ajánlása „Az ügyészségnek a büntető igazságszolgáltatás rendszerében betöltött szerepéről”, továbbá REC (2006) 2. számú ajánlása „Az európai börtön szabályokról”.

3.2.2. Uniós jogforrások és intézmények

1987. november 26-án Strasbourgban megszületett a Kínzás és az Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmód Megelőzéséről szóló Egyezmény, mely alapján létrejött a Kínzást és az Embertelen vagy Megalázó Bánásmódot vagy Büntetést Megelőzni Hivatott Európai Bizottság [European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)]. A CPT egy független tagokból és pártatlan szakértőkből álló bizottság, melynek tagjait az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága választja. Munkája során a CPT látogatásokat szervez fogva tartási helyekre, hogy felmérje a fogvatartottakkal

Váci Fegyház és Börtön, zárkaellenőrzés⁵⁸

való bánásmódot. Ezen látogatások során négy szemközt beszélhetnek a fogvatartottakkal, továbbá bárkivel, aki információkkal szolgálhat a bizottság részére. A CPT az egyes látogatások után részletes jelentést küld az érintett államoknak, melyben szerepelnek a bizottság megállapításai, ajánlásai és kérdései, melyekre az érintett államoknak részletes érdemi válasszal kell szolgálniuk.⁶⁵ A CPT 1994-ben látogatott először Magyarországra, melynek során – a bv. törvényessége feletti ügyészi felügyelettel kapcsolatos ajánlásainak megfogalmazása mellett – elismerte az ügyészség munkáját.⁶⁶ Az ajánlások eredményeként megszületett a 2/1995. (ÜK.11.) LÜh., továbbá a 3/2000. LÜh. körlevél, amely a főügyészségek számára minden év március 31. napjáig bezárólag jelentéstételi kötelezettséget ír elő Legfőbb Ügyészség irányába a fogvatartottakkal való bánásmód törvényességének megyei (fővárosi) helyzetéről.⁶⁷ Részben szintén a CPT ajánlásainak köszönhető-

en született meg az 1972. évi Ütv. 2001. évi módosítása⁶⁸, melyben az ügyész bv. feletti törvényességi felügyeleti tevékenysége átfogó újraszabályozásra került. Ennek egyik oka, hogy alapvetően hiányzott a CPT ajánlásain alapuló fenti LÜh. utasítások törvényi alapja, így ezt a jogalkotási hiányosságot orvosolni kellett.⁶⁹

3. 3. A bv. felügyelet a hatályos hazai jogszabályok tükrében

3. 3. 1. Az Alaptörvény

Az ügyészségre vonatkozó alkotmányosan rögzített rendelkezéseket „AZ ÁLLAM” címen belül, „Az ügyészség” alcím alatt részletezi az Alaptörvény, a 29. cikkben. A (2) bekezdésben rögzítésre kerül, miszerint „a legfőbb ügyész és az ügyészség [...] felügyeletet gyakorol a büntetés-végrehajtás törvényessége felett”. A jogalkotó – felismerve a bv. felügyelet jelentőségét – alaptörvényi szinten is kiemelte az ügyészség ezen feladatát.

3. 3. 2. Törvények

A törvények és a törvényerejű jogszabályok áttekintése során az egyik első és legfontosabb tárgyalandó jogforrás az ügyészségről szóló törvény⁷⁰ (Ütv.). A törvény 1. §-ában az Alaptörvényhez hasonlóan felsorolja az ügyészség legfontosabb tevékenységeit, melyek között említi a büntetés-végrehajtás törvényessége feletti felügyelet gyakorlását is. Ennek a tevékenységének az érdekében az ügyész – amellet, hogy közreműködik a büntetés-végrehajtási bíró eljárásában – törvényességi felügyeletet lát el:

- a büntetések,
- a mellékbüntetések,
- az intézkedések,
- a személyi szabadságot érintő kényszerintézkedések,
- az utógondozás, továbbá
- a bűnügyi, a szabálysértési, a körözési nyilvántartás és a központi elektronikus hozzáférhetetlenné tételei határozatok adatbázisának végrehajtásáról szóló jogszabályi rendelkezések megtartása felett.⁷¹

Az Ütv. 22–24. §-ai a törvényben meghatározott joghatrány végrehajtása törvényességének felügyeletével kapcsolatosan rögzítik az ügyész jogköreit. A 22. § (1) bekezdése megállapítja, hogy az ügyész „bármely időpontban és helyen ellenőrizheti a törvényben meghatározott joghatrány és jogkorlátozás végrehajtásának, a fogvatartottakkal való bánásmódnak a törvényességét, a végrehajtás alatt állók jogvédelmére, valamint az utógondozásra vonatkozó rendelkezések érvényesülését”.⁷²

Az ügyész eszközkészletét tekintve a törvény kiemeli az ügyészi felhívást, a bv. bírói eljárásban való részvételt, indítványtételt és jogorvoslati lehetőséget, továbbá – kötelezettségként – a törvényes határozat nélkül vagy a határozatban megjelölt időponton túl fogvatartottak szabadlábra helyezését.

Kiemelendő jogszabály a 2013. évi büntetés-végrehajtási törvény⁷³ (Bv.tv.), mely 2015. január 1. napján lépett hatályba azzal a céllal, hogy a nemzetközi elvárásokhoz és a hazai realitásokhoz igazodva új alapokra helyezze a magyar büntetés-végrehajtást a bevált és a gyakorlat által visszaigazolt jogintézmények megőrzése mellett.⁷⁴ A törvényességi felügyelettel kapcsolatban a 6. § a büntetések, az intézkedések, a kényszerintézkedések, a rendbírság helyébe lépő elzárás és a szabálysértési elzárás végrehajtása felett állapítja meg az ügyészség törvényességi felügyeletét. Megjegyzendő, hogy a Bv.tv. felhatalmazást ad a legfőbb ügyész számára, hogy a Be. által szabályozott módon, jogorvoslati eljárást kezdeményezzen a Kúriánál a törvényesség érdekében. A rendkívüli perorvoslati eljárásban lehetőség nyílik a megtámadott határozat megváltoztatására, hatályon kívül helyezésére és az eljárás megszüntetésére, szükség esetén pedig az eljárás bíróság új eljárásra utasítására is.⁷⁵

A belső szabályrendszer tekintetében fontos jogforrás a 20/2014. (XII. 23.) LÜ utasítás,⁷⁶ melynek módosítására – többek között – a 13/2018. (VI. 29.) LÜ utasítás⁷⁷ által került sor. Ennek oka az új Be.⁷⁸ hatálybalépése volt, célja pedig, hogy összhangba hozza a törvény által megállapított új rendelkezéseket az utasítással. A Be. által hozott újítások egyike a bűnügyi felügyelet, mely a házi őrizet „helyébe lépett”.

3. 4. A büntetés-végrehajtás feletti ügyészi törvényességi felügyelet és a jogállamiság viszonya

Amennyiben a bv. ügyész általi törvényességi felügyeletet a jogállamiság szempontjából kívánjuk megközelíteni, úgy mindenképp a bv. rendszer egészét célszerű vizsgálni, melyből deduktív módon következtethetünk az ügyész szerepének mibenlétére. A legtisztábban a jogállamiság ismérvei mentén haladva tekinthetjük át a büntetés-végrehajtás hazai viszonyait. Tóth J. Zoltán a formális jogállamiság elemei között sorolja fel a jog által kötött állam elismerését, a jogbiztonságot, illetve a törvényességet; a jogállamiság materiális koncepciójához pedig az előbbieken túlmenően a jogsértések érdemi elbírálását, az emberi jogok védelmét, a jogegyenlőséget, a pluralizmust, a hatalommegosztást⁷⁹ és a demokráciát.⁸⁰ Polt Péter e követelményeken túlmenően a társadalmi összérdekeket figyelembe vevő formális jogbiztonság követelményét hangsúlyozta, mely egy adott ügyben esetlegesen igazságtalannak tűnhet az egyén szempontjából, tehát konfliktust okozhat a köz- és magánérdek között, ugyanakkor ez korrigálható a jogalkalmazás során a mérlegelési jogkör teljes mértékű kihasználásával.⁸¹

A hazai jogrendszerben és azon belül a büntetés-végrehajtási rendszerben is érvényesülnek a fent említett elvek. A büntetés-végrehajtás kellő garancia- és kontrollrendszerrel rendelkezik, melynek alapját az ügyészi tevékenység jelenti, melyet kiegészít a bv. bíró és az alapvető jogok biztosának tevékenysége. Az emberi jogok védelme és a fogvatartottakkal való bánásmód kiemelt jelentőséget élveznek az ügyészi vizsgálatok során.

A jogállamiság érvényre juttatásának egyik legjelentősebb kérdése, hogy a törvényességi felügyeletet ellátó szerv – az ügyész – rendelkezik-e a megfelelő jogosultságokkal, hogy érdemi munkát végezhesen. Azon túlmenően, hogy a jogszabályok széles körben biztosítják az ügyész számára a bv. rendszer vizsgálatához szükséges jogköröket, a részletes belső normák és szakági előírások, útmutatások további garanciaként szolgálnak a fogvatartottak számára, hi-

szén a törvényi szabályozásnál szigorúbb követelményeket és gyakoribb vizsgálatokat írnak elő. Ennek célja, hogy a jogsértések a lehető legrövidebb időintervallumon belül az ügyész tudomására jussanak, hiszen ilyen módon azok orvoslására is hamarabb került sor. Belovics Ervin is kiemelte, hogy a személyesszabadság-korlátozással járó kényszerintézkedések tekintetében megvalósuló törvénytértések, illetve mulasztások megszüntetése egy jogállamban azonnali (ügyészi) intézkedést igényelnek.⁸²

Az egyes szankciók törvényességi vizsgálatának minimum gyakoriságát a módosított 20/2014. (XII. 23.) LÜ utasítás szabályozza, melyeket az alábbi táblázat foglal össze:

További fontos tényező, hogy az ügyész kellő eszközzel rendelkezik a jogkörében időszerte lefolytatott vizsgálatok által megállapított jogsértések tényleges orvoslása végett. A hatályos jogszabályok alapján az ügyész a jogsértések megszüntetéséhez a következő érdemi eszközökkel élhet: rendelkezés, felhívás, illetve eljárás kezdeményezése a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező hatóságnál.

A fenti eszközök alkalmazhatósága a jogsértések súlyosági fokától függ. Felhívással fordul az ügyész az illetékes

vezetőhöz, amennyiben törvénytörtő gyakorlatot vagy mulasztásban megnyilvánuló törvénytörtést tapasztal.⁸³ Rendelkezéssel él az ügyész azokban az esetekben, mikor jogszabálytörtést észlel, de az Ütv. alapján nincs helye felhívásnak.⁸⁴ Amennyiben szabálysértés vagy bűncselekmény gyanúját keltő tevékenységet észlel, az ügyésznek köteles-

A Márianosztrai Fegyház és Börtön udvara⁸⁸

sége a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező hatóságnál kezdeményezni a megfelelő eljárást. Ez a jogkör bizonyos esetekben magában foglalja a fegyelmi eljárás és a kártérítési eljárás kezdeményezését is.⁸⁵

További fontos jogkör, hogy az ügyész azonnal szabadon bocsáthat (és köteles is szabadon bocsátani) bárkit, akit törvényes határozat nélkül vagy a határozatban megjelölt időpontot túl tartanak fogva.⁸⁶ A megszüntetésre irányuló ügyészi fellépés számos országban jelen van, létjogosultsága az emberi jogok védelmén alapul.⁸⁷

5. Összegzés

A büntetés-végrehajtási jog és az azt övező kontrollrendszer jelentős változásokon ment keresztül, mire elérte a hatályos állapotokat. Az ügyészi jogkörök korszakonként jelentősen eltértek. Az ügyésznek belső normái számos alkalommal előzték meg az adott időszak törvényhozását. Ebből következik, hogy az ügyészségnek a bv. törvényességében betöltött szerepe a jogalkalmazáson túlmenően a jogalkotás területén is ak-

Szankció típusa	Vizsgálat gyakorisága (min.)
<i>Kényszerintézkedések</i>	
kitoloncolás	havonta 2x
őrizet	
letartóztatás	
előzetes kényszergyógykezelés	
idegenrendészeti eljárásban elrendelt és menekültügyi őrizet	
<i>Büntetések</i>	
szabadságvesztés	végrehajtás törvényessége: havonta 1x, bánásmód törvényessége: havonta 2x
elzárás	havonta 1x
közérdekű munka	négyévente 1x
pénzbüntetés helyébe lépő szabadságvesztés	négyévente 1x
<i>Mellékbüntetések</i> (járművezetéstől, közügyektől, foglalkozástól, sportrendezvények látogatásától való eltiltás, kitiltás, kiutasítás)	négyévente 1x
<i>Intézkedések</i>	
jóvátételi munka	négyévente 1x
kényszergyógykezelés	havonta 1x
elkobzás, vagyonekobzás	négyévente 1x
javítóintézeti nevelés	havonta 2x
(feltételes szabadság vagy ideiglenes elbocsátás mellé elrendelt) pártfogó felügyelet	évente 1x szűrőpróbaszerűen
szabálysértési és rendbíróság helyébe lépő elzárás	havonta 1x

Az egyes büntetőjogi szankciók ügyész általi törvényességi vizsgálatának időbeli követelményei a 20/2014. (XII. 23.) LÜ utasítás alapján (szerző)

tívan megmutatkozik, számottevő jogfejlesztő funkcióval bír.

A jogállamiság leginkább olyan folyamatként írható le, mely az adott kor társadalmá által felértékelt követelményektől és érdekektől átitatva juttatja érvényre a közösség akaratát. Számos tanulmányban olvashatjuk, hogy az elmúlt évtizedekben „az emberi jogok felértékelődtek”, illetve „megnövekedett az emberi jogok jelentősége”. Amennyiben nem a hazai példát nézzük, látható, hogy a jogállamiság tartalma folyamatosan bővült, az ún. „jogállamokban” is időről időre továbbfejlődött. A jogállamiság fejlődését szorososan követi a büntetés-végrehajtás, mely folyamatosan alkalmazkodik az újonnan előtérbe került irányzatokhoz.⁸⁹ A bv. jogot, ahogy Vókó professzor úr is megfogalmazta, a jogállamiság elemei fejlesztik, emellett ugyancsak kiemeli a társadalmi gyakorlat újabb és újabb követelményeit.⁹⁰ A büntetés-végrehajtás és a bv. ügyészi tevékenység vizsgálata – mivel mindig egy adott időpontban fennálló hely-

zetéről kapunk képet⁹¹ – nem eredményezheti annak általános érvénnyel történő jogállamisá vá vagy nem jogállamisá nyilvánítását. Léteznek örök érvényű megállapítások, melyeknek mindenkor meg kell felelni, ugyanakkor a társadalmi viszonyok változásai által felállított új kihívások, új közösségi érdekek ugyanolyan jelentőséggel bírnak a jogállamisá vizsgálatakor. A büntetés-végrehajtásnak és az azt övező garanciarendszernek, azon belül az ügyészségnek mint kulcsfontosságú szereplőnek, ezeket a változásokat tiszteletben kell tartania, és meg kell tennie mindent annak érdekében, hogy az adott pillanatban, az általa kifejtett tevékenységben tükröződjön vissza a közakarát.

A fentiekkel összhangban, ha az ügyészségnek a jogállamisában betöltött szerepét keressük, Polt Péter megfogalmazása tekinthető alaptételnek, miszerint: „az ügyészség a XXI. században Magyarországon nem a törvényesség öre, hanem a közérdek védelmezője a törvények uralmának biztosítása révén.”⁹²

GÁSPÁR, ZSOLT

Die Geschichte der staatsanwaltschaftlichen Legalitätsaufsicht über die Strafvollstreckung im Lichte des Rechtsstaatsprinzips

(Zusammenfassung)

Die meisten Menschen verbinden den Beruf des Staatsanwalts nur mit der Strafverfolgungstätigkeit, manchmal mit der Versorgung der Ermittlungsaufsicht, aber seine entscheidende Rolle im Strafvollstreckungssystem findet wenige Beachtung. Obwohl die einzigen Länder verschiedene Kräfte ihren Staatsanwaltschaften im Zusammenhang mit der Strafvollstreckung verleihen, ist die Staatsanwaltschaft das Schlüsselement des umfangreichen Garantiesystems der Strafvollstreckung in unserem Land, sie spielt ja eine bedeutende Rolle mit ihren umfangreichen

Genehmigungen und Mitteln im Interesse des Schutzes der Menschenrechte und der Erhaltung des Rechtsstaatsprinzips. Die Organisation hat sich in ihrer jahrhundertalten Geschichte in diesem Gebiet bedeutend weiterentwickelt, wodurch die Staatsanwaltschaft mit ihren inneren Maßstäben der damaligen Gesetzgebung unzählige Male vorausgegangen ist. In der Dissertation wird dieser Entwicklungsprozess untersucht, besonders die inländischen und ausländischen Rechtsquellen, die für die Verwirklichung des Rechtsstaatsprinzips relevant sind.

Jegyzetek

- VÓKÓ György: A büntetés-végrehajtási jog szerepe a jogállamban. *Börtönügyi Szemle*, 2014. 1. sz. 1. p.
- Uo. 5. p.
- POLT Péter – VÓKÓ György: Az ügyészek és a büntetés-végrehajtási hatóságok közötti kapcsolatok Európában. *Börtönügyi Szemle*, 2012. 1. sz. 2. p.
- Az alapvető jogok biztosának a büntetés-végrehajtásban betöltött szerepével kapcsolatosan említést érdemel a Nemzeti Megelőző Mechanizmus, melynek feladatait a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni ENSZ egyezmény fakultatív jegyzőkönyvének (OPCAT) 3. cikke alapján az alapvető jogok biztosá látja el. A Nemzeti Megelőző Mechanizmusról lásd részletesebben LUKÁCS Krisztina: A jogállami szabadságvesztés végrehajtás legújabb biztosítéka – gondolatok a Nemzeti Megelőző Mechanizmusról. *Börtönügyi Szemle*, 2018. 4. sz. 65–75. p.
- LAJTÁR István: A büntetés-végrehajtás feletti kontroll modelljei. *Börtönügyi Szemle*, 2014. 1. sz. 9. p.
- VARGA-KORITÁR György: A büntetés-végrehajtás ügyészi törvényességi felügyelete és jogvédelme. *Börtönügyi Szemle*, 2019. 3. sz. 62–63. p.

- HAVASI Sára: Az alapvető jogok biztosá és az ügyészség szerepe és kapcsolata a büntetés-végrehajtás garancia- és kontrollrendszerében. *KRE-DIT* 2020. 2. sz. <https://tinyurl.hu/mrx0>.
- Urbán Tamás felvétele (1986). <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=126025>.
- NÁNÁSI László: Az ügyészi funkció a rendi kori Magyarországon. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2017. 4. sz. 227. p.
- SZENDREI Géza: Az ügyészi szervezet gyökerei. In HORÁNYI Miklós (szerk.): *Fejezetek az ügyészség 130 éves történelméből*. Budapest, 2002. Legfőbb Ügyészség, 15. p.
- NÁNÁSI László: Ügyészek a rendi Magyarországon. *Jogtörténelmi Szemle*, 2009. 3. sz. 38. p.
- NÁNÁSI 2017. 230. p.
- NÁNÁSI László: Az ausztriai birodalmi államügyészség Magyarországon 1849–1861-ben. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2018. 1. sz. 123. p.
- Uo. 132. p.
- NÁNÁSI László: Az abszolutizmus államügyészsége Magyarországon 1854–1861. *Jogtörténelmi Szemle*, 2006. 2. sz. 67. p.
- A korszak kiemelkedő alakja volt Kozma Sándor, az újonnan megszervezett államügyészség országos vezetője, akinek nevéhez jelentős

- érdemek fűződnek a büntetés-végrehajtási rendszer javításával kapcsolatban, illetve a kiszabadult rabok támogatásának megszervezésében. Munkája során aktívan fellépett a csendőrség túlkapásai ellen, továbbá az Országos Rabsegélyező Egyesület megalapítása is hozzá fűződik. Lásd <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/fiumei-uti-temeto/kozma-sandor-leveldi/>.
- 17 NÁNÁSI László: A magyar királyi ügyészség. In HORÁNYI (szerk.) 2002. 39–40. p.
- 18 1871. évi XXXIII. törvénycikk a királyi ügyészségről, 17. § f) pont
- 19 Uo. 25. §
- 20 Uo. 27. § d) pont
- 21 Uo. 27. § e) pont
- 22 A magy. kir. igazságügyminiszternek 1874-ik évi februárhó 18-án 696. szám alatt kelt szabályrendelete a kir. első folyamodású bíróságok fogházainak és börtöneinek kezelése és az azokban letartóztatottak irányában követendő bánásmód tárgyában. Budapest, 1874 (Szabályrendelet).
- 23 Uo. 58. §.
- 24 Uo. 61. §.
- 25 Uo. 60. §.
- 26 Uo. 68. §.
- 27 Uo. 69. §.
- 28 Uo. 80. §.
- 29 Uo. 82. §.
- 30 Uo. 118. §.
- 31 Uo. 140. §.
- 32 Uo. 142. §.
- 33 Uo. 171. §.
- 34 Uo. 175. §.
- 35 Uo. 183. §.
- 36 1949. évi XX. törvény 42. § (1) bekezdés.
- 37 LÉVAI Tibor (szerk.): *A szocialista ügyészi szervezet fejlődése a Magyar Népköztársaságban*. Budapest, 1978. Legfőbb Ügyészség, 103. p.
- 38 Uo. 103–104. p.
- 39 Ilyen volt például az egyes jogoktól eltiltás, a foglalkozástól eltiltás, a kiutasítás és a kitiltás szabályait rendező 3/1959. BM–IM–Legf.Ü.sz. együttes utasítás, az elkobzás, illetve a lefoglalt és elkobzott dolgok kezeléséről és értékesítéséről szóló 14/1957. (XII. 5.) I. M. sz. rendelet, továbbá a szabadságvesztés végrehajtásáról szóló 8/1959. BM. sz. utasítás.
- 40 LÉVAI 1978. 106. p.
- 41 1972. évi I. törvény 51. § (2) bekezdés.
- 42 Uo. 51. § (3) bekezdés.
- 43 LÉVAI 1978. 113. p.
- 44 Uo. 116. p.
- 45 Uo.
- 46 12/1979. Legf.Ü.sz. utasítás 2. § e) pont.
- 47 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
- 48 12/1979. Legf.Ü.sz. utasítás 23. §.
- 49 Uo. 25. §.
- 50 ZINNER Tibor: Az ügyészség története 1945–1989, különös tekintettel a Legfőbb Ügyészségre. In HORÁNYI (szerk.) 2002. 126–127. p.
- 51 LAJTÁR István: Törvényességi felügyelet és jogvédelem. *Börtönügyi Szemle*, 2001. 4. sz. 59. p.
- 52 Uo. 62. p.
- 53 1993. évi XXXII. törvény a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet módosításáról.
- 54 1997. évi LXX. törvény a Magyar Köztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény módosításáról, 11. §.
- 55 2001. évi XXXI. törvény a Magyar Köztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény, az ügyészségi szolgálati viszonyról és az ügyészségi adatkezelésről szóló 1994. évi LXXX. törvény, valamint egyéb törvények módosításáról.
- 56 VÉGH Marianna: Az ügyész szerepe a büntetés-végrehajtásban a jogi szabályozás tükrében. In DEÁK Ferenc – PALLO József (szerk.): *Börtönügyi kaleidoszkóp. Ünnepi kötet Dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2014. Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa, 230. p.
- 57 2010. évi CXXXV. törvény egyes migrációs tárgyú törvények jogharmonizációs célú módosításáról.
- 58 Urbán Tamás felvétele (1986). <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=126024>.
- 59 Habár a Nyilatkozatot az ENSZ közgyűlése 1948-ban elfogadta, hazánkban csak az jóval később lépett hatályba az implementáló jogszabály, az 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.
- 60 Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 3. cikk.
- 61 Uo. 5. cikk.
- 62 Uo. 7. cikk.
- 63 Uo. 9. cikk.
- 64 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.
- 65 <https://tinyurl.hu/5dol>.
- 66 LAJTÁR 2001. 62. p.
- 67 Uo.
- 68 2001. évi XXXI. törvény a Magyar Köztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény, az ügyészi szolgálati viszonyról és az ügyészségi adatkezelésről szóló 1994. évi LXXX. törvény, valamint egyéb törvények módosításáról
- 69 LAJTÁR 2001. 63. p.
- 70 2011. évi CLXIII. törvény az ügyészségről.
- 71 Ütv. 2. § (1) bekezdés g) pont.
- 72 Uo. 22. § (1) bekezdés.
- 73 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról
- 74 POLT Péter – LAJTÁR István: Ügyészi kontroll a büntetés-végrehajtás törvényessége felett. In *Büntetés-végrehajtás. Az igazság védelmében. Tanulmánykötet*. Budapest, 2019. BVOP, 17. p.
- 75 Uo. 17–18. p.
- 76 20/2014. (XII. 23.) LÜ utasítás a büntetés-végrehajtási törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi tevékenységről.
- 77 13/2018. (VI. 29.) LÜ utasítás az egyes legfőbb ügyészi utasításoknak a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény hatálybalépésével összefüggő módosításáról.
- 78 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról.
- 79 A hatalommegosztás hatékonyságával kapcsolatban – különösen a koronavírus-járvány okán – felmerült aggályokról lásd részletesebben KŐHALMI László: A jogállami büntetőjog és büntetőeljárás rögzös útjai. In MADAI Sándor – PALLAGI Anikó – POLT Péter (szerk.): *Sic itur ad astra: Ünnepi kötet a 70 éves Blaskó Béla tiszteletére*. Budapest, 2020. Ludovika Egyetemi Kiadó, 305–313. p.
- 80 TÓTH J. Zoltán: A jogállamiság tartalma. *Jogtudományi Közöny*, 2019. 5. sz. 197–212. p.
- 81 POLT Péter: Az ügyészség a jogállamban. In HORÁNYI (szerk.) 2002. 153. p.
- 82 BELOVICS Ervin: A büntetés-végrehajtás ügyészi törvényességi felügyeletének szerepéről. *Börtönügyi Szemle*, 2008. 1. sz. 1. p.
- 83 Ütv. 22. § (4) bekezdés.
- 84 20/2014. (XII. 23.) LÜ utasítás 38. § (1) bekezdés.
- 85 Uo. 40. § (1) és (2) bekezdés.
- 86 Ütv. 22. § (3) bekezdés.
- 87 POLT – VÓKÓ 2012. 4. p.
- 88 Urbán Tamás felvétele (1987). <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=124680>.
- 89 A büntetés-végrehajtási jog mellett értelemszerűen a büntetőjognak és a büntető eljárásjognak is követnie kell a jogállamiság követelményeit. A jogállami büntetőeljárásról lásd részletesebben KŐHALMI László: Szubjektív gondolatfoslányok a jogállami büntetőeljárásról. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019. 2. különszám 2. kötet 58–67. p.
- 90 VÓKÓ György: Gondolatok a büntetés-végrehajtási jog szerepéről. *Magyar Tudomány*, 2020. 5. sz. 655. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.5.7>.
- 91 VÓKÓ 2014. 7. p.
- 92 POLT 2002. 155. p.

1. Bevezetés

A jogtörténelmi vizsgálódás – érintsen bármely jogágot, avagy annak egy kis szeletét – számos folyamánnyal bírhat: amellet, hogy egy jogintézmény múltbeli működését feltérképezi és számot ad annak változásairól, egyrészt eszköze lehet az élő jog jobb megértésének, másrészt segíthet a jogalkotási és -fejlesztési célok meghatározásában. A büntetőjog területét illetően egyaránt rögzíthető, hogy az egyes jogi kategóriák jelenbeli vizsgálatához – azok dogmatikai elhelyezéséhez és elemzéséhez – szükséges a jogfejlődés útjának nyomon követése, néhol aprólékos fejtegetéssel, míg másutt a fő irányvonalak változásával. Megállapítható, hogy még a 20. század kezdetén sem volt jellemző a büntetőjog rendszeres jogtörténelmi kutatása, ezért is hangsúlyozta annak hiányát mind Bónis György az 1712. évi első magyar büntető törvénykönyv javaslatot elemző írásában,¹ mind Degré Alajos, aki érvelt a büntetőjog és a régi büntetőjogi gondolkodás jogtörténelmi kutatásának fontossága mellett, amelynek célja a létező jogintézmények tökéletesebb megismerése, feladata pedig a jövőbeli jogalkotás előkészítése.² Hozzátette ugyanakkor, hogy a büntetőjog alapjai – szemben a magánjoggal és a perjoggal – nem a múltban, hanem a modern büntetőelméletekben keresendők, ahonnan a büntetőjog a fejlődését előmozdító elveket is nyeri.³ A *de lege ferenda* jogalkotáshoz a történelmi előzmények ismerete azonban azért bír jelentőséggel, hogy behatárolható legyen a büntetőjog alakulása: merre tartson vagy éppen merre ne.

E rövid bevezető és a jogtörténelmi kutakodás megalapozása után a szabadságvesztés egyik sajátos formájának, az életfogytig tartó szabadságvesztésnek a magyar jogban végbemenő kodifikáció- és tudománytörténelmi mérföldköveit, illetve alkalmazási gyakorlatát kívánom bemutatni, az úgynevezett örökös fogság megjelenésétől kezdve – kitérve az egyes kódexekre, tervezetekre, javaslatokra – a *Praxis Criminaliss*sal bezárólag érintett időszakot áttekintve.

2. A szabadságvesztés-büntetés gyökerei: a római jog és a kánonjog

Általánosságban elmondható, hogy a napjainkban gyakran alkalmazott szabadságvesztés viszonylag réginek tekintett jogintézmény, azonban gyökerei korántsem a távoli múltba nyúlnak vissza, hanem csupán a 18–19. században vált meghatározó és elterjedt büntetéssé: „annak ellenére, hogy a büntetések különböző nevei közül a szabadságvesztés felel meg leginkább a büntetés fogalmi kelteinek, ez a büntetés nem csak a 19. században lett általánossá és uralkodóvá a kultúr államokban”.⁴ Kérdést vet fel, hogy a közismert büntetésforma miért ennyire későn intézményesült és vált egyetemessé az európai jogkultúrában, így először az általános szabadságvesztés eredetét szükséges tisztázni.

László Zsuzsanna

Mérföldkövek

Az életfogytig tartó szabadságvesztés lelőhelyei a hazai jogfejlődésben a kezdetektől a *Praxis Criminalis*ig

2.1. A válasz egyik része a kontinentális államok anyajogában, a római jogban keresendő. A börtönt (*carcer*, *vincula*) mint intézményt már az ókori Rómában is ismerték, azonban Theodor Mommsen álláspontja szerint a szabadságvesztést nem alkalmazták általános büntetésként, azt a kései (legújabb) római jog is idegennek tartotta.⁵ Mommsen felfogása a későbbiekben – Molnár Imre szavaival élve, mint *communis opinio* – általánosan elfogadott nézettel vált a kutatók között: Rómában a mai értelemben vett börtönbüntetést nem szabták ki⁶, hanem egyfajta őrző- és gyűjtőhelyként előzetes fogva tartásra, letartóztatásra, a halálraítéltek őrzésére, adott esetben más büntetés kiszabása előtti előzetes büntetésre használták a börtönt.⁷

A *Digestában* Ulpianus jegyzi, hogy a börtön mint büntetés tilos, az a férfiak visszatartására és nem pedig a megbüntetésükre szolgál.⁸ Egy másik forrásból, a *Codex Justinianus* gyűjteményből ismerhető meg Caracalla *epistuláján* keresztül a császár nézőpontja, miszerint elképzelhetetlennek tartotta a szabad emberek örökké tartó fogságra ítéletét – az életfogytig tartó rabság tehát lehetetlen, bekövetkezhetséges büntetésként jelent meg az írott forrásokban.⁹ A börtönbe zárást egyebekben csak a rabszolgák vonatkozásában tették lehetővé – szabad polgárok esetében kifejezetten tiltották –, de ott is inkább az emberek gyűjtőhelyeként, őrzőhelyeként szolgált.¹⁰ Szöllősy Oszkár az életfogytig tartó fegyháznak az állami rabszolgaságot és a bányamunka büntetést feleltette meg az ókori Róma jogrendszerében¹¹, azonban meglátásom szerint ezen szankciók inkább a „polgári szabadság” életfogytig tartó elvesztéséhez kapcsolódtak, mintsem a mai értelemben vett intézményesített, életfogytiglani börtönbüntetéshez. Természetesen létezik olyan álláspont is – így Werner Eisenhut vélekedése –, hogy Rómában ismert volt a szabadságvesztés-büntetés.¹² Ha azonban a kontinentális Európa jelenkortól középkorig visszanyúló jogalakulását áttekintjük, levonható az a következtetés, hogy amennyiben a szabadságvesztés ismert és alkalmazott büntetés lett volna már a Római Birodalomban is, úgy a római jog talaján építkező államok jogában – a büntetőjognak a magánjoggal szembeni, viszonylag lassabb recepciója ellenére is¹³ – előbb-utóbb magától értetődően megjelent volna, értelemszerűen épültek volna a börtönök, és egy könnyen implementálható büntetésként működött volna. Mindezzel ellentétben a római jogból merítkező európai államok büntetőjogi szabálygyűjteményei elvéve, és abban az esetben sem konkretizáltak, tartalmazták a szank-

ciót, továbbá célzottan a szabadságvesztés végrehajtására szolgáló börtönök sem léteztek.

Például szolgál erre a 16. század leghíresebb büntetőjogi kódexe, az V. Károly német-római császár nevével jegyzett *Constitutio Criminalis Carolina* (*Peinliche Gerichtsordnung* Kaiser Karls V., 1532), amely tartalmazta a börtönbüntetést (*gefengknuff*), és – ahogyan azt Mezey Barna is rögzítette¹⁴ – névlegesen említést tett az örökös börtönről is (*ewiger gefengknuff*). A kódex 10. cikkében az állt, hogy amennyiben valakit kellően egyértelmű bűncselekmény miatt bűnösnek találtak és a szent birodalmi rendtartás alapján eljáró hatóságok elítéltek, ha az alkalmazott szankció nem halálbüntetés, sem örökös börtön, úgy az erre a büntetésre vonatkozó ítéletnek összhangban kellett állnia a 196. cikkkel¹⁵, amely utóbbi cikk viszont már konkrét, a büntető eljárásra vonatkozó kötelezettségeket vázolt. Megjegyzendő, hogy a *Carolina* imént idézett rendelkezése egyébként az 1507-es *Constitutio Criminalis Bambergiensis*-ből ered, ahol ugyanezen szöveg a 16. cikkben szerepel (*ewyger gefencknisse*)¹⁶ onnan emelték át változtatás nélkül a *Carolinába*, azonban sem a bambergi kódex, sem az 1532. évi birodalmi kódex az örökös fogságot névleg tartalmazó további jogszabályhelyeken (így a 101. § és a 192. §-ban) nem rögzítette, hogy mit értett örökös börtön alatt, illetőleg azt konkrétan mikor és milyen formában rendelte alkalmazni. Egyedül a 104. §-ban található útmutatás arra nézve, hogy ha a birodalmi kódex egy adott bűncselekményre nem rendelte halálbüntetés kiszabását és nem írta elő az alkalmazandó büntetés formáját és annak mértékét sem, úgy a bűncselekmény körülményeinek és súlyosságának értékelése körében, az egyes területek „jó szokásai és a bölcs bíró belátása szerint” lehetett kiszabni büntetést a közjó érdekében. A *Carolina* tehát névleg tartalmazta az örökös börtönt (ennyiben ismerte), azonban önmaga nem határozott meg alkalmazását tekintve konkrét szabályokat (ennyiben nem ismerte), hanem a mai értelemben véve, úgynevezett generálklauzulaként működhetett: ha a kódex nem rendelkezett egyedi büntetésről, úgy a helyi szokásjog és partikuláris szabályok körében ismert büntetéseket is kiszabhattak, így akár örökös börtönt is. A mai fogalom szerinti szabadságvesztés tehát nem jelent meg expliciten a kor meghatározó büntetőkódexeiben,¹⁷ míg magyar viszonylatban a rendi állam és társadalom korában a halálbüntetést és a testi fenyegetések alkalmazását részesítették előnyben, mivel a konzervatív, ősi jogaihoz ragaszkodó nemesség ezeket a szankciókat támogatta.¹⁸

2.2. A válasz másik része a szabadságvesztés-büntetés eredetét illetően a kánonjogban keresendő. Különös forrásra bukkanhatunk, ha a szankció forrását elsősorban nem a világi jogban keressük, hanem az egyházi jog területén vizsgálódunk. A szabadságvesztést ugyanis a kánonjog hozta létre úgynevezett penitenciaként – kezdeti formájában zárdában tartással – olyan papokra nézve, akik vétséget vagy büntetést követtek el.¹⁹ A világi jog innen, a *ius canonicum* szabályaiból vette át a büntetést, „s foganata csakhamar mutatkozik abban, hogy szelídebbek lőnek a büntetések, s valamennyire ritkább a halálbüntetés”.²⁰ Az

életfogytig tartó szabadságvesztés mint a szankció egy különös változata, szintén kánonjogi eredettel bír: a büntetés világi törvényekbe való adaptációjával kapcsolatban Szemere Bertalan kiemelte, hogy az örökös börtönt legelőször olyan papokkal szemben alkalmazták, akik a világi jog szerint halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekményt követtek el.²¹ Figyelemmel arra, hogy a középkorban a klerikusok nagy tekintéllyel bírtak, indokoltá vált, hogy elkerüljék a kivégzésüket, ezért – még büntetéstani okoktól függetlenül – azután, hogy az egyház III. Ince és VIII. Bonifác pápák által önálló büntetőhatalmat nyert (IV. lateráni zsinat, *Liber Sextus*), bevezették részükre az egyházi bíraskodásban az örökös börtönt, amely később – mint a halálbüntetést megközelítő rangú szankció – átkerült a világi bíraskodásba is. Szemere Bertalan úgy rögzítette a szabadságvesztés fő ismérveit és pozitívumait – szemben a halálbüntetéssel –, hogy a büntetés személyes, mert a bűnös testét és lelkét terheli, erkölcsi, mert rendre, munkára és megbánásra szoktat, osztekony, mert fokozatai változtathatók a kényelmestől az örülés fokáig, bizonyos és egyenlő, mert mindenkinek fáj elveszíteni szabadságát és tekintve lehetséges rosszat, egyenlővé tételhetik, példás, mert elrettentő, tanító, mert benne minden bűnre nézve analógia található, gátló ártani, mert senkit sem ronthat meg, helyrehozható, mert akinek ártatlansága bebizonyosodott, szabadon bocsátható vagy már kitöltött büntetése megtéríthető, végezetül pedig – amit Szemere a legkiválóbb tulajdonságának írt le – szellemi és javító, mert a lélek a magányban és csendben kitisztul, a rabnak nincs jelene, csak jövője.²² A fent leírt és végbemenő folyamattal tehát egybecseng Mommsen azon megállapítása, miszerint a *carcer* az évszázadok folyamán fokozatosan átalakult a szabadságvesztés – így az életfogytig tartó börtönbüntetés – foganatosítási helyévé.²³

3. Korai törvénycikkék és jogesetek az örökös fogságról

3.1. A magyar jogfejlődésben nyomon követhető a szabadságvesztés fokozatos, lassú térnyerése, előbb csak a határozott ideig tartó bezárás, fogság formájában, majd egyre differenciáltabb változatokban. Már I. (Szent) István dekrétumainak második könyvében is található utalás a szabadságvesztés-jellegű bezárásra: ha valaki a kántornapi böjtöt húsvéssal megszegi, valamint ha valaki pén-teki napon húst eszik, egy héten át bezárva kell böjtölnie.²⁴ A bezárás itt azonban még nem kifejezetten büntetési, hanem inkább rövid elzárási, „böjtölési őrizet” volt hivatott biztosítani.

I. (Szent) László dekrétuma második könyvében írtak szerint, aki kivont karddal embert öl, azt tömlöcbe kell vetni a király ítélete szerint, és vagyonát három részre osztani. Ha a rokonai nemest érnek lopáson, úgy tömlöcbe kell vetni, eladni azonban nem kell. Ha valaki királyi engedély nélkül visz lovat árulni a végekre, az ottani ispán vegye el a lovat, a gazdáját pedig vesse addig tömlöcbe, amíg a gazda ispánja bizonyosságot tesz mellette: ha vétkes, bűnhődjék, ha nem, bocsássák szabadon.²⁵ Látható, hogy

László törvényeiben a fogság (tömlöc) mindössze három helyen szerepelt, és részben a nemes emberek büntetéseként, részben pedig a bűnösség megállapítása előtti őrizetként szolgált.

3.2. Rátérve tanulmányom fókuszára, az úgynevezett „örökös fogság” kodifikációs szinten először a 15. századi törvényeinkben jelent meg. Ha a korabeli jogesetek között kutakodunk, megállapítható, hogy a büntetés már a világi törvényekbe való beemelését egy évszázaddal megelőzően is jelen volt a kánonjogban. Először egy 1346. július 11-i feljegyzés említi az örökös fogságot: egy Benedek nevű szigeti lelkész és máramarosi plébános esküt tett az egri káptalan előtt, hogy hű alattvalója lesz az egri püspöknek, és nem ismeri el az erdélyi vagy más püspököt feljebbvalójának. György viski lelkész szintén eskü alatt fogadta, hogyha Benedek nem tartja meg az esküjét, úgy feljeleni a püspöknek. A szövegben előkerül, hogy aki a papi tisztségeket tetteg erőszakosan gyakorolta, azt téves túlkapásai miatt a prelátus kegyétől, hivatalától és minden javától meg kellene fosztani és örökre bebörtönözni. Benedek pap esküszegése esetére rögzítették, hogyha nem tartja meg önkéntes fogadását, úgy az egri Boldog János templomba örökre bebörtönzik, és minden kegyétől és vagyontól megfosztják.²⁶

A következő, szintén az Anjou-korból származó leírás 1349. december 10. napjára datált, amely I. (Nagy) Lajos király hűtlenségbe esett fehérvári kanonoka egyik somogyi birtokának Erzsébet királyné részére történő eladományozásáról szól. A beszámolóban tudomásra hozzák, hogy János, a fehérvári templom korábbi kanonoka öfelségével szemben hűtlenségbe esett, annak egyértelmű jele fennállt, ezért az érsekek, a királyság többi előljárója és bárója arra ítélték, hogy mindörökké egy szűk börtönben éljen a fájdalom kenyerén és a nyomorúság vizén.²⁷

Bőséggel található Luxemburgi Zsigmond király uralkodása idejéről – még az 1435-ös első kodifikációt megelőző időből – származó, tisztán kánonjogi meritésű büntetéskiszabás az örökös fogságot illetően. Az 1396. szeptember 18. napján kelt bejegyzés Anthonius de Ponto szebeni püspök, a kánonjog doktora és János esztergomi érsek plébánosa által hozott ítéletről szól Olmodi Péterrel, a sasadi Szent András templom plébánosával szemben. A jogeset szerint a vádlott az egyházat lelkiekben és anyagiakban rosszul igazgatta, az egyházi javakat, kelyheket, könyveket és más ingóságokat elfecsérelte: két kelyhet a familiárisa tulajdonított el, egy misekönyvet pedig maga zálogosított el. 1395 novemberében Almaniai Ulrik budai szénakereskedőt házában agyonszúrta. A vádlott tagadta a cselekményét, mondván, hogy italozás közben Ulrik összeesett egy Balázs nevű emberrel, majd a vádlott közbelépése miatt Ulrik egy bottal fejen ütötte őt, mire a vádlott egy baltával kis sebet ejtett Ulrik fején, azonban megfelelő orvosi kezelés hiányában, néhány nap elteltével Ulrik belehalt sérülésébe. Mivel a vádlott további védekezést nem terjesztett elő, az egyházi tanúk meghallgatását követően hozott ítéletben Olmodi Pétert megfosztották a sasadi javadalmaitól, kötelezték az egyházi javak visszaszolgáltatására, és Almaniai Ulrik gonosz és ok nélküli

meggyilkolása miatt az esztergomi szentszék örökös börtöneibe küldték.²⁸

Az 1414. július 6-i oklevélbejegyzés szerint Krisztián, a Szent Márton templom kántora és Jakab szepesi plébános – ügyvédként eljárva – fellebbezést nyújtottak be János esztergomi érsek plébánosához 160 aranyforint összegű adó miatt, amelyet az érsek az egyháza újjáépítése céljából vetett ki rájuk. Mivel a fellebbezés bejelentése az esztergomi templomban történt, a plébános ezen feldühödve erőszakkal a szobába zárta a kántort és a plébánost, jegyzőjét pedig familiárisokért küldte, hogy tartóztassák le, és vigyék őket örökös börtönbe, egyebekben megparancsolta nekik, hogy az érsek gyalázatára való fellebbezést ne sugalmazzák sem a templomban, sem a városban, különben örök börtönbe zárja őket. Miután az időközben megérkező familiárisok el akarták hurcolni az ügyvédként megjelenteket, ők az erőszaktól megrettenve – az esztergomi plébános örökös börtönbüntetéssel fenyegetése miatt – sem az egyházban, sem Esztergom városában nem tették közzé a fellebbezésüket.²⁹

3.3. Az örökös fogság első megjelenési törvényhelye az 1435:(II.)8. tc. (Zsigmond VI. dekrétuma), amely a 4. §-ban rögzítette, hogy akiről kiderül, hogy esküje ellenére hamisan járt el, vagy hamis jelentést tett, az olyan mint hamisító és hamis esküvő: javadalmainak (ha van neki) elvesztésével bűnhődjék és ezenfelül, akár van javadalma, akár nincs, örökös fogságba kerüljön.³⁰ Tartalmilag megegyezik az előbbi rendelkezéssel az időben soron következő, 1492:43. tc. (II. Ulászló I. dekrétuma), amely az 5. §-ban változatlan formában, örökös fogsággal rendeli büntetni a hamis esküvőket és hamis jelentéstevőket.³¹ Az 1514:48. tc. (II. Ulászló VII. dekrétuma) kifejezetten a Dózsa-féle parasztfelkelésben részes papok szankcionálására született: „a főpapurak pedig az ilyen büntetben részes papokat az egyházlátogatók útján azonnal nyomoztassák ki, és vettessék örökös börtönre”.³² Megállapítható, hogy ezen első kodifikációk az egyházi személyek megbüntetését célozták vagyonszerzéssel és életfogytig tartó szabadságvesztéssel. A büntetésforma korai szakaszában tehát tetten érhető a büntetés fent részletezett kánonjogi volta, mivel a hivatkozott első két törvényhely kánonokkal, egyházi javadalmak és tisztségek (hivatalok) birtokában lévő személyekkel, konventbeli szerzetes áldozárokkal, míg a harmadik törvénycikk a Dózsa-féle parasztfelkelésben részes papokkal szembeni szankcióként szóltak az örökös fogságról.

Az időszakhoz kapcsolódó jogesetek bizonyítékai a büntetés kánonjogi alkalmazására, így bizonyosságot nyer azon tény, hogy nemcsak törvényi szinten szabályozták az örökös fogságot, hanem az a köztudatban is létezett, és a gyakorlatban is előfordult. Az I. (Hunyadi) Mátyás király korából származó lejegyzés szerint maga a király írt a pápának az 1480. május 16. napján kelt levelében arról, hogy Hopner Péter boroszlói prépost „örökös bebörtönzést érdemlő bűnei miatt” a Római Szentszék előtt áll, egyben kérte a pápától az ellene áskálódó, hivatalától és javaitól megfosztott prépost elleni fenyítő bulla megerősítését.³³

Egy II. Lajos uralkodása idejére datált oklevélben (1521) számot adnak Lang Máté salzburgi érseknek arról,

hogy Bakócz Tamás esztergomi érsek és rokonai kárára milyen hatalmaskodásokat követett el Frangepán Bernát és fiai. A levélben szerepel, hogy a megnevezettek ellen panaszok sora van, azonban nem törődnek semmivel. Büntetlenül kegyetlenkednek nemesekkel, papokkal és másokkal szemben, soha jót nem tettek, utazókat, szomszédait kifosztották, elragadták, örökös börtöne zárták; királyi követeket és szegény nemeseket is bebörtönöztek.³⁴ A jogeseteket áttekintve levonható a következtetés, hogy a 15–16. században nemcsak ismerték, hanem alkalmazták az életfogytiglani börtönt mint kánonjogi büntetést.

4. Hármaskönyv és a Négyeskönyv

4.1. A korai időszakban alkalmazott dekrétumok, továbbá egyéb partikuláris rendelkezések (például pátensek, statútumok) mellett a Hármaskönyv (*Tripartitum*, 1514) mint a magyar szokásjog első nagy gyűjteménye bírt relevanciával a jogéletben és a jogfejlődésben. Kiemelendő, hogy a 16. században, amikor Werbőczy István országbírói ítéltőmester, királyi személynök és nádor latin nyelven összefoglalta a hazai szokásjogot és jogintézményeket, különálló büntetőjog még nem létezett, annak nyúlványai más jogágakhoz – így a magánjoghoz és a perjoghoz – kapcsolódtak.³⁵ Konkrét büntetőjogi rendelkezések elszórtan találhatók a kódexben, például a hűtlenség eseteinek listázása (Part. I. Tit. 14. – *notae infidelitatis*)³⁶, a vértagadás (Part. I. Tit. 38–39. – *proditio fraterni sanguinis*)³⁷, az okirathamisítás (Part. II. Tit. 16. – *falsarum literarum*)³⁸, a hamis eskü és hitszegés (Part. II. Tit. 30. – *perjurus et fidefragus*)³⁹, vagy a becsületsértés mint „nyelvváltság” (Part. II. Tit. 72. – *emenda linguae*)⁴⁰. A gyűjtemény a cselekmények büntetéseként leginkább a korra jellemző és bevett, egyszerű vagy minősített halálbüntetést (például fővesztés, akasztás, kerékbetörés, karóba húzás, nyakazás) mint rendes büntetést (*poena ordinaria*) határozott meg, ezt egészítette ki a jószágvesztés.

A szabadságvesztés csak a magánjogi kártérítés egyik biztosítékaként és szankciójaként jelent meg a Harmadik Rész 28. címében, amely az ingóság és örökség nélküli parasztokkal és nemesekkel szembeni kár- és adóssághajtásról rendelkezett. Eszerint, ha az elmarasztalt személynök sem öröksége, sem ingósága nem volt, amelyből ellenfele kielégítést nyerhetett volna, úgy ellenfele 15 napon keresztül saját börtönében tarthatta kenyéren és vízen. Amennyiben ezen idő alatt a fogvatartott nem tudott eleget tenni a követelt összeg megfizetésének, úgy eskü terhe mellett – amíg az adósságát le nem rója, minden szereményének harmadát hetente kiszolgáltatja ellenfelének – szabadulhatott. Aki azonban nem tett esküt vagy esküjével ellentétesen cselekedett, azt ellenfele újból letartóztathatta, bebörtönözhetette és mindaddig szolgágra vethette, amíg a teljes kártérítésnek eleget nem tett.⁴¹ Utóbbi kitétel már határozatlan idejűvé változtatta a fogva tartást, különösen, ha az adós egyáltalán nem tudott eleget tenni kármegfizetési kötelezettségének, ugyanakkor a büntetés mégsem büncselekmény szankciójaként vagy intézményesített börtönbüntetés formájában jelent meg.

A gyűjteményben tovább kutatva a szabadságvesztés elemei után, előfordul ugyan a fogság (például Part. I. Tit. 52., 56.) és egy helyen a tömlöc (Part. I. Tit. 52. 5. §) kifejezés is, de a jelzett fogalmak más kontextusban, nem büncselekmények büntetéseiként jelentek meg, hanem az ellenség fogságában töltött helyzetet jelenítették meg.⁴² Rögzíthető tehát, hogy a Hármaskönyv a szabadságvesztést mint tisztán és önmagában büntetőjogi büntetést illetően semmilyen rendelkezést nem tartalmazott.

4.2. Amint a Hármaskönyv, úgy a Négyeskönyv (*Quadrupartitum*, 1553) is ötvözve tartalmazta a magánjog, a közjog és a perjog rendelkezéseit, valamint részint a büntetőjogi elemeket. Noha a gyűjteménytervezet I. Ferdinánd király nem fogadta el, és ezért soha nem is bocsátotta az országgyűlés elé annak megtárgyalása céljából, annyiban mégis érdemes említést tenni róla, hogy a jelen tanulmányban vizsgált életfogytiglani büntetés kánonjogi volta tisztán tükröződik a tervezetben.

Az ország jogának átvizsgálására és kijavítására az 1548:21. tc. jogtudósokból álló bizottságot küldött ki, majd – az 1550:10. tc. általi sürgetést követően – 1553-ra tervezetként elkészült az újabb szokásjoggyűjtemény. A Négyeskönyv olyannyira nem célozta a büntetőjogi szabályok kidolgozását, hogy kodifikátorai – Degré Alajos megállapításai alapján – meg sem kísérelték a büntetőjog rendszerezését, mivel nem tekintették önálló jogterületnek, hanem mindig más jogág szabályaihoz fűzött szankciók jelentették „a büntetőjogot”, így csak egyes részleteket érintően fejlesztették azt.⁴³ A tervezet annyiban kerettörvény-tervezetként tekinthető, amennyiben úgy rendelte büntetni az adott büncselekményeket, hogy nem határozott meg büntetésformát – ebben a tekintetben hasonlít kora legismertebb kódexére, a *Carolinára*, még ha Degré Alajos következtetései szerint a Négyeskönyv szerkesztői valószínűleg nem is ismerték azt, és a gyűjteménynek semmilyen kapcsolata nem volt az 1532. évi kódexszel.⁴⁴ Jellemzője, hogy – amint a *Carolina* is – gyakran rendelt határozatlan büntetést alkalmazni, ami azt jelentette, hogy az elkövetett büncselekményt szankcionálni rendelte, de azt már nem szabályozta, hogy konkrétan milyen büntetés, milyen formában és mértékben kerüljön kiszabásra.⁴⁵

Az életfogytig tartó szabadságvesztés – annak korai formája, az örökös fogság – is többféleképpen tetten érhető a tervezetben. Egyes esetekben a Négyeskönyv visszautalt a korábbi törvénycikkekre, amelyek tartalmazták a szankciót, ahelyett, hogy maga rendelte volna konkrét büntetés kiszabását: ha a tanúkihallgatáson eljáró királyi, palotai és hiteles helyi emberek mint vizsgálók, akik a tanúvalomásról hamis jelentést tettek, és a jelentésük ellentmond a tanú által elmondottaknak, a hamisító vizsgálók méltón kapnak büntetést (Pars. 3. Tit. XXVII.)⁴⁶ – amely büntetés az 1435. és 1492. évi törvénycikkekben az örökös fogságot jelentette. Másutt a gyűjtemény teljes terjedelmében idézte a korábbi törvénycikk szövegét, így a Harmadik Részben a büntetés-végrehajtásról és bírói határozatokról szóló 82. címbe a hamisító és a hamis esküvő kapcsán átvette a 15. századi törvénycikk szövegét (Pars. 3.

Tit. LXXXII.), és így rendelt örökös börtönt alkalmazni.⁴⁷ Egy harmadik helyen börtönbe helyezést rendelt az egyházi ügyben elsőfokon a római Kúriához vagy az apostoli legátushoz fordulókra (Pars. 1. Tit. XXVII.)⁴⁸, míg a Hármaskönyvből fentebb ismertetett kártérítési szankcióként is megjelent a bebörtönzés (Pars. 4. Tit. LIII.).⁴⁹

A Négyeskönyv „szankciótana” annyiban tehát előrébb járt a Hármaskönyvnél, hogy ismerte a börtönbüntetést és az életfogytiglani börtönt is, amelyeket több esetben is rögzített, így a hamis jelentést tevőkre, az egyházi ügyekben eljárókra vagy a Hármaskönyvből átvett kártérítés esetére. Látható, hogy a kódextervezet – átültetve a kánonjogi elemeket – az örökös fogságot a klerikusokra nézve tartalmazta, amely ugyancsak alátámasztja a szabadságvesztés kánonjogi eredetét.

4.3. I. Miksa II. dekrétumában lelhető fel az örökös fogság azon magyar kodifikációs momentuma, amelynek értelmében már nem kizárólag az egyházi bíraskodásban rendelték alkalmazni a büntetést, hanem átkerült a világi bíraskodásba is. Az ügyvédek eskütevéséről szóló 1567:27. tc. 5. §-ában érhető tetten először, hogy már nemcsak klerikális személyeket, hanem világi embereket – jelen esetben ügyvédeket – is sújtottak örökös börtönnel: azokat az idegen ügyvédeket, akik az egyházi és a világi bíróságok előtt is eljárnak az egyszerű polgárok ügyeiben és saját hasznukra összejátszanak, javadalmuk elvesztése mellett – mint csalókat és hamis esküvőket – örökös fogságra kell vetni. Kitionich János jogügyigazgató, alispán és koronaügyész, a büntetőjog-tudomány talán első jelentősebb művelője az 1619-ben kiadott *Directio Methodica* című munkájában – amely a perjogot célozta gyűjteménybe rendezni, és amelyet szokásjogi gyűjteményként később a *Corpus Juris Hungarici*hez csatoltak – az ügyvédekre vonatkozó eljárási szabályok rendszerezése során, a vonatkozó jogszabályok citálása mellett beillesztette az alkalmazott jog közé az örökös fogságot is, idézve az előbbi 1567:27. tc. rendelkezéseit.⁵⁰

5. Kollonich javaslata: a *Praxis Criminalis*

Amíg a korai szokásjogi gyűjteményekben a büntetőjog magánjogi és közjogi jellege vegyült egymással, addig a 17. századra igény jelentkezett a büntetőjog önálló rendszerezésére és kodifikációjára, amelyet az ún. Kollonich-féle javaslat (1687) 6. pontja is rögzített: „a büntető törvénykönyv hiányát hangoztatja, s hangsúlyozza annak szükségességét”.⁵¹

5.1. *Ferdinanda, Kollonichiana, Josephina, Carolina* – a felsorolt megnevezések mindegyike ugyanazt a művet jelöli: a III. Ferdinánd császár által az Enns alatti tartományok (Alsó-Ausztria) számára 1656-ban Bécsben kiadott, német nyelvű büntető rendtartást, eredeti nevén a *Neue peinliche Landgerichts-Ordnung in Österreich unter der Enns* kódexet – amelyet forráshelyén *Ferdinandeaként* is

emlegettek. Kollonich Lipót bíboros, kalocsai, majd esztergomi érsek e rendtartást fordítottatta le teljes egészében latin nyelvre, és szorgalmazta annak bevezetését (innen ered a *Kollonichiana* megnevezés), majd a munka kiadására 1687-ben Nagyszombaton került sor I. József magyar királlyá koronázása alkalmából⁵² (a művet az uralkodónak ajánlották, innen a *Josephina* elnevezés). Az elkészült mű a *Forma processus judicii criminalis, seu praxis criminalis* címet kapta, amelyet a közhasználatban csak *Praxis Criminalis*nek neveztek, ezt követően Szentiványi Márton jezsuita szerzetes 1697-ben latin nyelven felvette a *Corpus Juris Hungarici*be is. Későbbi törvénycikkek (1715, 1723) mellékleteként is csatoltásra került, azt III. Károly királynak ajánlva (innen eredeztethető a *Carolina* megjelölés). A javaslatot ugyan országgyűlési tárgyalás alá vették, azonban Vuchetich Mátyás hangsúlyozta, hogy az ősi jogaikhoz ragaszkodó rendek megtagadták, így végül recepciója elbukott, ugyanakkor a büntetőeljárás formájára vonatkozó ügyekben – ekként a súlyosító és enyhítő körülmények, valamint a vizsgálati kérdések formáját illetően – segítségül hívták a magyar bíraskodásban.⁵³ Réti Illés Elemér álláspontja szerint a *Praxis Criminalis* tekinthetjük az első büntető törvénykönyv javaslatunknak, tekintettel arra, hogy törvénybe iktatás céljából tárgyalta az országgyűlés.⁵⁴ Másként vélekedik Bónis György, aki azért nem ezt tartja az első hazai Btk. javaslatnak, mert eredetileg nem magyar alkotás, és csak 1723-ban, a Bencsik-féle javaslat (1712) után bő egy évtizeddel később került az országgyűlésen napirendre.⁵⁵

5.2. A *Praxis Criminalis* tartalmát tekintve két részből és száz szakaszból álló büntető rendtartás volt, amelyet egészében áthatott a processuális vonulat:⁵⁶ az első részben – fogalmazhatunk úgy is, hogy az általános részben – az alaki (eljárási) büntetőjogi tételek között kerültek elhelyezésre anyagi büntetőjogi rendelkezések is a büntetéseket illetően. A második rész – különös rész – már az egyes bűncselekményeket, azok jellemzőit, büntetésüket, valamint az elbírálásukkal kapcsolatos, egyes eljárási fogásokat, például a letartóztatás és a kínvallatás alkalmazásához számba vehető gyanújelek felsorolását, a kihallgatás során felteendő kérdéseket, az enyhítő és súlyosító körülmények listázását, valamint a hozható ítélet formáját tartalmazta. Kétségtelen tény azon megállapítás, hogy a rendtartás a gyakorló jogászok – elsősorban az ítélkező bírák – részére készült,⁵⁷ útmutatásként, sőt kézikönyvként szolgált az ítélkezésben a bűncselekményre vonatkozó büntetőeljárás menetének rögzítésével, egy helyen összegyűjtve az eljárási és anyagi szabályokat. Ebben a tekintetben valószínűsíthető, hogy az írott jog aligha kerülhetett az egyszerű polgárok kezébe, így a részletszabályok ismeretének hiányában kevésbé bírhatott preventív funkcióval – megelőző erővel – az egyébként brutális büntetéseiről elhíresült szabálygyűjtemény, inkább a megtorlást (represszió) szolgálhatta. Érdekessége, hogy külön, kizárólag az általános büntető anyagi jogra vonatkozó szabályokat soroló résszel nem rendelkezett, hanem az egyes jogkövetkezményekkel kapcsolatos alapmegállapítások is az alaki jog keretein belül kerültek kifejtésre. A javaslat fő rendes büntetése

(*poena ordinaria*) az egyszerű és a minősített halálbüntetés volt. A szabadságvesztés, a bebörtönzés (*incarceratio*) megjelent egyrészt a vizsgálati fogság esetében, amely a büntetőeljárást biztosító intézményként működött; ekként a 9., 26. és 27. artikulusokban az előzetes bebörtönzés, valamint a nyomozást követő letartóztatás még nem büntetési szerepet töltött be.⁵⁸

5.3. A szabadságvesztéssel mint rendkívüli büntetéssel (*poena extraordinaria*) és egyben arbitrárius – bírói mérlegelésre bízott – büntetéssel az 52. artikulus foglalkozott általános jelleggel: ide a kódex megfogalmazása szerint azok a büntetések tartoztak, ahol a bűncselekményt illetően nem állapítottak meg határozott büntetést, hanem annak megítélését a körülmények megfelelő mérlegelése alapján a bíróra bízták, figyelemmel arra is, hogy „a bűncselekmények olyan sokrétűek és változatosak, hogy a büntetések emiatt rendkívüliek”.⁵⁹ Ezek között megtalálható az 52. artikulus 10. §-ában a bizonyos napokon böjtöléssel, kenyéren és vízen tartással nehezített börtön és a 11. §-ban a határozott ideig tartó börtön.⁶⁰ Konkrétan határozatlan ideig tartó börtönről, avagy életfogytig – holtig – tartó szabadságvesztésről nem rendelkezett a javaslat. Meghatározott ugyan az idézett 52. artikulus az 1. §-ában egy határozott ideig vagy az élet végéig tartó (*ad dies vitae*), ingyenes és fizetség nélküli munkavégzést Magyarország határainál, ez azonban az életfogytig tartó munkát mint büntetést jelentette és nem konkrét, bezártan töltendő szabadságvesztést.⁶¹

A javaslat különös részében, amely az 59. artikulustól kezdve tárgyalta az egyes bűncselekményeket, több helyen is rögzítésre került a szabadságvesztés. Az istenkáromlás (59. art. 9. §) büntette elkövetését illetően, amennyiben az egyszerű polgárokat először érték közönséges istenkáromláson, büntetésük börtönbe zárás kenyéren és vízen. A házasságtörés (76. art. 8. §) egyik büntetéséként a határozott ideig toronyba vagy más börtönbe történő zárást említette, kenyéren és vízen tartással nehezítve, pénzbüntetéssel megtoldva. A házasságra kényszerítés és a nőrablás (79. art. 4. §) szintén kenyéren és vízen tartva, börtönnel is büntetendők lehettek, ugyanígy a prostitúció bűncselekménye is. Kiemelendő, hogy ezen fenti bűncselekmények tekintetében is a rendes büntetés – természetesen – a halálbüntetés volt, a rendkívüli büntetések vagy a bírói mérlegelésre bízott büntetések kizárólag az enyhébb elkövetési esetek vonatkozásában jöhettek szóba. A börtönbe zárást tehát csak néhol említette kifejezetten a javaslat, másutt viszont következtetni lehet lehetséges alkalmazhatóságára – így például a többek által elkövetett emberölés (64. art. 2–3. §) azon eseténél, ahol azon elkövetőket, akik csak részt vettek a veszekeedésben, ismétlődő lázadásban vagy tömegverekedésben,

de nem ők mérték a halálos ütet a sértettre, úgy őket a bíró belátása szerint kellett megbüntetni – amely az 52. artikulusból kiindulva akár börtön is lehetett. Hasonlóan a szülő-, gyerek- és házastársgyilkosság (65. art. 6. §) vagy a gyermekkítétel (68. art.) enyhébb eseteit érintően csak rendkívüli büntetést vagy arbitrárius büntetést említett a kódex.⁶²

A *Praxis Criminalis* mint forrás Huszty István egri jogtudós, ügyvéd és táblabíró kézikönyvként is használt munkájában, az 1745-ben kiadott *Jurisprudentia Practica* harmadik könyvében jelent meg, amely a *Praxis Criminalis* mellett a hazai korai törvények, a szokásjog (*Tripartitum*) és az első nagy összegző jellegű mű, a *Directio Methodica* büntetőjogi szabályainak összegzése mellett már tudományos igénnyel is tárgyalta a büntető anyagi és eljárási jogot. A szabadságvesztés ekkorra már a közbűncselekmények (*delictum publicum*) elkövetése okán kiszabott büntetések között keresendő, akár konkrétan, akár arbitrárius szankcióként említve. Emellett a korabeli büntetésvégrehajtási körülményekről is nyerhető kép Huszty leírásából: „a nyomor, az éhség, a hideg és a sötétség miatt a börtön az élők temetkezési helye”⁶³ – ekként gyakorlatilag bármely tartamú börtönbüntetés átvitt értelemben azonnal holtig tartó börtönné is válhatott a kegyetlen fogsági körülmények miatt.

6. Összegzés

Az életfogytig tartó szabadságvesztés korai szakaszáról ugyan számottevő korabeli jogirodalom nem áll rendelkezésre, azonban az oklevelekben rögzített jogesetekből következtetés vonható arra nézve, hogy a kezdeti időszakban az örökös fogság egyrészt ismert, másrészt alkalmazott büntetésként létezett a hazai jogi életben és bírászkodásban. Tetten érhető a jogalkotásban úgy a büntetés kánonjogi eredete, amint annak világi jogba történő adaptációja és ezáltal világi büntetéssé válása. Kodifikációja változatos képet mutat a 15–17. században: létezett olyan tervezet, amely ismerte és szabályozta, míg máskor kihagyták a szabályozás köréből, talán azon okból is, hogy maga a szabadságvesztés-büntetés sem volt még elterjedt büntetés a büntetőjog szabályainak lassabb rendszerezése nyomán. Végezetül rögzíthető az is, hogy a gyakorta alkalmazott halálbüntetés mellett a rendkívüli büntetésként jelzett börtönbüntetés már önmagában – az embertelen fogsági körülmények miatt – is elegendőnek bizonyult az elítélt élete végéig tartó börtönbüntetés realizálásához, így eleinte nem mutatkozott szükségesnek eme speciális büntetésforma bevezetése a világi jogba, hanem az csupán az egyházi személyek részére jelentett a büntetés mellett egyfajta értékítélet is.

LÁSZLÓ, ZSUZSANNA

Meilensteine – Quellen der lebenslangen Freiheitsstrafe in der nationalen Rechtsentwicklung von den Anfängen bis zur Praxis Criminalis (Zusammenfassung)

Für die Gesetzgebung de lege ferenda ist jedoch die Kenntnis der historischen Vorgeschichte wichtig, um die Entwicklung des Strafrechts zu bestimmen: wohin es sich entwickeln soll oder wohin es nicht. Im diesen Beitrag möchte ich die Kodifizierung und wissenschaftshistorische Meilensteine der lebenslangen Freiheitsstrafe, als einer der spezifischen Formen der Freiheitsstrafe im ungarischen Recht, sowie die Anwendungspraxis vorstellen – beginnend mit dem Erscheinen der sogenannten ewigen Gefängnisstrafe, bezogen auf einzelne Kodexe, Entwürfe, Vorschläge, bis die Überprüfung des von der Praxis Criminalis abgedeckten Zeitraums.

Zur frühen Phase der lebenslangen Freiheitsstrafe ist nicht viel zeitgenössische juristische Literatur verfügbar, jedoch

lässt sich aus den in den geprüften Urkunden gefundenen Rechtsfällen schließen, dass die lebenslange Freiheitsstrafe in der frühen Phase eine bekannte und praktizierte Strafe in der nationalen Justiz war.

In der Gesetzgebung sind der kanonische Ursprung der Strafe sowie die Anpassung der Strafe an das weltliche Recht und damit die Verwandlung in eine weltliche Strafe zu sehen. Die Kodifizierung der lebenslangen Freiheitsstrafe zeigt im 15., 16. und 17. Jahrhundert ein differenziertes Bild: es gab einen Entwurf, der es anerkannte und regelte, während es zu anderen Zeiten aus der Regulierung gelassen wurde – vielleicht auch deshalb, weil die Freiheitsstrafe selbst aufgrund der langsameren Rezeption und Systematisierung der Strafrechtsregeln noch keine verbreitete Strafe war.

Jegyzetek

- ¹ BÓNIS György: *A magyar büntető törvénykönyv első javaslatára 1712-ben*. Angyal szeminárium kiadványai. Szerk. BERTL Emil – JENCs Árpád. Budapest, 1934. Sárkány Nyomda, 5. p.
- ² DEGRÉ Alajos: *A Négyeskönyv büntetőjogi elvei*. Angyal szeminárium kiadványai. Szerk. BERTL Emil – JENCs Árpád. Budapest, 1936. Attila Nyomda Rt., 4–5. p.
- ³ Uo. 4. p.
- ⁴ SZÖLLŐSY Oszkár: *Magyar börtönügy. A szabadságvesztésbüntetések végrehajtása*. Budapest, 1930. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 27. p.
- ⁵ MOMMSEN, Theodor: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899. Duncker und Humblot, 963. p. „Im formellen Sinn ist allerdings auch dem spätesten Recht noch die Gefangnisstrafe fremd.”
- ⁶ MOLNÁR Imre: *A császárkori Róma büntetési rendszere*. In Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. LVIII., Fasc. 26., Acta Universitatis Szegediensis, Szeged, 2000. 375–376. p.; SÁRY Pál: *A börtönviszonyok változásai a keresztény Római Birodalomban*. In Sectio Jur. et Pol., Tom. XXXIII., Publicationes Universitatis Miskolcensis, Miskolc, 2015. 76–77. p.; vö. BERCZKI Zsolt: *Változó börtön: fejezetek a szabadságvesztés-büntetés történetéből*. *Börtönügyi Szemle*, 2000. 3. sz. 110. p.
- ⁷ MOMMSEN 1899. 960–961. p.
- ⁸ „Solent praesides in carcere continendos damnare aut ut in vinculis contineantur: sed id eos facere non oportet. nam huiusmodi poenae interdictae sunt: carcer enim ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet.” Ulpianus: *Digesta, De poenis*, 48.19.8.9.
- ⁹ „Incredibile est, quod adlegas liberum hominem, ut vinculis perpetuis contineretur, esse damnatum: hoc enim vix in sola servili conditione procedere potest.” Imperator Antoninus: *CJ. De poenis*, 9.47.6.
- ¹⁰ SZEMERE Bertalan: *A büntetésről s különösbbe a halálbüntetésről*. Buda, 1841. Magyar Tudós Társaság, 88. p.
- ¹¹ SZÖLLŐSY 1930. 3. p.
- ¹² EISENHUT, Werner: *Die römische Gefangnisstrafe. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* I/2, 1972. 268–282. p.
- ¹³ MOLNÁR 2000. 365–366. p.
- ¹⁴ MEZEY Barna: *A hosszú tartamú szabadság-büntetés a jogtörtételemben*. *Börtönügyi Szemle*, 2005. 2. sz. 4. p.
- ¹⁵ „X. Item so aber eyn person, eyner gnugsamen vnzweifelichen überwunden, vnnnd erfunden missethat halben, nach laut diser vnser

- vnd des heyligen Reichs ordnung, von der oberkeyt vnd ampts wegen entlich an jrem leib oder gliedern gestrafft werden solte, also dass die selbig straff nit zum todt oder ewiger gefengknuss fürgenommen würd, mit erkantnuss solcher straff, Soll es sonderlich auch gehalten werden, als imm hundert vnd sechs vund neuntzigsten artickel an fahend.” ZOEPLF, Heinrich: *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. C. F.* Leipzig und Heidelberg, 1870. Wintersche Verlags-handlung, 5. p.
- ¹⁶ „Item so overs eyn persone, eyner genochsamen vngetwy-felden, overwunnen vnde erfunden myssedat halven, na lude dusser vnser ordnancien von amptess wegen entlich an ereme lyve edder lydmaten gestrafft werden scholde, also dat desulfte straffe nicht tome dode edder ewyger gefencknisse vorghenomen worde: mit erkantnisse sulker straffe schal jd sunderlik ok geholden werden, also jme twehundert vnde twe vnde twyntigsten artickel angetoget gefunden wert.” KOHLER, Josef – SCHEEL, Willy: *Die Bambergische Halsgerichtsordnung in niederdeutscher Übersetzung*. Halle, 1904. Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 4–5. p.
- ¹⁷ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1914. Grill Könyvkiadó, 282. p.; SZÖLLŐSY 1930. 28. p.
- ¹⁸ HAJDU Lajos: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest, 1985. Magvető Könyvkiadó, 134. p.; MEZEY Barna: *A magyar feudális büntetőjogi felelősség a XVIII. század első évtizedeiben*. In ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin: *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, 1980. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 254., 259. p.; BÓNIS 1934. 17 p.
- ¹⁹ SZEMERE 1841. 88. p.
- ²⁰ Uo. 88–89. p.
- ²¹ Uo. 89. p.
- ²² Uo. 89–91. p.
- ²³ MOMMSEN 1899. 964. p.
- ²⁴ Szent István király Dekrétomainak Második Könyve. 9–10. fejezet.
- ²⁵ Szent László király Dekrétomainak Második Könyve. 8., 9., 16. fejezet.
- ²⁶ „[...] et quam idem etiam Dominus Benedictus in se sponte recepit, si praemissa non servaret, cum effectu incurreret ipso facto, et in super perpetuo carceri Ecclesiae B. Iohannis Agriensis existeret mancipandus, et beneficio ac omnibus bonis suis privandus [...]” APSAI MIHÁLYI János (szerk.): *Máramaros vármegye története*. I. kötet. Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Mayer és Ber-

- ger Könyvnyomdája, Máramaros-sziget, 1900. 23–24. p. Lásd még FEJÉR Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi IX. Vol. 1. Typ. Regiae Universitatis Ungaricae, Buda, 1833. 426–427. p.
- ²⁷ Uo. 644–645. p. Vö. NAGY Imre (szerk.): *Anjoukori okmánytár V. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. Budapest, 1887. Magyar Tudományos Akadémia, 343–344. p. „perpetuo carceri est deputatus”.
- ²⁸ MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Budapest, 1951. Akadémiai Kiadó, 500–501. p.
- ²⁹ BORSA Iván (szerk.): *Zsigmondkori oklevéltár IV. (1413–1414)*. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Budapest, 1994. Akadémiai Kiadó, 510–511. p.
- ³⁰ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár; 1000–1526. évi törvények*. Budapest, 1899. Franklin, 262–263. p.
- ³¹ Uo. 508–509. p.
- ³² FEKETE NAGY, Antonius – KENÉZ, Victor – SOLYMOSSI, Ladislaus – ÉRSZEGI, Geisa: *Monumenta Rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó, 271. p.
- ³³ NAGY Iván – B. NYÁRY Albert: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490. In *Monumenta Hungariae Historica*. 4. kötet. Budapest, 1878. MTA Könyvkiadó, 331–332. p. Vö. Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae – Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. *Monumenta Vaticana*, Ser. I, Tom. VI., Budapest, 1891. 138. p.
- ³⁴ THALLÓCZY Lajos – BARABÁS Samu: *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus – A Frangepán család oklevéltára*. II. kötet, 1454–1527. Budapest, 1913. Magyar Tudományos Akadémia, 346–353. p.
- ³⁵ Vö. NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, 2013. Akadémiai Kiadó, 46–47. p.
- ³⁶ WÉRBÓCZY, Stephanus: *Decretum Tripartitum Juris Consuetudinarii inlyti Regni Hungariae*. Tyrnaviae, Typis. Academicis, 1740. 54–56. p.
- ³⁷ Uo. 98–100. p.
- ³⁸ Uo. 313–315. p.
- ³⁹ Uo. 342–344. p.
- ⁴⁰ Uo. 428–429. p.
- ⁴¹ Uo. 537–539. p. „Qui si juramentum praestare, et onus hoc subire, in seque levare recusaret; vel forte accepta securitate, adversarium suum defraudaret; tuncadversarius ipse rusticum illum (ubicunque locorum poterit) rursus detinendi, ac incarcerandi, et in suam securitatem redigendi, ad effectum usque restitutionis ejuscemodi Homa-gii, aut damni, vel debiti, plenariam habet facultatem, illeque supplere tenebitur invitus, quod noluit liber et manumissus.”
- ⁴² Uo. 120–121., 125–126. p.
- ⁴³ DEGRÉ 1936. 9. p.
- ⁴⁴ Uo. 10. p.
- ⁴⁵ Uo. 14–15. p.
- ⁴⁶ *Quadripartitum Opus Juris Consuetudinarii Regni Hungariae*. Zagrabiae, Typis. Novoszelianae, 1798. 299. p.
- ⁴⁷ DEGRÉ 1936. 15. p.; vö. *Quadripartitum*, 369–370. p.
- ⁴⁸ Uo. 29–30. p.
- ⁴⁹ Uo. 476. p.
- ⁵⁰ KITONICH, Johannes: *Directio Methodica Processus judiciarii juris Consuetudinarii inlyti Regni Hungariae*. Tyrnaviae Typis. Academicis, 1724. 141., 147. p.
- ⁵¹ RÉTI ILLÉS Elemér: *A büntetőjog kodifikációjának első kísérletei Magyarországon*. Angyal szeminárium kiadványai. Szerk. BOGSCH Árpád. Budapest, 1916. 5. p.; BÓNIS 1934. 7. p.
- ⁵² VUCHETICH, Matthias: *Institutiones Iuris Criminalis Hungarici in usum Academicarum Regni Hungariae*. Typis. Regiae Universitatis Hungaricae, Buda, 1819. 33. p. Introductio, III. 25. §
- ⁵³ BÉLI Gábor – KAJTÁR István: Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században. (A Praxis Criminalis). In: *Dolgozatok az állam – és jogtudományok köréből XIX*. Pécs, 1988. 39. p.; VUCHETICH: 1819. 33–34. p. Introductio III. 25. §
- ⁵⁴ RÉTI ILLÉS 1916. 6–7. p.
- ⁵⁵ BÓNIS 1934. 8. p.
- ⁵⁶ A Praxis Criminalis vizsgálatát az eredeti, 1687-ben kiadott munkából végeztem el: *Forma processus iudicii criminalis seu praxis criminalis Serenissimo, Neo-Regi Apostolico Hungariae Josepho I. Dicata sumptibus eminentissimi principis cardinalis á Kollonicz*. Tyrnaviae Typis Academicis per Joannem Nicolaum Martium, 1687.
- ⁵⁷ Biczó András: Egy 17. századi osztrák tartományi rendtartás processuális szemléletének vizsgálata. *Büntetőjogi Szemle*, 2021. 2. sz. 23–24. p.
- ⁵⁸ *Praxis Criminalis* 3., 9–10. p.
- ⁵⁹ Uo. 24. p. „in ijs delictis, quibus nulla certa poena statua est, sed ea Judici juxta prudens iudicium et qualitatem circumstantiarum mensuranda committitur [...]. Caeterum extraordinariae poenae, tam multiples et diversae sunt, quam sunt ipsa delicta.”
- ⁶⁰ Uo. 25. p. „10. § In carcere certis diebus in pane et aqua jejunare; 11. § Carceres ad certum tempus.”
- ⁶¹ Uo. 24. p.
- ⁶² Uo. 28–57. p.
- ⁶³ HUSZTY, Stephanus: *Jurisprudencia Practica seu Commentarius Novus in Jus Hungaricum*. Tyrnaviae, Typis. Collegii Academici, Buda, 1745. 17–18. p.

1. Bevezetés*

Az 1867. évi XII. tc. megalkotásával Ausztria és Magyarország között sajátos közjogi államszervezeti modell jött létre. Az Osztrák–Magyar Monarchián belül, a közös ügyektől eltekintve, Magyarország függetlenséggel bírt, élén az önálló felelős magyar kormánnyal.¹

A polgári típusú államberendezkedés alapjain nyugvó közigazgatási rendszer megteremtése érdekében a kiegyezést követően hatalomra került Andrassy-kormányuk rövid időn belül cselekednie kellett. Az 1869. évi IV. tc.-kel a bírói és a végrehajtói hatalom elválasztásra került egymástól, majd az 1870/71. években az önkormányzati reformokra is sor került, előbb vármegyei, majd községi szinten.²

1885/86-ban Tisza Kálmán miniszterelnökként az elmúlt tizenöt év gyakorlati tapasztalataira hivatkozva benyújtotta tervezetét az országgyűlésnek a törvényhatósági és a községi törvény újraalkotása tárgyában. Vitathatatlan módon befolyása volt arra, hogy a törvényhozó testület olyan törvényeket fogadjon el, amelyek átformálták a helyi önkormányzatiságot és a közigazgatási rendet.³ Ezt a rendezést azonban nem valódi reformelvek mentén sikerült „tető alá hoznia” az országgyűlés támogatásával. Sokkal inkább szolgálták a kormány centralizációs elképzeléseit az új jogszabályok, amelyek így megakasztották a közigazgatás továbbfejlesztését. Tisza Kálmán tudatosan ragaszkodott a fennálló dualista rendszer megtartásához, és ennek érdekében minden szükséges eszközt megragadott. Egyike volt ezeknek a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. és a községekről szóló 1886. évi XXII. tc. országgyűlési elfogadtatása.⁴

Az 1886. évi XXII. tc. alapján a községek egyrészt saját belügyeikben a törvényi korlátok között szabadon eljárhattak, másrészt végrehajtották az állam által átruházott hatáskörökben rájuk vonatkozó közigazgatási feladatokat.

A feladatok ellátásához megfelelő anyagi tőkével is rendelkezniük kellett. A gazdálkodás részletszabályai a második községi törvény IX. fejezetében megtalálhatók a „községi háztartásról” cím alatt. Tanulmányomban a korabeli községi háztartás és gazdálkodás helyzetét kívánom részletesen feltárni. A gazdasági szempontú elemzés mellett arra is rámutatok, hogy az e területen alkalmazott helytelen gyakorlatot a törvényhatóság és végső soron a kormány miként tudta felhasználni az amúgy is szoros felügyelet további erősítésére. A témaválasztáskor Jekelfalussy József véleménye inspirált: A községek általános közigazgatási helyzetének áttekintése mellett érdemes gazdálkodásukat is áttekinteni, mert ezekből is adatokból is lehetséges következtetéseket levonni a közigazgatási feladatok mennyiségére és színvonalára nézve.⁵ Rövidebben összefoglalva: „A községi közigazgatás és a háztartás szorosan egymáshoz tapadnak.”⁶

A kortárs és a jelenkori közigazgatás-történetet és gazdaságtant érintő szerzők műveinek felhasználása mellett levéltári forrásokra támaszkodva Csanád vármegye községeinek gazdasági helyzetét tekintettem át a második községi törvény hatálybalépését követően a századfor-

Papp Csaba István

A községi háztartás gyakorlati tapasztalatai Csanád vármegyében az 1886. évi XXII. tc. hatálybalépését követően

dulóig bezárólag. Természetesen vármegyénként a helyi gyakorlat eltérő lehetett, ezért általános érvényű következtetések levonása nem lehetséges ezen egyetlen példából, de jelen írásom kiindulópontja lehet a további hasonló jellegű kutatásnak.

2. A községek feletti felügyelet

Az 1886. évi XXII. tc. a községek számára elvben biztosította az autonómiát és az önkormányzatiságot. A törvényi korlátok között saját belügyeikben önálló döntéseket hozhattak, a saját és az állami közigazgatási feladatokat pedig választott közegeik által maguk hajthatták végre.⁷ A község hatásköre a törvény megfogalmazása szerint kiterjedt a községben lakó és tartózkodó személyekre, valamint a község területéhez tartozó minden vagyonra.⁸

Minden egyes község eltérő adottsága révén más és más tekintett saját belügyének, amelyeket állami vagy megyei szinten lehetetlenségnek tűnt megoldani.⁹ Az ügyek intézéséhez szükséges legtöbb ismeret a helyi hatóságoknál állt rendelkezésére.¹⁰ Meg kellett azonban gátolni, hogy ezek minden törvényességi keret nélkülöző módon működjenek. A törvényhatóságokról és a községekről szóló törvénycikkek egyik legfontosabb szabályozási tárgyköre a közigazgatási egységek feletti felügyelet gyakorlásának joga volt. A törvényhatóságok esetében e jogosítványokat a kormány közvetlenül tudta érvényesíteni. A községek felett csak közvetetten tudta ugyanezt kifejteni, a valódi kapcsolatot a községek és a törvényhatóság között épült ki.¹¹

A községek jogosultságai között szerepelt, hogy saját belügyeik tekintetében szabályrendeletet alkothattak vagy határozatot hozhattak, vagyonuk felett szabadon rendelkezhettek, a kiadások fedezésére adókat vethettek ki, valamint a törvény által hatáskörükbe utalt ügyekben önállóan eljárhattak. A jogalkotó a törvényes működés fenntartása érdekében, jogszerűségi és célszerűségi szempontok alapján gyakorolta a felügyeletet.¹² A gazdálkodás kapcsán Kmety Károly a következő célszerűségi követelményeket fogalmazta meg: a gazdaságos beszerzés és felhasználás, az anyagi erőforrások megfelelő kezelése, átlátható gazdálkodás, a hiány növelésének elkerülésére való törekedés.¹³

A községek a közigazgatás legalsó fokán álló szervezatként gyakorolhatták az önkormányzatiságot, de nem elszigetelten, különállóként létezve.¹⁴ Az állam átruházta rájuk az önkormányzat gyakorlásának jogát, nem szabad elfeledni, hogy ettől még az államhatalom részei maradtak.¹⁵ Ebből következik, hogy az önkormányzati feladatok is az állami közigazgatás részét képezték, s az állam igényt formált a felügyeletükre.¹⁶ Az állam a végrehajtást a községek mint helyi önkormányzatok részére átengedte. Rényi József sommásan foglalta ezt össze: „Magyarország X. falujának »leghelyierdekűbb« ügye sem szűnik meg egyúttal ügye lenni a magyar államtestnek is, a melyeknek ama falu, község csak része, organuma, állampolgárainak közülete.”¹⁷ A községek maguk is államalkotó tényezőnek minősültek, az állami szuverenitásból eredően felügyeletet kellett felettük biztosítani.¹⁸

A községek saját belügyeiket maguk intézték, valamint végrehajtották azokat az állami közigazgatási teendőket, amelyeket a jogalkotó rájuk ruházott. Természetesen ebből, hogy a felügyeletnek is kettős természetűnek kellett lennie és ki kellett terjednie mindkét jogkör gyakorlására.¹⁹

Grünwald Béla meghatározása alapján a felügyelet az alábbi tárgykörökre terjedt ki:

- a községi szabályrendeletekre és határozatokra,
- a községi háztartás ellenőrzésére,
- azokra a határozatokra, amelyek fellebbezés útján kerültek a törvényhatóság elé,
- a községi előjárók feletti fegyelmi hatósági jogkörre,
- végül az általában vett községi közigazgatás ellenőrzésére.²⁰

A második községi törvény 24. §-a továbbá felsorolta azokat a községi határozatokat, amelyeket csak a törvényhatóság jóváhagyását követően lehetett végrehajtani. Ebbe a körbe tartoztak a gazdálkodást érintő határozatok, így a községi adóztatással, a községi vagyon feletti rendelkezéssel, kölcsön felvételével, álláshelyek létesítésével, valamint a visszterhes szerződések megkötésével kapcsolatos döntések is.

A jogalkotónak lehetősége nyílt többféle felügyeleti mód közötti választásra a törvényhatóságok e jogkörének meghatározásakor, amelyek közül a jóváhagyás intézménye mellett döntött mint preventív ellenőrzési eszköz mellett. Ennek megfelelően a község képviselő-testülete által meghozott szabályrendelet vagy határozat csak a törvényhatóság jóváhagyása vagy kifejezett hallgatása esetén vált végrehajthatóvá. Kétségtelen, hogy ez a felügyeleti forma elmélyültebb munkát igényelt, mint pusztán az ún. helybenhagyás intézménye, amely leegyszerűsítve az érintett döntések bemutatás végetti záradékolást jelentette. Ugyanakkor az elmélyültebb vizsgálat több időt is vett igénybe, s a jóváhagyásig a végleges joghatás nem állhatott be.²¹ Érdekes megjegyezni, Mihelics János községrendezési tervezete jöllehet az első községi törvény megalkotása előtt, 1867-ben készült, azonban ő is hasonló álláspontot képviselt, amit a későbbi törvényi szabályozásban is tapasztalni lehetett. Az ő tervezete szerint is a költségvetés, zárszámadás elfogadása, a községi adók ki-

vetése, a vagyont érintő szerződések végrehajthatóvá csak a jóváhagyás után váltak volna.²²

A széles körben megszabott felügyelet mellett az 1886. évi XXII. tc. alapján csak rendkívüli esetekben avatkozhatott be a törvényhatóság a községek belügyeibe, egyébként azokat tiszteletben kellett tartania. A rendkívüli beavatkozás általános klauzuláját a 26. § tükrözi. Eszerint a törvényhatóság csak akkor avatkozhatott be a község belügyeibe, ha erre maga a község kérte fel, vagy ha a közigazgatás vagy a közbiztonság érdekei ezt megkövetelték. Pontosabb magyarázatot erre a jogalkotó nem adott, ennek kimunkálása a gyakorlatra hárult.²³ Ehhez hasonlóan a község vagyonának megóvása érdekében a jogalkotó a községi háztartásról szóló rendelkezések keretein belül is biztosított lehetőséget a törvényhatóság számára rendkívüli beavatkozásra. Ha a község a vagyonának visszaszerzése érdekében történő perbe bocsátkozást vagy az előjárósági, illetve képviselő-testületi tagok általi kártérítési eljárást vonakodott volna megtenni, az alispán hatalmazta fel a törvényt a szükséges lépések megtételére. Ugyancsak az alispán jogköre volt megbízni a vármegyei tisztii ügyészt, ha a község érdekeit komolyan veszélyeztetettnek látta egy ellene indított perben. Szintén az alispán volt köteles abban az esetben eljárni, ha a község a rossz gazdálkodása, illetve elemi csapás okán az ún. vagyonbukás közeli állapotba került. Ekkor vagyonzárlatot kellett elrendelnie, szükség esetén zárgondnok kinevezésével együtt.²⁴ A törvényalkotó itt sem szolgált bővebb magyarázattal, mit is kellett az egyes fogalmakon érteni. Siket Judittal egyetérték abban, hogy e területen az alispán igen erős jogosítványokkal rendelkezett.²⁵ Dobozi István világított rá arra, mindez azért fordulhatott elő, mert elmaradt a törvényi szabályozáshoz szükséges alapelvek és irányvonalak pontos lefektetése.²⁶

Ehen Gyula rendkívül borús hangot ütött meg a rendkívüli beavatkozást illetően. Ha a törvényhatóság élve ezen felhatalmazásával közbeavatkozik, még azt a csekély önálló döntési jogkört is elveszi a községtől, amely elméletileg törvény által garantálva volt számára. Mindez pedig nagy teret engedett volna a felsőbb hatóság önkényének is.²⁷ Ennél is nagyobb veszélyt látott abban, hogy a helyi lakosság a közösségért való tenni akarását, a közéletbe vetett bizalmát elvesztheti és közönyössé válhat.²⁸

3. A községek gazdálkodása Csanád vármegyében

Az 1886. évi XXII. tc. külön fejezetet szentelt a községi háztartásnak. Itt voltak fellelhetők a költségvetések, zárszámadások elkészítésére, elfogadására, a községi vagyon feletti rendelkezésre vonatkozó részletes szabályozás. Ennek különös jelentősége volt, mert a gazdálkodás vonatkozásában kivételektől eltekintve viszonylag egyértelmű szabályozást hozott létre a jogalkotó, amely kivételes megoldása volt a jogszabálynak, mivel a második községi törvény több ponton is túlzottan általános jellegű normákat fogalmazott meg csupán. A törvényhatóság számára

könnyebb eligazodást biztosított ez a módszer, hiszen így volt mire támaszkodnia és visszahivatkoznia, mint az a helyi példákban látszani is fog.

Mik voltak a községek kiadásai és bevételei? Utóbbira egyszerűbb választ adni, mert a bevételi források többségét a törvény az említett fejezetben felsorolta. Ide voltak sorolhatóak az ingó és ingatlanvagyon, valamint a vagyoni értékű jogok bérbeadásából, kivételes esetben az elidegenítésükből származó bevételek, különféle vállalkozási tevékenységek bevételei, az illetékekből befolyó és az igazgatási tevékenységgel összefüggő bevételek, a különféle hozzájárulások, amelyeket a község lakosai fizettek egy-egy helyi fejlesztés érdekében és a községi pótdadó bevételek.²⁹ Ezen kívül egyes kiadási tételekre kivételes esetekben államsegélyt is igényelhetett a község képviselő-testülete. Ide tartozott például a szegények segélyezése. A második községi törvény 145. §-a alapján ha a feladat ellátása az adott község lakosainak rendkívül súlyos túlterhelésével járt volna, a község első körben a törvényhatósági, ha pedig a törvényhatóság sem bírta finanszírozni e kiadásokat, végső soron az állami költségvetésből igényelhetett fedezetet.

Előbbire már nehezebb válaszolni, hiszen ez összefügg a helyi és az állami közigazgatási feladatok elhatárolásának problémájával. Mariska Vilmos alapján ezt akképpen lehet megtenni, hogy az egyes feladat az ország egész vagy viszonylag nagy számarányú közönségét szolgálta-e vagy csak lokális körben fejtette ki hatását. Így jellemzően a községi háztartás kiadásait képezték a gazdasági, művelődési, rendészeti kiadások.³⁰ Szót kell még ejteni az előjárók és tisztviselők jövedelmezéséről, valamint a szegényügyi feladatok ellátásához szükséges dologi kiadásokról is.

Laky Dezső igen éles bírálatnak adott hangot a községi vagyonnal és pénzeszközökkel való gazdálkodásról. Elítélte, hogy a költségvetési gazdálkodást a minden eshetőséget mérlegelő tervezés és felelős végrehajtás helyett az ad hoc megoldások vagy a pillanatnyi helyzet adta kényszer jellemezte. Ennél is rosszabb volt, amikor a magánérdekek a helyi közösség érdekei elé helyeződtek. Rendes kimutatások, felmérések, adatgyűjtések hiányában pontos képet sem lehetett nyerni a gazdálkodás helyzetéről, amelynek következtében sérült az átláthatóság és elszámoltathatóság alapelve.³¹ Jekelfalussy József is egyetértett ezzel az állásponttal. Ha készült is valamilyen formájú költségvetés vagy számadás, azt leginkább a helytelen tagolás, az egyes tételek részletezettségének hiánya, összemosása, általában véve az iránta viseltetett közöny jellemezte.³² A költségvetések helytelenül voltak tervezve, felesleges kiadási tételekkel megterhelten. Nem a valódi problémákra koncentráltak, hanem egyéb nem sürgős feladatokra terveztek előirányzatokat. A bevételeket is alultervezték, céljuk nem a kiadások fedezése volt. A hatékony gazdálkodás nagyon nehezen volt megfogható.³³ A hiányosságokat minél előbb fel kellett volna számolni, mert anélkül „a községek vagyonleltára [és maga a gazdálkodás aktuális helyzete] megközelítőleg sem tünteti fel híven a község valódi vagyonállapotát.”³⁴

Ezek a szakirodalmi megállapítások különösek lehetnek annak fényében, hogy az 1886. évi XXII. tc. a vagyon

feletti rendelkezés módjára nézve szigorú követelményeket fogalmazott meg. Gyakran előfordult azonban, hogy ezeket az előírásokat figyelmen kívül hagyták. Ilyenkor a törvényhatóságnak kötelessége volt közbeavatkozni, és a törvényes rend betartására felhívni a figyelmet. Hiába született egy-egy tartalmában észszerű községi határozat, Csanád vármegye törvényhatóságának számos esetben kellett a formai követelmények megsértése miatt új határozathozatalra utasítani az érintett községek képviselő-testületeit. Példának okáért Apátfalván egy községi ingatlant szerettek volna megvásárolni iskolalétesítés céljából. Hasonlóképpen cselekedtek Földeákon is, azonban a vásárlást jóváhagyó községi határozatok meghozatalakor nem az ilyenkor kötelező név szerinti szavazás (1886. évi XXII. tc., 110. §) szerint hozták meg a döntést.³⁵ Magyarcsanád képviselő-testülete egy kaszálóját szerette volna haszonbérbe adni, ennek érdekében árverés megtartását (1886. évi XXII. tc., 120. §) rendelte el. A résztvevők körét azonban leszűkítette a helyi lakosokra, kizárva ezzel más érdekelteket. Csanád vármegye törvényhatósága azonban ezt a helyi érdekekkel ellentétesnek találta, így kötelezte a községet határozata felülvizsgálatára.³⁶ Dombiratoson új községházat akartak építeni, de az erről szóló határozatot a törvényhatóság azért utasította el, mert a kiadásoknak nem biztosítottak megfelelő fedezetet.³⁷

A községek között vagyoni helyzetük és nagyságuk szerint jelentős differenciát lehetett tapasztalni. Az 1886. évi XXII. tc. és más törvények a községek számára különféle feladatok ellátását szabták meg, azonban nagyobb figyelmet kellett volna fordítani a községek egymástól eltérő jellegű teherbíró képességére. Hasonlóképpen vélekedett erről Éhen Gyula is, számára sem volt kellőképpen megnyugtató az a differenciálás, amelyet az 1886. évi XXII. tc. alkalmazott a kis- és nagyközségek, valamint a rendezett tanácsú városok között.³⁸ A kisközségek csak a legminimálisabb mértékű vagyonelemeket tudhatták felhasználni, a nagyközségek számára ennél bővebb lehetőségek kínálkoztak.³⁹ Jekelfalussy József is ugyanezt a véleményt osztotta statisztikai elemzésében.⁴⁰ De akadt példa arra is, amikor semmilyen törzsvagyon elemet nem lehetett felmutatni. A nagymajláti képviselő-testület azzal a kéréssel fordult Csanád vármegye törvényhatóságához, hogy a zárszámadásban kimutatott pénzmaradványukat engedélyezze a törzsvagyon részévé átminősíteni, mert semmilyen más vagyonuk az időben nem volt.⁴¹ A nagyközségek számára több lehetőség nyílt, hogy nagyobb és jelentősebb ügyletekbe bocsátkozhassanak. A kisközségek számára azonban legtöbbször egyetlen megoldásként a pótdadó kivétel maradt. A problémákat csak tetézte, hogy helyileg nem voltak megfelelő képzettségű szakemberek, akik jártasságot tudtak volna szerezni a gazdálkodás területén.⁴²

A költségvetési kiadások jelentős tételsorát tették ki az előjárók és a tisztviselői személyzet juttatásai. Ehhez társultak még a különféle dologi kiadások is. Buday László ezeket összefoglalóan adminisztrációs költségeknek nevezte. A legszerencsétlenebb helyzetben ismét a kisközségek voltak, akik a szükséges bevételeket nem vagy épphogy elő tudták teremteni. A személyi illetm-

nyek kifizetéséhez, amely itt volt a legcsekélyebb mértékű, rendszeresen államsegélyre szorultak.⁴³ Doboz István ennél tovább is ment, mert az eltérő népeségi összetétel, kultúrát is okolta a gazdasági erő mellett a községi gazdálkodás nehézségeiért. Ezeket is figyelembe kellett volna venni a törvényi szabályozás megalkotásakor az állam részéről, álláspontja szerint.⁴⁴ A nagyközségek valamivel kedvezőbb helyzetben voltak, azonban nem lehet teljes mértékben egyetérteni Buday Lászlóval. Meglátása szerint azok önjelöltjeikből is képesek lettek volna a bérkiadásokat fedezni, de Csanád vármegye éppen ellenkező képet mutatott.⁴⁵ Apátfalva nagyközség képviselő-testülete a helyettes anyakönyvvezető díjazása ügyében kérte, hogy az illetmény fele részének finanszírozását vállalja át az állam magára.⁴⁶ A földéaki adóvégrehajtói állás rendszeresítésekor nem volt szükség állami támogatásra, de a törvényhatóság az állás létesítését úgy engedélyezte csak, hogy az illetményt a beszédendő végrehajtási díjakból kellett fedezni, mert a lakosságra több terhet már nem lehetett róni.⁴⁷ Amikor az anyagi fedezet rendelkezésre is állt, egy-egy javadalmazási kérdésben ismét a törvényhatóságnak kellett állást foglalnia. Jó példa erre Kevermes és Battonya esete. Előbbi községben egy helyi képviselő kifogásolta az anyakönyvvezető részére rendszeresítendő esküvői formaruha kiadási tételét, azonban a törvényhatóság a „házasságkötés ünnepélyességének emelésére irányuló törekvést méltányolván” jóváhagyta a község határozatát.⁴⁸ Battonya rendőrtiszti ruházatra vett fel kiadási előirányzatot költségvetésében, itt viszont emiatt senki nem fellebbezett a törvényhatósághoz.⁴⁹ A törvényhatósági bizottságnak legtöbbször új álláshelyek létesítésében, vagy a javadalmazás módosításában kellett döntenie a községek kapcsán. Idesorolható volt Mattencloit-Dombegyházán az írnok díjazásának megállapítása,⁵⁰ a mezőkovácsházi írnok díjának emelése,⁵¹ vagy Földeákon egy negyedik takarítónői állás létesítésének engedélyezése.⁵²

A kiadások fedezésére a legkézenfekvőbb megoldásnak a községi pótdadó kivetése mutatkozott, de más bevételi források is kínálkoztak, mint a bérletek és haszonbérletek, közigazgatási szolgáltatási díjak, vásári helypénzek stb.⁵³ Ilyen más egyéb jellegű bevételek alkalmazásáról az alábbi helyi döntések tanúskodnak. Apátfalva községben a helyi korcsmáltatási jogot adták bérbe,⁵⁴ Magyarbányhegyesen pedig a községet megillető vadászati jogot.⁵⁵ Csanádpalota egészen sajátos ügylettel próbálkozott meg, határozatot hozott a „Maros medrében képződött sziget eladása” ügyében.⁵⁶ Valamivel „szerényebb” megoldást alkalmaztak ugyanitt, amikor a községháza egyes helyiségeit bérbe adták tíz évre a helyi takarékszövetkezet részére.⁵⁷

Az üdítő kivételek ellenére más lehetőség híján a községi pótdadó kivetése vált általában végül szükségessé. A község pótdadót vehetett ki, ha a kiadásokat a törzsvagyonából származó bevételek már nem tudták volna fedezni. Az 1886. évi XXII. tc. tételesen meghatározta azokat az állami egyenes adókat, amelyekre a pótdadó kivetéseket érvényesíteni lehetett. Az adó mértékét ún. pótdadókulcsok alapján határozták meg. Az állami egyenes adók kiszabásának módjait viszonylagos állandóság

jellemezte, de ez egyáltalán nem volt jellemző a ráépülő pótdadókra.⁵⁸ A községi pótdadó alapját a törvény által felsorolt állami adókból származó bevételek jelentették.⁵⁹ Az adókulcsok mértéke a korszakban nem volt maximalizálva, csak 1924-et követően sikerült bevezetni maximumként az ötvenszázalékos kulcsot (az 1924. évi IV. tc. és 171.000/1924. B.M. számú körrendelet alapján). Ennek eredményeképpen a községeket összevetve nagymértékű differenciálódás és egyenlőtlenység jellemezte a pótdadókiadások rendjét.⁶⁰

A pótdadókból befolyó bevételeket rendszerint az éppen aktuális vagy időközben felmerült váratlan kiadási hiányra fordították. Ha fejlesztésekre, beruházásokra vetettek ki pótdadót, az adókulcsok többszörösével túllépték a még elfogadhatónak mondott mértéket is. Itt nem az volt a cél, hogy a beruházás hosszabb távon megtérüljön, hanem inkább azonnal kifizetendő legyen.⁶¹

A második községi törvény rendelkezései alapján a pótdadó fizetési kötelezettséget meg is lehetett váltani, amit a községgel kötött egyezségbe kellett foglalni. A megváltással azonban nem mindenki élhetett, csak a községhez csatolt puszták, havasok és rendszeres gazdálkodási terv alapján kezelt erdők birtokosai voltak erre jogosultak. A megállapodás alapján adó helyett átalányösszeg megfizetésére voltak kötelezettek határozott időre, hat évre szólóan.⁶² Battonya és a hozzácsatolt egyik pusztá birtokosa között is létrejött ilyen megállapodás. A törvényhatóság azonban megtagadta annak jóváhagyását, mert az évente fizetendő átalányösszeg nem annak arányában került volna megfizetésre, mint ahogyan a költségek növekedtek.⁶³

A bevételek sajátos csoportjaként kell számon tartani a községi alapokat. Ezeket rendszerint egy-egy meghatározott feladat megvalósítására vagy cél elérésére hozták létre. A megvalósítandó tételre egy nagyobb összeget elkülönítettek a rendes költségvetésből, attól elkülönítetten kezelték. A tőkeösszeget hosszabb időre lekötve, kamatoztatva a kellő mennyiségű pénzüsszeg összegyűlése után használták fel.⁶⁴ Elmélet szerint igen egyszerűen működhetett volna az alapok kezelése, a gyakorlati életben azonban számos buktatót hordozott magában.

Legtöbb esetben a községek vagy olyan célokra hoztak létre alapokat, amelyek megvalósítása vagy irrelevánsnak mutatkozott vagy olyan cél került meghatározásra, amelyet észszerűbb lett volna inkább kölcsön felvételéből finanszírozni.⁶⁵ Az is problémát okozhatott, ha a rendes költségvetési kiadásokból túl sok tételt emeltek ki, mind-egyikre külön alapot létrehozva, ami a költségvetés szétaprózódásához vezetett.⁶⁶

A számadások átláthatatlanságát okozta, amikor annyira sok alapot hozott létre egy-egy község, hogy a csekély tőkeösszeg önmagában is megpecsételte az alap sorsát. Tételte az alap, amikor ennek a helyzetnek a „megoldásaként” egyik alaptól a másikat finanszírozták. Ennél is szerencsétlenebb helyzet állt elő, amikor az alapokban rendelkezésre állt a kellő mennyiségű pénztőke, azonban a rendes költségvetési pénztárban hiány mutatkozott. A finanszírozási nehézségek érdekében szabálytalanul ilyen esetben is az alapoktól vontak el pénzt kölcsön jogcímén.⁶⁷ A községi alap átminősítésének esetével a Csanád vármegyei

Tótbánhegyesen lehetett találkozni. A képviselő-testület a községi malompénztár alapot szeretne volna átminősíteni új községháza építésére, mivel ott állt rendelkezésre elegendő anyagi fedezet.⁶⁸ Apátfalva község képviselő-testülete határozatot hozott arról, hogy a községi kölcsönökre létesített elkülönített pénztári alapról fedezi a községi pénztára (az általános költségvetési tételeket tartalmazó pénztár) hiányát. A törvényhatóság ezt jóváhagyta úgy, hogy tíz év alatt egyenlő részletekben kellett visszatörleszteni a községi pénztárból, sőt, ha az éves zárszámadáskor maradvány keletkezett volna, ezt is a törlesztésre kellett fordítani.⁶⁹

Az idő múlásával az ellátandó feladatok köre egyre bővült, amellyel már a póttadó kivetés sem tudott mindig lépést tartani, állami forrás pedig nem társult a bővüléshez.⁷⁰ A póttadók kivetése és a községi vagyon elidegenítése mellett harmadik lehetőségként kínálkozott a hitelfelvétel. A községek azonban, ha csak tehették, idegenkedtek ettől a megoldástól. Részint azért, mert a hitelek nyújtásához megfelelő fedezetre volt szükség, ez pedig feltételezte azt, hogy a község megfelelően konszolidált vagyonnal rendelkezzen.⁷¹ A valóságban ez nem mindig állta meg a helyét. Kellő ismeretek hiányában, rosszabb esetben a vagyoni kimutatások szabályszerű elkészítésének elhanyagolása miatt nem mindig sikerült olyan fedezetről számot adni, amely megfelelő garanciája lett volna a hitelügyletnek.⁷² Buday László azt is károsnak vélte, hogy rövid távú kölcsönügyleteket magánfelek bevonásával is meg lehetett kötni. Ellenben a hitelintézeti hálózat már olyan jól kiépített volt a korban, hogy mindegyik község könnyen találhatott volna hozzá közel esőt.⁷³

A legfőbb bajt Laky Dezső a következőkben látta: „községeink, – közel 13 000 közigazgatási alapegység, – még mindig a magyar közélet hamupipőkéi s a községháza hivatalos helyiségeibe csak szórványosan szivárog be a rövidlátó, napról-napra való élés helyett az okos gazdálkodás s a község tulajdonképpeni feladataival tisztába jött intézés szelleme.”⁷⁴ A hosszú távú tervezés, az előre látó gazdálkodás, a jelentősebb beruházások véghezvitele kilendíthette volna a községeket a mindennapi működés ügyes-bajos dolgainak csapdájából.⁷⁵

Negatívumok természetesen a hitelintézetek oldaláról is megemlíthetőek voltak. Legrosszabb esetben elzárkóztak a hitelfolyósítástól. Ha mégis a folyósítás mellett döntöttek, akkor sem mindig az észszerűség vezérelte őket, hanem „fundált adósság helyett nehéz kamatozású függő kölcsönök állanak a községek rendelkezésére, ideig-óráig hátrítva csupán el a bajt.”⁷⁶

Az ideális gazdálkodás akkor vezetett volna eredményre, ha a községek olyan fejlesztésekre tudtak volna felvenni hosszabb távú kölcsönöket, hiteleket, amelyek visszafizetési kötelezettségét a fejlesztés bevételi megtérüléséből fedezni tudták volna.⁷⁷ Jellemzően azonban nem ilyen kiadásokra történtek meg hitelfelvelelek, hanem a rendszeres működés költségeinek finanszírozására, például intézmények működtetésére, kivételesen új intézmények építésére, mint iskola, óvoda, községháza, jegyzői vagy tanítói szolgálati lakás.⁷⁸

A Csanád vármegyei kölcsönügyletek példái is alá tudják támasztani a fent leírtakat. Itt legtöbbször községháza

építésére vettek fel kölcsönt, hitelt az érintett községek képviselő-testületei. Akadt azonban kivétel is, Kisiratos község a régi kocsmáépület lebontására és egy új építésére igényelt kölcsönt.⁷⁹ Apátfalván is kölcsönhöz folyamodtak, de itt a „szegények segélyezése tárgyában”, amelyre hatezer forint kölcsönt kívántak felvenni.⁸⁰ A hosszú távú tervezés és gazdálkodás szép példája volt, amikor Csanádpalotán elhatározták, hogy ezer korona értékű üzletrészt vásárolnak az Országos Központi Hitelszövetkezettől,⁸¹ ezzel ott ún. alapító tagokká válnak.⁸²

Összegezve a szakirodalmi álláspontokat és a gyakorlati példák tanulságait, a következők állapíthatók meg: a községek gazdálkodását kettős céllal folyamatos felügyelet alatt kellett tartani. Egyrészt helytelenség, rendellenesség észlelése esetén a helyes útra vissza kellett vezetni a községeket, másrészt a jövőbeni feladatok biztosítására is alkalmassá kellett tenni gazdálkodásukat.⁸³

Vitatható Buday László azon megállapítása, hogy a törvényhatóság munkája mindössze a formások vizsgálata terjedt volna ki.⁸⁴ A Csanád vármegyei példák alapján ez cáfolható. Átfogó és kiterjedt munkát végzett a vármegyei törvényhatóság a felügyelet gyakorlásakor. Minden egyes költségvetési vagy vagyoni ügyletet aprólékos módon körüljárt. Abban viszont egyet kell érteni vele, hogy az aprólékos munka rendkívül sok időt vett igénybe.⁸⁵

Fent már említettem, a jogalkotónak nem sikerült minden törvényi rendelkezést pontosan meghatározni. Az általános jellegű megfogalmazásoktól Csanád vármegye törvényhatósága sem riadt vissza. Egy-egy alkalommal szubjektív módon be is avatkozott a gazdálkodási autonómiába. Ezt lehetett látni Apátfalva esetében, amikor a kölcsönpénztári tartozás törlesztésénél még a maradványösszeget is a törlesztésre fordította, így a község az esetleges maradványával nem rendelkezhetett szabadon. Más esetben utasította a képviselő-testületet új pótköltségvetés elkészítésére, mert véleménye szerint a helybeli képviselő-testület a község jólétének veszélyeztetésére alkalmas eljárást követett.⁸⁶ Kisiratoson pedig az új községháza építését akadályozta meg, mert nem látott biztosítékot arra, hogy a község által remélt bevételek fedezni tudják az ezzel járó kiadásokat.⁸⁷

4. Javaslatok a problémák megoldására

A szakszerűtlen gazdálkodásból eredő problémákat, amelyek akár az egész közigazgatás rendszerére is kihatással lehettek, már a kortársak is érzékelték. Orvoslásuk érdekében minden negatívan ható okot igyekeztek feltárni és megoldásukra javaslatokat tenni.

A községek feletti felügyeletet közvetlenül a törvényhatóság látta el. Grünwald Béla a következőre mutatott rá: kellően egyértelmű, pontos törvényi szabályozás nélkül, amely egyben a hatalomgyakorlás korlátja is lett volna, lehetőség nyílt az ún. rendőrállami hatalom gyakorlására, amely magában foglalta az önkény és megszorítások alkalmazását.⁸⁸ Már a centralistáknál megjelent az a gondolat, hogy a vármegyének legyen jogosultsága a községek ügyeit felügyelet alá helyezni, de ők is leszögezték,

ez nem lehetett önkényes alapú. Az uralmi pozícióba való átfordulást pedig minden esetben meg kellett akadályozni. Garanciális alapot a törvényben lefektetett részletszabályok jelentették volna, pontosan körülírt módon.⁸⁹

A községektől érkezett szabályrendeletek és határozatok elbírálása az 1886. évi XXI. tc. alapján a törvényhatósági bizottság közgyűlésének hatáskörébe tartozott. A törvényhatósági bizottság összetételét szintén e törvény határozta meg. Az összetétellel kapcsolatosan egyrészt az a probléma merült fel, hogy a laikus elemek is a tagok közé kerülhettek, akik szakértelemmel és közigazgatási tapasztalattal aligha rendelkeztek. Másrészt személyükkel a döntések háttérében megjelentek a politikai érdekek is, amelyek elvonták a figyelmet a közigazgatás hatékonyabbá tételéről.⁹⁰ Emellett még meg kell jegyezni, a törvényhatóság országos ügyeket is napirendjére tűzhetett, mintha „minden megye terme egy-egy kis országgyűlés” maradt volna.⁹¹ Ha ezek az ügyek túlsúlyba kerültek, a törvényhatóság végképp „az egyes polgárok ügyeivel nem ér[t] rá bíbelődni”.⁹²

A törvényhatóság túlzott adminisztratív gyámkodásán fékezni kellett volna, és hagyni kellett volna érvényesülni a „jól közigazgatni [...] csakis közszólaló lehet” elvét.⁹³ Egyértelműen el kellett volna határolni egymástól a községeket megillető hatásköröket a saját belügyeik intézése és az állami (átruházott) közigazgatási feladatok végzése között. A kortársak ugyanis problémát láttak abban, hogy e kettő gyakran összemósódott. Nem csoda, hiszen ugyanannak a személyzetnek kellett ellátnia mindkét feladatkört.⁹⁴ A megfelelő eljárásrend kialakítása is pozitívumokkal ért volna fel, hogy az egyes ügyek ne ad hoc módon kerüljenek elintézésre.⁹⁵

Dobozi István hívta fel a figyelmet, hogy az állami közigazgatási feladatok sokasága elvonta a szellemi erőt a helyi ügyek megfelelő intézésétől, túlságosan leterhelte a helybeli tisztviselőket.⁹⁶ Véleménye szerint a közigazgatás struktúráját nem feltétlenül felülről, nyomást gyakorolva kellett volna megszabni. A központi akarat ráerőltetése nélkül teret kellett volna engedni az alulról érkező kezdeményezéseknek is.⁹⁷ Az állami túlsúly miatt csak igazgatási tevékenység létezett, a helyi közügyek előmozdítása elsikkadt.⁹⁸ Az ellátandó állami feladatok köre idővel egyre inkább növekedett, az ehhez szükséges anyagi fedezetet azonban a községeknek maguknak kellett előteremteni. Az állami feladatok ellátásához célszerű lett volna anyagi forrást is biztosítani.⁹⁹ A kisközségek önálló státuszát közigazgatási értelemben meg kellett volna szüntetni, hogy egy nagyobb egységhez kapcsolódva életképesebbé válhassanak.¹⁰⁰

A községek a körjegyzőségeken kívül minden másban önállóságot élveztek. Ez azt a veszélyt hordozta magában, hogy így gazdasági erejüket is szétforgácsolják. Ez a szétaprózódás okozati összefüggésbe volt hozható a helyi és állami feladatok számosságában való elveszéssel, a nem időben történő elintézésükkel és az anyagi javak hiánya miatti tehetetlenséggel.¹⁰¹

A községek vagyoni helyzetét nagyban befolyásolta, hogy az azt kezelők milyen jártassággal rendelkeztek. Buday László a jegyző gazdasági szakismereteit bővítette

volna, aki a községi bíró ebbéli járatlanságát tudta volna ezzel ellensúlyozni.¹⁰² Túlzónak hat Dobozi István azon javaslata, ha már a jegyző a szükséges szakértelemmel amúgy is rendelkezik, akkor nincs szükség községi bíró alkalmazására.¹⁰³

Laky Dezső a járásokat erősítette volna, hiszen a községek számadásait elsőként a járási számvevők ismerték meg. Hatáskörük bővítését szorgalmazta a szakszerűbb vizsgálatok lehetővé tételéhez.¹⁰⁴ Emellett javaslatot tett a pontosabb szabályozás kialakítására, a számadások egyszerűsítésére, hogy minél alaposabbak lehessenek az összehasonlítható vizsgálatok. Ideális megoldásnak mutatkozott volna egy ún. számviteli rendtartás megalkotása.¹⁰⁵

A községi pótdadók szabályozásában is változásokra lett volna szükség. Legfőképpen az állami adókhoz való kötődésüket kellett volna felszámolni. Annak lehetőségét kellett volna biztosítani, hogy a községek maguk formáljanak jogot arra, milyen tárgykörre vessenek ki adókat.¹⁰⁶ A kivetési kulcsok mértéktelenségét is fel kellett volna számolni, maximalizálva azokat.¹⁰⁷ Meg kell jegyezni, ezzel együtt a végrehajtó személyzet helyzetét is rendezni kellett volna. Elsősorban az illetményezésüket kell szövegezni, amely teljesen az illető község anyagi erejétől függött.

A pótdadók sorozatos kivetése vagy nagyobb kölcsönök, hitelek felvétele helyett a községi alapokat oly módon kellett volna létrehozni, hogy azok a hosszú távon való tervezést és az észszerű felhasználást segítsék elő.¹⁰⁸ Több községet érintő közös cél érdekében a különálló alapokat célszerűnek mutatkozott összevonni.¹⁰⁹ A közpénztár hiányának különféle alapokból történő finanszírozásának elkerülése végett forgótőkekerendszert lett volna ajánlatos kialakítani, amit a később esedékes bevételekkel lehetett volna újra feltölteni.¹¹⁰

Buday László helytállóan szövegezte le, a vármegye ne csupán törvényi kötelezettségének tegyen eleget. Mutasson irányt, ami a községi gazdálkodás fejlődését segíti elő.¹¹¹ Erre megoldás lehetett volna, ha törvényhatósági szinten kidolgozásra kerül egy egységes számviteli eljárásrendre vonatkozó tervezet.¹¹²

5. Összegzés

Az 1886. évi XXII. tc. felhatalmazta a községeket, hogy saját belügyeiket a törvényi korlátok között önállóan intézzék választott szerveik útján. Emellett megkövetelte tőlük, hogy átruházott hatáskörben eljárva hajtásuk végre az állami közigazgatással összefüggő feladatokat. Ennek eleget tenni csak úgy tudtak, ha rendelkeztek megfelelő anyagi eszközökkel és tulajdonosi jogaikat, a saját belügyeik intézésének mintájára a törvényi előírásokat betartva, önállóan gyakorolhatták

A törvényi szövegezés hibájának volt tekinthető, hogy sok helyen egyes fogalmakhoz bővebb magyarázatot nem fűzött. A községek hatáskörét ugyan felsorolta, de a kellő részletesség elmaradt. Egyértelműen kellett volna lehatárolni a helyi és az állami közigazgatás közötti különbségeket. A község a törvény 21. §-ában felsorolt ügyek-

ben elviekben önállóan eljárhatott. A 24. §-ban viszont a jogalkotó úgy rendelkezett, hogy ezekben a költségvetést is érintő ügyekben a legszigorúbb felügyelet érvényesüljön.¹¹³ A tanulmányban ismertetett kortárs szerzők közül csupán csak egy tett konkrét javaslatot az említett hatáskör gyakorlásának különválasztására.¹¹⁴

Tisza Kálmán miniszterelnök a parlamenti vitában azal érvelt, a gyakorlatban megmutatkozott tapasztalatokat vették figyelembe az új községi és törvényhatósági törvények megalkotásakor.¹¹⁵ Helytálló volt e kijelentése, azonban negatívumként kell értékelni. Valóban a gyakorlati munkát vették alapul, de igazi reformok és a rossz gyakorlat felszámolása helyett a mindenre kiterjedő felügyeleti jogköröket bővítették vele. A kormány figyelmen kívül hagyta Mihelics János következő javaslatát: „az önkormányzat elvét és alkotmányunk formáit az idők viszonyaihoz s a változott körülményekhez képest úgy idomítsuk, hogy a szabadság és közjólét korunk kívánalmaival egyenlő lépést tartson.”¹¹⁶ Tomcsányi Móric is hasonlólt érzékelt. „[A] község önkormányzata a törvényhatóság önkormányzatánál még sokkal jobban van korlátozva, úgy hogy községi önkormányzatról nálunk tulajdonképpen alig is beszélhetünk.”¹¹⁷

A gazdálkodást övező negatív tapasztalatok sajnos a kormány centralizációs törekvéseinek megvalósításához

alkalmas hivatkozási alapot adtak, ugyanis így a felügyeletet még szorosabbra fűzhették. Ennek fényében nem lehet teljes mértékben egyetérteni Csorba Lászlóval, aki szerint a községek a legszorosabb értelemben vett helyi gazdasági kérdésekben önállóan határozhattak.¹¹⁸

A korszak gazdaságtudományi szerzői főként az összesített statisztikai adatokból vontak le következtetéseket, azonban a Csanád vármegye községeiben tapasztaltak néhány esetben rációfoltok megállapításaira. A számadatok magukban gyakran félrevezetőek, mivel a döntések hátterét, az adott körülményeket is értékelni kell, amelyet számomra lehetővé tettek a levéltári források.

A vármegye törvényhatóságának munkáját értékelve az ismertetett negatív tapasztalatokra figyelemmel, árnyalni kell Siket Judit azon megállapítását, hogy a törvényhatóság a diszkrecionális jogkör alkalmazásával jelentősen beavatkozott volna a községek autonómiájába. Ennek ellenére egyet kell vele érteni abban, hogy a törvényhatóság megkövetelte községeitől a szabályszerű eljárási rend betartását, és a törvényesség kritériumait minden alkalommal érvényre juttatta velük szemben.¹¹⁹ A törvényes keretek betartása esetén viszont a törvényhatóság diszkrecionális jogával élve gyakran érvényre juttatta a községekkel szembeni esetlegesen eltérő álláspontját.

PAPP, CSABA ISTVÁN

Die praktischen Erfahrungen der Vermögensverwaltungen der Gemeinden im Komitat Csanád nach dem Inkrafttreten des Gesetzes Nr. 22 von 1886

(Zusammenfassung)

Das Gesetz Nr. 22 von 1886 hat für die Gemeinden die kommunale Autonomie und die Entscheidung in ihren inneren Angelegenheiten gegeben. Das Munizipium hat das Aufsichtsrecht der Gemeinden ausgeübt, wofür das Gesetz viele Instrumente anboten hat. Die Anwendung in der Praxis hat jedoch auf dem Munizipium überlassen geworden.

Ich habe im meinen Beitrag die Vermögensverwaltung der Gemeinden des Komitats Csanád untersucht, wo strenge Rechtsnorm hätte eingehalten werden sollen.

Neben der Verarbeitung relevanter Fachliteratur, einschließlich der Wirtschaftswerke der zeitgenössischen Autoren, ich habe Archivquellen verarbeitet. Die Archivrecherche habe ich im Archiv in Makó durchgeführt. Ich hätte gerne eine Antwort auf die Frage, ob das Munizipium auf die Gestaltung der Aufsicht hätte Einfluss nehmen gekonnt, oder ob er nur als ausführendes Organ der Regierung angesehen werden könnte. Ich suche auch eine Antwort auf die Frage, wie stark die Kontrolle zwischen den Gemeinden und dem Munizipium war und inwieweit die Gemeinden verwaltungsmäßig unabhängig waren..

- ¹ KOZÁRI Monika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Budapest, 2005. Pannonica, 9. p. Bővebben lásd KAJTÁR István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai*. Budapest–Pécs, 2003. Dialóg Campus; RUSZOLY József: *Két adalék az újabb magyar alkotmánytörténelemhez, az 1849. évi nemzetiségi törvényről és az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezésről – a külföldnek is*. Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica. 18. Szeged, 2004. 25–43. p.; Uő: *Máig érő alkotmánytörténelem. Írások és interjúk*. Szeged, 2002. Bába Kiadó; Uő: *Alkotmánytörténelmi tanulmányok. 3. Önkormányzat és hagyomány*. Szeged, 1993. Jatepress.
- ² KOZÁRI 2005. 195. p. Bővebben lásd PÉTERVÁRI Máté: *A járásek kialakítása Magyarországon az 1870:XLII. tc. alapján*. Szeged, 2021. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. passim.
- ³ VARGA Norbert: A polgári közigazgatás felé tett lépések a dualizmus időszakában. In RADICS Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXI*. Debrecen, 2009. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 228–229. p.; CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 109. p.; VARGA Norbert: The Emergence of Bourgeois Public Administration in Hungarian Cities (1843–1867). In *Studii si Cercetari Juridice Europene/European Legal Studies and Research*. Timisoara, 2010. Faculty of Law and Administrative Sciences West University of Timisoara, 849–857. p.; ANTAL Tamás: *Törvényhatósági közigazgatás és község-háztartás. A közigazgatás*. In MAKÓ Imre – MARJANUCZ László (szerk.): *Hódmezővásárhely története III. A forradalmak időszakától a tanácsrendszer létrejöttéig 1918–1951*. Hódmezővásárhely, 2019. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 131–165. p.; ANTAL Tamás: *Város és népképviselő. Az 1848:XXIII. tc. és intézményei Debrecenben (1848–1872)*. Szeged, 2011. Pólay Elemér Alapítvány, passim.
- ⁴ KOZÁRI 2005. 247.; CSORBA László: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált időszaka (1867–1890). In GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 373. p. Bővebben lásd STIPTA István: *A vármegyei szervezet átalakítása Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta juridica et politica. 5. Szeged, 1995. 3–64. p.; VARGA Norbert: *A köztörvényhatósági törvény (1870:XLII. tc.) létrejötte*. Debreceni Jogi Műhely, 2007. 4. sz. www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/4_2007/a_koztorvenyhatosagi_torveny_lerejotte; VARGA Norbert: *A köztörvényhatósági törvény (1870:XLII. tc.) bevezetése Debrecen és Szeged szabad királyi városokban (1870–1872)*. Debrecen, 2007. Debreceni Egyetem, passim; STIPTA István: A főispáni hatáskör törvényi szabályozása (1870, 1880). In MÁTHÉ Gábor – ZLINSZKY János (szerk.): *Degré Alajos emlékkönyv*. Budapest, 1995. Unió Kiadó, 299–312. p.; VARGA Norbert: A közigazgatási reformok Debrecen és Szeged szabad királyi városokban (1870–1872). In HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Mezővárosaink jogélete a 18–19. században*. Szeged, 2010. Pólay Elemér Alapítvány, 119–133. p.; VARGA Norbert: A főispán és a városi közigazgatás reformja a polgári korban. *Pro Publico Bono*, 2018. 1. sz. 180–199. p.
- ⁵ JEKELFALUSSY József: *A községi pénzügy főbb eredményei hazánkban. Az 1881. évi jóváhagyott költségvetések alapján*. Budapest, 1883. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár-hivatala, 3. p.
- ⁶ LAKY Dezső: Községi adminisztráció és községi háztartás a statistika mérlegén. *Közgazdasági Szemle*, 1914. 1. sz. 14. p.
- ⁷ GRÜNWARD Béla: *A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve. Második rész: A közigazgatás közegei a törvényhatóság tikrében*. Budapest, 1889. Franklin Társulat, 7. p.
- ⁸ A községi illetőségre bővebben lásd VARGA Norbert: Az állampolgárság és a községi illetőség szabályozása a neoabszolútizmus időszakában, különös tekintettel az OPTK vonatkozó rendelkezéseire. *Jogtörténelmi Szemle*, 2012. 3. sz. 26–30. p.
- ⁹ MIHELICS János: *Javaslat a községek rendezése tárgyában*. Pest, 1867. Emich Gusztáv Nyomdája, 6. p.
- ¹⁰ DOBSZAY Tamás: A centralisták reformkori községi önkormányzati koncepciójának kérdéséhez. *Aetas*, 2017. 2. sz. 81. p. Bővebben lásd STIPTA István: Eötvös József önkormányzatvédő centralizmusa, adalékok a hazai liberális államfelfogás történetéhez. *Napjaink*, 1988. 9. sz. 3–7. p.; Uő: Eötvös József a célszerű központosításról és önkormányzatok szükségességéről. *Jogtörténelmi Szemle*, 2014. 2. sz. 8–19. p.; VARGA Norbert: A nemesi vármegyerendszer bírálata a reformkorban Eötvös József: A falu jegyzője című műve alapján. In Uő (szerk.): *Jog és Irodalom/Recht und Literatur/Droit et Littérature*. Szeged, 2011. Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 153–165. p.; KAJTÁR István: A magyar városok joga 1848–49-ben és az európai modernizáció. In HORVÁTH Attila (szerk.): *Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc állam- és jogfejlődéséről*. Budapest, 1999. Szent István Társulat, 58–70. p.
- ¹¹ SÁRLOS Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 97. p.
- ¹² RÉNYI József: *A helyi önkormányzat és a felette gyakorolt állami felügyelet elve és jogrendszere különös tekintettel a kormányhatósági felügyeletre*. Budapest, 1896. Franklin Társulat, 30. p.
- ¹³ KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, 1897. Politzer Zsigmond Nyomdája, 191. p.
- ¹⁴ TOMCSÁNYI Móric: *Önkormányzat és decentralizáció*. Budapest, 1911. Athenaeum, 13. p.
- ¹⁵ KMETY Károly: *A magyar közjog tankönyve*. Budapest, 1911. Grill, 447. p.
- ¹⁶ TOMCSÁNYI 1911. 10. p.; RÉNYI 1896. 16. p.
- ¹⁷ RÉNYI 1896. 17. p.
- ¹⁸ TOMCSÁNYI 1911. 14. p.
- ¹⁹ RÉNYI 1896. 35–36. p.
- ²⁰ GRÜNWARD 1889. 45. p.
- ²¹ RÉNYI 1896. 42. p.
- ²² MIHELICS 1867. 17. p.
- ²³ Vö. PAPP Csaba István: *Az adminisztratív tutela védelmében. Csanád vármegye községeinek szervezési szabályrendeletei az 1886:XXII. tc. tikrében*. 2023 (megjelenés alatt).
- ²⁴ KMETY 1911. 450. p.
- ²⁵ SIKET Judit: A községi ingatlangazdálkodás egyes kérdései a vármegyei törvényhatóság gyakorlatában a XIX. sz. végén Csanád vármegyében. In SCHIFFNER Imola – VARGA Norbert (szerk.): *Sale and Community. Adásvétel és közösség*. Szeged, 2014. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 146. p.
- ²⁶ DOBOZI István: *A községi közigazgatás és a községi élet terén teendő reformok*. Budapest, 1894. Nagy Sándor könyvnyomdája, 5–6. p.
- ²⁷ ÉHEN Gyula: *Közigazgatásunk általános reformja egyúttal közigazdasági vonatkozásban*. Szombathely, 1905. Seiler Henrik utódainak nyomdája, 30. p.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ KMETY 1897. 192. p.; MARISKA Vilmos: *Az államgazdaságtan kézikönyve*. Budapest, 1905. Franklin Társulat, 650. p.
- ³⁰ MARISKA 1905. 648. p.
- ³¹ LAKY Dezső: Községi adminisztráció és községi háztartás a statistika mérlegén. *Közgazdasági Szemle*, 1914. 1. sz. 15–16. p.
- ³² JEKELFALUSSY 1883. 15–16. p.
- ³³ LUKÁCS Ödön: *Az önkormányzati gazdálkodás és kormányhatósági felügyelete*. Budapest, 1927. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 22–23. p.
- ³⁴ LAKY 1914a. 30. p.
- ³⁵ Magyar Nemzeti Levéltár. Csongrád-Csanád Megyei Levéltár (Makó). *Közyvülési jegyzőkönyvek*. IV. B. 402.a. (továbbiakban: MNL CSML 95 kgy. 3970. ikt. 1890. 17. kötet, MNL CSML 103 kgy. 3721. ikt. 1891. 18. k.
- ³⁶ MNL CSML. 156. kgy. 5972. ikt. 1897. 24. kötet.
- ³⁷ MNL CSML. 158. kgy. 7250. ikt. 1898. 25. kötet.
- ³⁸ ÉHEN 1905. 29. p.

- ³⁹ BUDAY László: Községi reform és községi háztartás. *Budapesti Szemle*, 1913. 443. sz. 225. p.
- ⁴⁰ JEKELFALUSSY 1883. 26. p.
- ⁴¹ MNL CSML. 199. kgy. 8015. ikt. 1892. 19. k.
- ⁴² BUDAY 1913a. 224–225. p.
- ⁴³ BUDAY 1913a. 237. p.
- ⁴⁴ DOBOZI 1894. 10. p.
- ⁴⁵ BUDAY 1913a. 237. p.
- ⁴⁶ MNL CSML. 152. kgy. 5968. ikt. 1897. 24. kötet.
- ⁴⁷ MNL CSML. 303. kgy. 6820. ikt. 1886. 13. kötet.
- ⁴⁸ MNL CSML. 121. kgy. 1896. ikt. 1896. 23. kötet.
- ⁴⁹ MNL CSML. 60. kgy. 4160. ikt. 1897. 24. kötet.
- ⁵⁰ MNL CSML. 104. kgy. 2924. ikt. 1886. 13. kötet.
- ⁵¹ MNL CSML. 105. kgy. 2925. ikt. 1886. 13. kötet.
- ⁵² MNL CSML. 102. kgy. 3306. ikt. 1887. 14. kötet.
- ⁵³ JEKELFALUSSY 1883. 6. p.
- ⁵⁴ MNL CSML. 370. kgy. 2900. ikt. 1886. hat. 13. kötet.
- ⁵⁵ MNL CSML. 252. kgy. 9226. ikt. 1890. 17. kötet.
- ⁵⁶ MNL CSML. 61. kgy. 4161. ikt. 1897. 24. kötet.
- ⁵⁷ MNL CSML. 219. kgy. 2372. ikt. 1897. 24. kötet.
- ⁵⁸ JEKELFALUSSY 1883. 5. p.
- ⁵⁹ Részletesen lásd KAMPLER Béla: *Az önkormányzati pénzügyek hazai történetének adójogi megközelítése*. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta juridica et politica*. 11. Szeged, 2003. 3–31. p.
- ⁶⁰ KMETY 1897. 195–196. p.; LUKÁCS 1927. 6. p.
- ⁶¹ BUDAY 1913a. 235–236. p.
- ⁶² KMETY 1897. 196. p.
- ⁶³ MNL CSML. 55. kgy. 4155. ikt. 1897. 24. k.
- ⁶⁴ BUDAY László: *A községi alapokról*. *Közgazdasági szemle*, 1913. 2. sz. 635. p.
- ⁶⁵ BUDAY 1913b. 636–637. p. vö. még BUDAY 1913a. 242. p.
- ⁶⁶ BUDAY 1913a. 241. p.
- ⁶⁷ BUDAY 1913b. 637–638. p.
- ⁶⁸ MNL CSML. 115. kgy. 3316. ikt. 1889. hat. 16. k.
- ⁶⁹ MNL CSML. 564. kgy. 13536 ikt. 1900. hat. 27. k.
- ⁷⁰ BUDAY 1913a. 233. p.
- ⁷¹ LAKY Dezső: *A magyar községi hitelügy jelene és jövője*. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 1914. 4. sz. 263. p.
- ⁷² LAKY 1914a. 18. p.
- ⁷³ BUDAY 1913a. 247. p.
- ⁷⁴ LAKY 1914b. 262. p.
- ⁷⁵ LAKY 1914b. 262. p.
- ⁷⁶ LAKY 1914b. 264. p.
- ⁷⁷ LAKY 1914b. 265. p.
- ⁷⁸ LAKY 1914b. 273. p.
- ⁷⁹ MNL CSML. 41. kgy. 3642. ikt. 1900. 27. k.
- ⁸⁰ MNL CSML. 132. kgy. 7223. ikt. 1898. 25. k.
- ⁸¹ Bővebben lásd: MOIZS Attila – SZABÓ G. Gábor: *A szövetkezeti hitelintézetek története, jelenlegi rendszere és sajátosságai Magyarországon*. *Hitelintézeti Szemle*, 2012. 1. sz. 67–85. p. SCHANDL Károly: *A magyar szövetkezés negyven éve. Az Országos Központi Hitelszövetkezet munkája és eredményei*. Budapest, 1938. Pátria Nyomda.
- ⁸² MNL CSML. 261. kgy. 6577. ikt. 1900. 27. k.
- ⁸³ LUKÁCS 1927. 23. p.
- ⁸⁴ BUDAY 1913a. 226–227. p.
- ⁸⁵ Uo. 227. p.
- ⁸⁶ MNL CSML. 193. kgy. 6098. 1901. 28. kötet.
- ⁸⁷ MNL CSML. 89. kgy. 3273. ikt. 1889. 16. kötet.
- ⁸⁸ GRÜNWARD Béla: *Közigazgatásunk és a szabadság*. Budapest, 1876. Ráth Mór, 95–96. p.
- ⁸⁹ DOBSZAY 2017. 83. p.; Bővebben lásd CSIZMÁS József: A centralisták főbb jogi és politikai nézetei a reformkorban. In RUSZOLY József (szerk.): *Acta iuvenum, sectio juridica et politica*. Szeged, 1978. Jate, 139–196. p.; KAJTÁR István: A modern községi közigazgatás kialakulása Közép- és Kelet-Európában a XIX. században. *Comitatus*, 2001. 10. sz. 61–68. p.
- ⁹⁰ ÉREKY István: *Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok*. 1. kötet. Eperjes, 1917. Sziklai Henrik Nyomdája, 128–130. p.; PÉTERVÁRI Máté: Erekly István élete és munkássága, tekintettel a 19. század második felében történt közigazgatási reformokra. *Jogtörténelmi Szemle*, 2014. 3. sz. 29–38. p.
- ⁹¹ ÉHEN 1905. 14. p.
- ⁹² Uo. 13. p.
- ⁹³ TOMCSÁNYI 1911. 37. p.
- ⁹⁴ MIHELICS 1867. 6. p.; DOBOZI 1894. 4. p.; ÉHEN 1905. 46. p.
- ⁹⁵ ÉHEN 1905. 13. p.
- ⁹⁶ DOBOZI 1894. 4. p.
- ⁹⁷ Uo. 4–5. p.
- ⁹⁸ Uo. 8. p.
- ⁹⁹ Uo. 9. p.
- ¹⁰⁰ Uo. 11. p.
- ¹⁰¹ TOMCSÁNYI 1911. 16–17. p.
- ¹⁰² BUDAY 1913a. 226. p.
- ¹⁰³ DOBOZI 1894. 12. p.
- ¹⁰⁴ LAKY 1914a. 21. p.
- ¹⁰⁵ Uo. 22–23. p.
- ¹⁰⁶ BUDAY 1913a. 232. p.
- ¹⁰⁷ Uo. 235. p.
- ¹⁰⁸ BUDAY 1913b. 648–649. p.
- ¹⁰⁹ Uo. 644. p.
- ¹¹⁰ Uo. 649–650. p.
- ¹¹¹ BUDAY 1913a. 227. p.
- ¹¹² Uo. 229. p.
- ¹¹³ TOMCSÁNYI 1911. 56., 64. p.
- ¹¹⁴ DOBOZI 1894. 11.
- ¹¹⁵ CSIZMADIA 1976. 109. p.
- ¹¹⁶ MIHELICS 1867. 5. p.
- ¹¹⁷ TOMCSÁNYI 1911. 66. p.; PÉTERVÁRI Máté: A szolgabírák hatáskörének bemutatása az 1870:XLII. tc. rendelkezései alapján. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2020. 3. sz. 238–259. p. DOI: 10.32575/ppb.2020.3.13.
- ¹¹⁸ CSORBA 2005. 373. p.
- ¹¹⁹ SIKET 2014. 152. p.

Bálint János

A cenzúra történeti íve és jelenkori problémái. Gosztonyi Gergely könyvéről

Gosztonyi Gergely: *Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig. A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatának komplexitása.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 306 p. ISBN 9789635562244

Gosztonyi Gergely legújabb könyve a cenzúra történetének, típusainak és megjelenési formáinak rövid bemutatása után – ahogy Koltay András is kiemeli Ajánlásában – „a fókusz – helyesen – az új technológiákra helyezi”.¹ A könyvből kiderül, hogy ma egy demokratikus paradoxonnal állunk szemben, amelynek megoldása még várat magára. Egyrészt sosem volt még egyszerűbb az információmegosztás, illetve az ahhoz való hozzáférés, hiszen az internet és az online platformok robbanásszerű elterjedése alapjaiban formálta át a demokratikus nyilvánosság terét. Másrészt viszont még sosem volt ilyen egyszerű korlátozni a nyilvánosságra kerülő beszédet, gondolatokat; a cenzúra lehetősége pedig az évszázadokon át tartó hegemoniát követően nem a nemzetállamok és az egyház, hanem néhány technológiai óriás kezében összpontosul.

A fenti ellentmondást egyesek akár törvényszerűségnek is tarthatják, hiszen „a cenzúra története egyidős lehet a kommunikáció történetével”.² E körben felmerül a kérdés, mit is értünk cenzúrán? A köznyelvben elterjedt és szerteágazó jelentéssel bíró fogalomról van szó, mely ezáltal kérdéses, hogy rendelkezik-e egzakt jogi definícióval. Elfogadva, hogy a túl tág értelmezési keretek ronthatják a jogi szabályozás hatékonyságát, a szerző mégis arra a következtetésre jut, hogy „a cenzúra tág értelmű használata vezethet el a szólásszabadság teljesebb körű védelméhez”.³

A második fejezetben Gosztonyi Gergely hiánypótló és átfogó csoportosítási rendszert vezet be, melyben tipizálja a cenzúrát annak elvégzője, intézményrendszere, „széles-

sége”, ideje, hatása, célja, tárgya, gyakorisága és következménye alapján. Részletesen kitér a politikai, a gazdasági és az öncenzúra jellemzőire, melyeket kontrasztba is állít egymással. A mű értéke, hogy gyakorlati példákkal illusztrálja a közvetlen – közvetett és a látható – lopakodó mátrixban értelmezett politikai cenzúra sajátosságait, mely így a laikus olvasó számára is megfoghatóvá válik.

A harmadik fejezetben az olvasó pillanatképeket láthat a nemzetközi és a magyar politikai cenzúra történetéből a mű címében is szereplő Arisztotelésztől kezdődően egészen az ezredfordulóig. E körben a könyvnyomtatás elterjedésének és az egyház befolyásának szerepén túl szó esik olyan különleges 20. századi eszközökről is, mint a papírkorlátozás.

A közösségi média elterjedése és a tartalommoderálás újfajta megjelenése című negyedik fejezet rendkívül szerteágazó témákat érint. Egyrészt bemutatta az évszázadok óta megszokott, passzív befogadót feltételező, egyirányú, visszajelzésre nem alkalmas információáramlástól az aktív befogadóval rendelkező, két- és többirányú, komplex kapcsolatokkal rendelkező kommunikációig való fejlődést, a különbségeket pedig ismételtelen közérthető összehasonlító táblázattal szemlélteti a szerző. Másrészt azonosítja a technológia fejlődésére adott – sokszor inadekvát – amerikai és európai jogalkotói válaszokat, a kezdeti, jogtól mentes tér mítoszától egészen az elmúlt években érzékelhető szabályozási aktivitásig.

Ezt követően egy rövid amerikai kitekintés következik, mely indokolt, tekintve, hogy a technológiai cégek túlnyomó többsége amerikai vállalat, és a hazai szabályozási környezet alapvetően határozza meg a mindennapi működésüket. A hatodik fejezet részletesen bemutatja az Európai Bizottság 2020-as digitális rendeletcsomagjának főbb irányvonalait, majd azonosítja mindkét tervezet előnyeit és hátrányait.⁴ E körben megjegyzendő, hogy az Európai Parlament a könyv megjelenése óta – számos és alapvető változtatással együtt – elfogadta a tervezeteket, így a végleges szövegeket mindenképpen ajánlott kiegészítésként át tanulmányozni.

A könyv különlegessége, hogy az amerikai és az európai modellen túl bemutatja az internetes tartalomszabályozás harmadik útját is. *A kínai modell* címet viselő hetedik fejezet betekintést enged az olvasónak a Kínai Nagy Tűzfal mögé, ahol az internetszuverenitás és szigorú szolgáltatói felelősség uralkodik. Európai szemmel bármennyire is bizarrnak és távolinak tűnhet ez a megoldás, a kiberszuverenitás kiépítése egyre több autoriter állam célja a világon.

A nyolcadik fejezet az internetes tartalomszabályozás emberi és technikai vonatkozásait járja körül. A szerző a mesterséges intelligencia általi előszűrés és ajánlás és

az emberek által végzett korrekció és felügyelet együttes használatát azonosítja egyetlen járható útként, az átláthatóság teljes körű biztosítása mellett.

A kilencedik fejezet visszatér az európai színterre, és az Emberi Jogok Európai Bíróságának, illetve az Európai Unió Bíróságának joggyakorlatán keresztül mutatja be az online platformok jogsértő tartalomért való felelősségének részletszabályait. A döntések ismertetésén kívül a szerző kontextusba is helyezi azokat, folyamatosan reflektálva a bíróságok jogfejlesztő gyakorlatára, illetve a két grémium eltérő hozzáállására. A tizedik fejezet ezzel szemben az államok általi, politikai célú internet-hozzáférés korlátozásának gyakorlatára koncentrál az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatának fényében. E körben is kiemelendő, hogy Gosztonyi Gergely magabiztosan képes megalapozott és átfogó képet nyújtani az olvasók számára.

A *Cenzúra a nagyvilágban a 2020-as évek elején* című fejezetben a szerző kortárs trendeket azonosít az internethez való hozzáférés kapcsán. A világ lakosságának „majdnem 40%-a számára a szabad és korlátozásoktól mentes internetelérés, így a szólásszabadság érvényesülése csupán vágyálom”⁵ – hangzik a könyv talán legkijózanítóbb kijelentése. A problémák és kihívások azonosításán túl azonban konkrét megoldási javaslatokat is ajánl a szer-

ző a tizenkettedik fejezetben. A mű kiemelkedő értéke a lezárásként 26 pontban összefoglalt alapkövetelmények gyűjteménye, mely alapjaiban differenciálja a könyvet a témában korábban megjelent művektől.

A jelen művel kapcsolatban kétoldalú kritika fogalmazható meg, miszerint egyszerre szól túl keveset és túl sokat a szólásszabadságról. Egyrészt a cenzúra több évezredes történetének egy rövid fejezetet szentelni leegyszerűsítőnek hathat, mikor komplett monográfiák születtek a témában. Másrészt a szerző kizárólag az online platformok által felvetett alapjogi – szólásszabadsággal kapcsolatos – problémákra fókuszál, így kizárja a vizsgálódása köréből az adatvédelmi, versenyjogi, fogyasztóvédelmi és egyéb kihívásokat.

Zárásként elmondható, hogy a cenzúra sosem fog eltűnni. „A szólásszabadságért való küzdelem az internet megjelenésével csak új irányokat vett, de a régi félelmek új köntösben velünk maradtak.”⁶ Gosztonyi Gergely legújabb könyve hiánypótló alapmű a magyar jogásztársadalom számára a jelenleg is gyerekcipőben járó platformszabályozási diskurzus megalapozásaként. A szerző képes átfogó, részletes és holisztikus elemzést nyújtani az online platformok által felvetett alapjogi problémákról úgy, hogy mindeközben a jogi szempontok mellett a technológiai és médiatudományi ismereteit is felhasználja.

Jegyzetek

¹ 14. p.

² 25. p.

³ 30. p.

⁴ E körben lásd még CENDIC, Kristina – GOSZTONYI Gergely: Main regulatory plans in European Union’s new digital regulation package, In PASHAKHIN, Sergei – MUSABIROV, Ilya – KOLTSOVA, Olessia

– KABANOV, Yury – CHUGUNOV, Andrei V. – BOUKHANOVSKY, Alexander V. – ALEXANDROV, Daniel A. (eds.): *Digital Transformation and Global Society*. St. Petersburg, 2022. Springer International Publishing, 163–176. p.

⁵ 239. p.

⁶ 260. p.

Lehotay Veronika

„A kisebbségi kérdés emberek kérdése.”

Recenzió az Erdélyi történetek: Az elmesélt huszadik század című kötetéről

VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi történetek. Az elmesélt huszadik század.* Kolozsvár, 2021. Forum Iuris Könyvkiadó, 543 p. ISBN: 9786069061299

A jövőkép megrajzolása nem lehetséges a múlt ismerete nélkül – fogalmaz a kötet szerkesztője, Veress Emőd a könyv előszavában, amelyet elsősorban a joghallgatók figyelmébe ajánl.¹ Hogyan lehet a múltat feltárni? Milyen források szolgálhatnak a múlt megismerésére? Hogyan kapcsolódhat a jog és a történelem? Hogyan segítheti/segítheti-e a múlt a jövőkép megalkotását? Ezek a kérdések (is) felmerülnek az olvasóban, amikor kézbe veszi a több mint ötszáz oldalas, korabeli fotókkal gazdagon illusztrált könyvet.

A mű nem csupán történelemkönyv, mert a szerkesztő már a könyv első részében kérdéseket vet fel: mi történt velük? Mit lehetett volna jobban csinálni? Mik lehetnek a tanulságok a jövőre nézve? A választ pedig a visszaemlékezőkre (és az olvasóra) bízta.

A kötet forrásbázisa rendkívül gazdag: egyrészt emlékiratokból, interjúkból, naplókából, visszaemlékezésekből, fotókból építkezik. Ezek a források – ahogyan arra Veress Emőd is utal – szubjektív források. Felmerül az a kérdés, építhető-e ezekből a forrásokból objektív kép. Másrészt kiegészítik ezeket a forrásokat a jogtörténeti dokumentumok (Románia 1916. évi titkos szerződése az antant hatalmakkal, az 1952. évi román alkotmány) és a korabeli sajtó anyagából vett részletek (*Korunk*, Erdélyi Magyar Hírügynökség).

A kötet az erdélyi magyarság 20. századi sorsának négy törésvonalából indul ki: az első a Romániába történő integrálás időszaka 1918 és 1944 között, amely jogilag a kisebbségi szerződéssel védett, azonban mégis traumatikus és nyíltan diszkrimináló korszakként jellemezhető. A második időszak a bécsi döntést követően Erdély kettéosztása 1940 és 1944 között, amelyet a szovjet típusú diktatúra korszaka követett 1945 és 1989 között. Végül az a negyedik időszak, amelyet a kompromisszumok, fásult-

ság, szürkesség jellemzett 1990 után, és amely máig meghatározza az erdélyi magyarság sorsát.

Mit jelent a kisebbségi lét? Milyen következményekkel jár az állami „ellenszél”? Bibó István így fogalmazott:

„Az államhatalom – hacsak nem áll kifejezetten a faji szupremácia alapján – állandó lelkes szólamokkal öleli keblére másnyelvű állampolgárait, ugyanakkor azonban a kisebbségi ember, ha egy kicsit is jelét adja nyelvéhez és népéhez való ragaszkodásának, gyanússá válik, és gyanúsként kezelődik. Ez pedig a kisebbségi ember helyzetét ellentmondóvá és idegenné teszi akkor is, ha történeti kisebbség, s még inkább akkor, ha frissen odacsatolt kisebbség.”²

Az előszón túl a kötet a kronológia segítségével hat nagy fejezetre tagolódik. Az egyes korszakok (Előzmények, 1918–1940, 1940–1944; 1945–1965; 1965–1990; 1989–) bemutatása fényképek, idézetek, korabeli dokumentumok segítségével történik, kommentár nélkül.

A néhány oldalas *Előzmények* című fejezetben Romániának az antanthatalmakkal kötött 1916. évi titkos szerződéséből olvashatunk részleteket, és mellette Kós Károly, Apponyi Albert és Ady Endre gondolatait találjuk. Ady így fogalmazott: „[...] leírom, hogy Erdélynek két külön lelke van s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermeket, a magyart és a román.”³ A költő elkeseredett, szomorú sorai mellett kontrasztként olvashatjuk a politikus Apponyi Albert logikusan felépített, tényekre alapozott érvelését a békefeltételek szigorúsága ellen.

Az 1918 és 1940 közötti korszakról szóló terjedelmes részben számos nézőpontot ismer meg az olvasó. Hogyan látta ezt az időszakot és annak történéseit például az író (Ligeti Ernő, Bánai László, Kemény János, Németh László, Thury Zsuzsa); a zoológus-politikus (Apáthy István); a publicista (Krenner Miklós); a szolgálo (Botos Amália); a színész (Ignác Rózsa); az építész (Kós Károly), a jogász (Paál Árpád, Venczel József); a református püspök (Makkai Sándor) vagy éppen a festőművész (Vásárhelyi Z. Emil)? A dokumentumok alapján sokszínű kép rajzolódik ki a korabeli erdélyi társadalomról és azon belül a magyarság helyzetéről. Borbély Andor és Fall Endre leírásából értesülünk arról, hogy Erdélyben a jogi pályára kerülni a magyarok számára szinte lehetetlen volt az 1930-as évek közepén: „A szomszédos Torda-Aranyos megyében még 5 százaléknyi arányszámuk sincsen a magyar ügyvédeknek, pedig Aranyosszék falvainak lakossága ma is szintiszta magyar.”⁴ Szintén Borbély Andor és Fall Endre tudósít egy 1934-ben lezajlott sikertelen nyelvvizsgálóról

is, amelynek során a magyar tanítónőnek a többség és kisebbség alkotmányjogi különbségéről kellett számot adnia.⁵ A szubjektív dokumentumokból, a mikrotörténelemből indulva kapunk képet a korszak sokszor jogkorlátozó, diszkriminatív jogalkotásáról is. Reményik Sándor költő Áprily Lajosnak írt leveléből a cenzúra működéséről kapunk képet:

„Tegnap a cenzor a tudomásunkra hozta, hogy neki nincs ideje mindent apróra átnézni, de ha csak egyszer is előfordul a lapban az a szó: Erdély vagy erdélyi, akkor valamennyiünket hadbírótság elé állítat. Milyen jó, hogy te annak idején, régen, minden kényszer nélkül megírtad »Egyetlen transsylvania hősköltemény...«. Ezt a tradicionális, patinás, ősi szót használjuk most – még mikor sután hangzik is –, addig, amíg azt is be nem tiltják.”⁶

Mikó Imre jogász arról az 1936-ban megalkotott törvényről tudósít, amely előírta, hogy a magyar nyelvet csak a falusi községi tanácsokban lehetett használni, de ezt is románra kellett fordítani, és a jegyzőkönyvet is románul kellett vezetni. A jogszabály ellen nemcsak a parlamentben tiltakoztak, hanem a Népszövetséghez is panaszt nyújtottak be, amelynek hatására a kormány végül módosította a javaslatot.⁷ Szintén Mikó Imre írt arról a rendeletéről, amely a politikai pártok, egyesületek felosztatását írta elő. A Magyar Párt tagjai magánemberként Sepsiszentgyörgyön azonban a jogszabály rendelkezései ellenére továbbra is ellátták a magyarság képviselését.⁸

„Aki tehetne, Magyarországon akart élni.”⁹ Bár a következő időszak rövid (1940–1944), de annál eseménydúsabb, tragikusabb volt az erdélyi magyarság számára is.

„Akkor mondták be a bécsi döntés eredményét, [...] ekkor tudtuk meg, hogy el vagyunk szakítva gyermekünkötől, mi bethleniek visszakerülhettünk Magyarországra, míg gyermekünk a férjével együtt, rögtön ebéd után gépkocsival elment Mezőpogocsára, Dél-Erdélybe, az országhatártól egy puskaövésnnyire, de már a túlsó oldalon”

– emlékezett vissza Bethlen Béla az 1940. augusztus 30-i bécsi döntésre, amely egybeesett lánya esküvőjével.¹⁰ A visszacsatolást követően megoldásra várt a törvényesítés, a jogegység kérdése, új megvilágításba került a nemzetiségi kérdés. Utóbbiról részletesen Mikó Imre jogász sorai szólnak. A háború hatásairól, a bombázásokról, a beszállásolásokról, a megerőszakolásokról is képet kapunk a memoárok, visszaemlékezések segítségével. „Miért nem menekült? – kérdeztem tőle vádlón. Azért, mert nem volt hova – felelte Karácsony Benő [...] Karácsony Benő füst lett, a füst pedig széjjel oszlik és eltűnik nyomtalanul.”¹¹ A zsidóság sorsát Réz Pál, Heyman Éva, Márton Áron, Salamon László mutatja be.

„Örökké krízisek voltak.”¹² Így írt az 1945 és 1965 közötti időszakról Simonné Deák Julianna földműves. 1945 az újrakezdés reményével indult, de sajnos a hivatalos rendelkezések elég hamar meghatározták az új korszak

jellemzőit (az 1945-ös Nemzetiségi Statútum; az 1952. évi román alkotmány). Hamarosan megindult a kollektivizálás, amely a visszaemlékezések szerint számtalan elhurcolással, tragédiával, bebörtönzéssel, karrierrek, életek félbeszakadásával járt. Dr. Zsigmond József orvost egykori tanára állította választás elé: vagy beszerzezi édesapját a kollektíva, vagy kórházi gyakorlatát azonnal felfüggesztik. Több megrázó visszaemlékezést olvashatunk a bebörtönzésekről is: Tóth Imre egyetemi tanár, matematikus, kommunista aktivista így emlékezett vissza Jakab Sándor pénzügyminiszter-helyettes bebörtönzéséről:

„12 évig volt egyedül egy cellában. Nem tudta, hogy Sztálin meghalt, tovább játszottak vele [...]. Később aztán a cellájában másokkal is összekerült, többek között a saját ügyészével is, ugye. Ez különben gyakori eljárás volt: elítélt és ügyésze egy cellába. Akkor kezdett már egy kicsit jobban lenni. 1965 táján amnesztiával szabadult.”¹³

Lakatos István író soraiból Márton Áron püspök és több magyar vezető (többek között dr. Szász Pál, Kurkó Gyárfás, dr. Venczel József, gróf Teleki Ádám) bebörtönzésének és kínzásának a történetét ismerhetjük meg. „Na, azt mondja a parancsnok, gyűjtsuk meg, de remélem, szokta tudni a verseit kívülről, mert ez nagyon szép. Közben lobbant egyet a vers.”¹⁴ A korszakról írt beszámolót olvashatunk a könyvben többek között Bodor Ádám, Kányádi Sándor, Király László, Demeter János, a református püspök Csiha Kálmán, báró Bánffy István, a tanár Kun József és a szociológus Roth Endre tollából is.

Az 1960-as évek második felében megindult egyfajta enyhülés a korábbi évek nyomorához képest, azonban újabb megpróbáltatások következtek a kötetben utolsóként bemutatott 1965 és 1990 közötti időszakban is. Roth Endre szociológus úgy fogalmazott, hogy „a rendszer utolsó két évtizede a stagnálás, majd a fokozatos leépülés, az állandósuló krízis periódusa volt, megengedő-javító szakasz nélkül.”¹⁵ A korszak egyik meghatározó jogkorlátozó rendelkezése az abortusz teljes betiltása volt. Balla Zsófia költő saját sorsán keresztül írja le a rendelkezés gyakorlati „megvalósulását”: „Kezelőorvosom engem is az ügyességgel fenyegetett, ha ügyetlenségem folytán elvetélnék. A koraszülés idején félig már átszakadt a méhem, mire megműtöttek. A hét hónapos csecsemőt nem sikerült megmenteniük. Soha többé nem tudtam gyereket kihordani.”¹⁶ A ki- és lehallgatásokra, besúgásokra, a szekuritáté működésére emlékszik vissza többek között Kányádi Sándor, Csoóri Sándor, Cs. Gyimesi Éva. Meghatározó problémát jelentett – ahogy az a visszaemlékezésekből kiderül – az élelmiszerhiány, az 1980-as években a világitás és a fűtés korlátozása, a benzinjegyek rendszere. „Ceauşescu semmibe vette a saját népe igényeit a normális életre. Sikerült felépítenie az általános rosszléti társadalmat.”¹⁷

A könyv utolsó részében az 1989 utáni időszak elevezedik meg. Az év utolsó hónapja meghatározó volt: „az állampárt implóziójára, összeomlására”¹⁸ került sor. Tüntetések, zavargások, sztrájkokról, a marosvásárhelyi magyarellenes pogromról szólnak ezt követően a leírások.

Bodor Ádám író pesszimista gondolatai zárják a könyvet: „Ma ez már merő illúzióként hangzanék: hogy ez a térség, amint arról álmodoztunk, egyszer talán tényleg a viszonylagos türelem, a békesség földjévé válik...”¹⁹

2022 tavaszán lehetőségem volt részt venni a kolozsvári magyar egyetemen a kötet alapján készített felolvasó színházban, ahol a joghallgatók idézték meg az emberi sorsokat a jogszabályok tükrében. Egészen különleges élmény volt, és bizonyították arra, hogy az emberi sorsok, a

jog és a történelem nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Egyetérthetünk Veress Emódnak azzal a gondolatával, hogy a szubjektív élmények, emlékek, visszaemlékezések végül egy objektív egészet alkotnak. Az olvasó tehát teljes, részlet- és adatgazdag képet kap olvasmányos, élvezetes stílusban, igényes, korabeli illusztrációkkal, dokumentumokkal, jogtörténeti forrásokkal a 20. századi Erdélyről. Mindezek alapján jó szívvel ajánlom az *Erdélyi történeteket* mindenki figyelmébe.

Jegyzetek

¹ VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi történetek. Az elmesélt huszadik század*. Forum Iuris Könyvkiadó, 2021. Kolozsvár, 16. p.

² Uo. 8. p.

³ Uo. 20. p.

⁴ Uo. 55. p.

⁵ Uo. 61. p.

⁶ Uo. 115–116. p.

⁷ Uo. 124.p.

⁸ Uo. 141.p.

⁹ Uo. 160.p.

¹⁰ Uo. 152.p.

¹¹ Uo. 191.p.

¹² Uo. 265.p.

¹³ Uo. 279.p.

¹⁴ Uo. 345.p.

¹⁵ Uo. 396.p.

¹⁶ Uo. 404.p.

¹⁷ Roth Endre, szociológus. Uo. 482.p.

¹⁸ Uo. 512.p.

¹⁹ Uo. 526.p.

Kolozsvári Magyar Napok: Hármás könyvbemutató (2021. augusztus 19.)

A *Jogtörténelmi Értekezések* jubileumi, 50. kötete 2021-ben jelent meg. Magáról a sorozatról Révész T. Mihály közölt e kötet bevezetőjeként „jubileumi köszöntőt”, melyben bemutatta annak éppen fél évszázados történelmét, megemlékezve a sorozatban megjelent, általa legfontosabbnak tartott művekről is. Nem megismételve a Révész által leírtakat, fontos rögzíteni, hogy a *Jogtörténelmi Értekezések* eddig megjelent darabjait több csoportba sorolhatjuk. Főként a „hőskorra” volt jellemző az egyszerűs, kis terjedelmű dolgozatok befogadása. Ezeket szintén egyszerűs kismonográfiák, majd a rendszerváltás utántól monográfiák is követték. A többszerzős tanulmánykötetek 1984-es megjelenése óta ezek is jelentős arányt képviselnek a sorozatban, a bemutatandó munka is e csoportba tartozik. Külön értéke a sorozatnak, hogy magyar szerzők német nyelvű tanulmányköteteit, illetve külföldi szerzők magyarra fordított hiánypótló munkáit is magába foglal. Szintén fontos megemlíteni, hogy 2019-től a *Jogtörténelmi Értekezések* az ekkortól ismét működő MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport (ELKH) programja keretében jelenik meg.

Jelen kötet egy többszerzős tanulmánykötet, melynek szerzői között megtalálhatjuk valamennyi hazai jogi kar és egyéb fontos műhely jogtörténéseit, a háromtucatnyi tanulmány remek keresztmetszetét nyújtja a szakma aktuálisan legfontosabb kutatásainak. A kötet – címében foglalt – tematikája rendkívül izgalmas, aktuális. A nemzetközi tendenciák ellenére talán nálunk még mindig nem eléggé elterjedt szemléletmódja a társadalomtudományoknak az összehasonlítás, akár nemzetközi értelemben, akár korokon, vagy tudományágakon, tudományterületeken átívelően (interdiszciplinaritás) értelmezzük azt. Igaz ez szűkebb tudományterületekre, így a jogtörténetre is. Ezért az európai és magyar jogtörténelem kölcsönhatásaira összpontosító tematizálás nagyon örömteli.

A tanulmányok közül például Balogh Elemér *Az egyházi bíráskodás fő kérdései a középkori Európában* című munkájában kifejezetten európai térben vizsgált objektumok – úgymint az egyházmegyei bíráskodás karaktere, illetve az egyház bíráskodási kiváltsága – körében mutat be magyar jelenségeket (is). Balogh Judit fordított perspektívából, de szintén a magyar és európai jog kölcsönhatásait vizsgálta. *A motívumok szerepe a Csemege-kódex reformterveiben – átvétel, vagy önálló jogalkotás?* című munkájában azt elemezte, hogy az első magyar Btk. kapcsán 1913–1914-ben született reformjavaslatokra milyen hatással voltak a külföldi jogalkotás és jogtudomány eredményei. Véggöveztetéseiben arra jutott: az erre irányuló kritikák ellenére a hatások nem közvetlenek,

Nagy Szabolcs

Kölcsönhatások

Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában (Jogtörténelmi Értekezések 50.)

Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások – Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Jogtörténelmi Értekezések 50. Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 361 p. ISBN 9789635562046

szolgai átvételek nem kimutathatók, a kor jogtudósai a külföldi eredményeket nagyon is hozzáigazították a hazai igényekhez és körülményekhez. Rokon témát dolgozott felt Lehotay Veronika *Példa vagy ellenpélda? Német hatások a két világháború közötti magyar büntetőjogra* című tanulmányában. Eredményei alapján a Harmadik Birodalom jogrendszere az államvédelmi és a zsidótörvényekben foglaltak megsértését szankcionáló normák terén hatott leginkább a korabeli magyar jogalkotásra.

Bódiné Beliznai Kinga a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII. törvencikk megalkotásánál figyelembe vett osztrák, bajor, porosz, francia, olasz és horvát-szlávonországi jogszabályokat elemezte, összehasonlítva megoldásait egymással és a magyar törvénnyel. Zinner Tibor hasonló – bár magyar – témát dolgozott fel, a korai Kádár-kor igazságügyi tárcája fegyelmi bizottságának iratai segítségével mutatta be egyes igazságügyi szakemberek 1956-os forradalommal kapcsolatos fegyelmi ügyeit. Antal Tamás *Párhuzamos intézmények az angol és a magyar esküdtszék történetéből* című tanulmányában egy szervezeti oldalra irányuló kérdést járt körül: a Magyarországon rövid ideig működő esküdtszék és az azok mintájául szolgáló angol esküdtszék működését, sajátosságait vetette össze (francia példákra is kitéve). Mint összegezte, a számos különbség mellett természetesen megannyi közös vonás, jellemző is fellelhető, a legfontosabb, hogy a szabadelvű államkonceptió lényegi eleme a laikusbíráskodás iránti bizalom. Ezért nyilván nem véletlen, hogy hazánkban a liberális monarchia megszüntével szakadt meg e bíráskodási forma is.

Több tanulmány szerzői foglalkoztak a lassan egy évtizede folyamatosan aktuális bevándorlás–kivándorlás, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó nemzetiségi és ál-

lampolgársági kérdésekkel. Pálvölgyi Balázs *Divergenzia vagy aszinkronitás? A kivándorlás osztrák és magyar szabályozásának útjai, 1867–1914* című tanulmányában a közös előzmények bemutatása után a két államfél vonatkozó normáit vetette össze egymással. Frey Dóra nagy ívű tanulmányában az állampolgárság jogintézményének egyetemes történeti vázlatát után, a jogintézménnyel kapcsolatos szabályozásnak a 20. századi magyar történelem – ebből a szempontból is rendkívül fordulatos, sokak számára tragikus – sodrában történt változásait, illetve az etnikum és az állampolgárság – nemzetközi kitekintésben vizsgált – összefüggéseit mutatta be. A magyar történettudomány régi adóssága, hogy nem vizsgálja nagyon fontos történelmi eseményeink, folyamataink nemzetközi párhuzamait akkor sem, ha azokról egyébként kifejezetten határozott megállapításokat tesz.

A trianoni centenárium miatt a közelmúltban kiemelten feltűnő volt ez például a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól s a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól szóló 1907. évi XXVII. tc., közkeletű elnevezés alapján a Lex Apponyi esetében. Ezért különösen üdvözlendő, hogy Nagy Noémi *A nemzetiségi egyenjogúság színe és fonákja a cislajtán koronatarományok oktatási rendszereiben* című tanulmányában vizsgálta a birodalom más államrészeinek szabályozását, illetve az annak nyomán megvalósuló állapotokat, bemutatva, hogy a mai szemmel is előremutatóként értékelhető megoldások mellett például olyanok is megvalósultak, mint a galíciai, ahol a többi etnikum igényeit figyelmen kívül hagyva gyakorlatilag kizárólagossá vált a lengyel nyelvű oktatás. Fentiekhez tartalmában jól illeszkedik Pap András László tanulmánya, aki az 1868. évi XLIV. tc.-ben megjelenő „nemzetiségi” és „kisebbségi” fogalmat, illetve a törvényt megelőzően született koncepciókban ezekkel kapcsolatos elgondolásokat mutatta be. Tanulmánya végén a törvényvel kapcsolatban rendkívül fontos következtetéseket is megfogalmaz.

A kötetben több tanulmány elemzi egyes jogszabályok hatásait, vagy mutat be bizonyos területen kialakult joggyakorlatot. Bánkiné Molnár Erzsébet például Jászkun kerületben az 1745-ös jászkun redempció utáni örökösödési jogot és kialakult joggyakorlatot ismertette, melyben szokásjogi alapon a leányok földtulajdon öröklése rendkívül nehezített volt. Hasonló téma a Homoki-Nagy Mária által kutatott és feldolgozott is: *A nemesi magánjog szabályainak tovább élése a neabszolútizmus idején*. Munkájában birtoktestet érintő perek elemzése által rámutatott, hogy az ősiség eltörlése ellenére az osztatlan birtokok kezelésével kapcsolatos gondokat a korszakban még nem sikerült maradéktalanul megszüntetni. Családjogi (illetve részben az állami szociális intézményekkel foglalkozó) cikkek Megyeri-Pálffy Zoltán *Anyakönyvezés térben és időben: az állami anyakönyvezés bevezetése és építészeti hatásai a dualizmus korában*, illetve Szépvölgyi Enikő *Gondolatok az állami gyermekvédelemről szóló törvény-cikkek 120. évfordulójára* című munkái. Szépvölgyi az állami gyermekvédelemre vonatkozó szabályok elemzése után, zárógondolatai között – az értékelés igazságtartalmát nem vizsgálva – idéz egy múlt század eleji szerzőt,

aki az állami gyermekmenhelyek létrehozását úgy értékelte mint a területen országunkat a világ élvonalába emelő tettet. Megyeri-Pálffy érdekes és értékes interdiszciplináris munkaként az anyakönyvvezetés állami kézbe vétele jogszabályi környezetének vizsgálata mellett az új hivatalok infrastrukturális szükségletei kielégítésének bemutatására is vállalkozott. Szépvölgyi tanulmányával rokon – bár időben és térben máshol elhelyezkedő – témát mutatott be Rigó Balázs a *A Liber Vagatorum és a világi szegényügyi igazgatás kezdetei Strasbourgban (1509–1523) – Szatíra a koldulásról a reformáció előestéjén* című tanulmányában. Gosztonyi Gergely egy nagyon aktuális témával foglalkozott, a közösségi média felelősségi kérdéseinek korai szabályozását vizsgálta az Amerikai Egyesült Államokban és az Európai Unióban. Mint írja, bár ezek kiindulási alapja a „hőskorban”, az 1990-es években még meglehetősen eltérő volt, mára a bírósági gyakorlatot is figyelembe véve erősen közelítenek egymáshoz.

Egy-egy konkrét jogszabályt vagy a jogszabályban megjelenő részszabályozást két tanulmány vizsgált. Beke-Martos Judit az 1787. évi *Northwest Ordinance*-t, míg Pétervári Máté a kereskedelmi csődnek a második magyar csődtörvényben szabályozott formáját mutatta be. Beke-Martos tanulmányának tárgya az amerikai alkotmányozás méltatlanul elfeledett dokumentuma, melynek pedig – mint a szerző rámutat – az alapjogok tekintetében óriási hatása volt. Pétervári részleteiben mutatta be a kereskedelmi csőd intézményét, az annak kialakulására ható jogszabályokat és végül vizsgálta létjogosultságát is a közönséges csőd mellett. Mint megállapította, a bírósági joggyakorlat alapján a kereskedelmi csőd szabályait inkább csak kiegészítő szabályokként kezelték a jogalkalmazók, nem különítették el élesen a kétféle csőd intézményét.

Kodifikációtörténet jóval több munka tárgyát képezte. Így például Képes György a magyar kereskedelmi jogi kodifikáció 1792-ig tartó előtörténetét mutatta be egy rendkívül részletes, adatgazdag tanulmányban. Heil Kristóf – kapcsolódva a témához és a korszakhoz – a borkereskedelem szabályozására vonatkozó, a 18–19. század fordulójától a reformkor elejéig tartó korszakban keletkezett törvényjavaslatok és tervezetek történetét ismertette, melyek kapcsán az egyik fő vitapont a védővámok alkalmazása volt. Delacasse Krisztina a hamisítás és a csalás elhatárolásának 19. századi előzményeit ismertette. Ezek ma külön Btk. fejezetekben szerepelnek – a hamisítási cselekmények a közbizalom elleni bűncselekmények körébe sorolhatók – ám a kodifikátor – annak ellenére, hogy az 1871. évi német Btk. ezt az elhatárolást alkalmazta, és annak alapja a magyar jogirodalomban is olvasható volt – mindkét *delictumot* a vagyon elleni bűncselekmények körébe sorolta. Képesy Imre tanulmányában Apponyi György irathagyatékából és más korabeli dokumentumokból olyan következtetésekre jutott, miszerint téves az eddig elterjedt vélemény, hogy Apponyi az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat a magyar országgyűlés plénuma elé kívánta volna vinni, hanem éppen ellenkezőleg, az uralkodó jóváhagyásával kívánta a magyar törvénykezés ügyét rendezni. Bató Szilvia Csatskó Imre 1869. évi Btk. tervezetének bűnösségi koncepcióját vette górcső

alá, kimutatva, hogy az az alapul vett 1843. évi javaslat és az 1867. évi miniszteri javaslat megoldásaihoz képest lényegi különbségeket tartalmaz. Mezey Barna a börtönügyi javaslatnak az 1843–1844. évi országgyűlés kerületi ülésein történő megtárgyalását mutatta. A főbb vitapontok a kerületi börtönök létesítése, a börtönök általános finanszírozása, a börtönrendszer és -rezsim, illetve a javítás és nevelés kérdései körül alakultak ki. Összességében azonban – mint írta – az ellentétes vélemények nem a főbb kérdések mentén artikulálódtak, inkább a részletszabályok megtárgyalása hozott vitát.

Alkotmánytörténeti, alkotmányjogi kérdésekkel is több tanulmány foglalkozott. Szabó István a történeti alkotmányunk és a mai közjog kapcsolatát vizsgálta. Álláspontja szerint a történeti alkotmány beleilleszhető a mai alkotmányos rendszerbe, mivel rugalmas, nem áll meg az 1944 és 2011 közötti szakadás orvosolhatatlanságának érve sem (korábban hosszabb szakadások is előfordultak történetében), illetve azzal sem ért egyet, hogy a történeti és kartális alkotmányok eleve kizárják egymás érvényességét. Szabó Szilárd az Osztrák–Magyar Monarchia fogalmát elemezte, kitérve a létrejöttékor már több évszázados közös államiság kapcsán létezett előzményekre, illetve a duális állam külső és belső viszonyai kapcsán fellépő kérdésekre is. Veress Emőd egy sajátos, csak térségünkre jellemző jelenséget mutatott be, a szovjet típusú diktatúrák államosításait. Tanulmányában elsősorban Romániára és Magyarországra koncentrált, és a két állam államosításának rövid történeti összefoglalója után elvégezte azok jogi értékelését, illetve a kapitalista államok hasonló folyamataitól történő elhatárolását is. Petrasovszky Anna *A ius resistendi, az ellenállás jogának megítélése a 19. századi természetjogi magyar jogirodalomban* című munkájában elemezte a címben foglalt jogintézményről a korszakban kialakult jogtudományi álláspontot, kimutatva, hogy a fokozatosság és arányosság elvét betartva mind a közjogi, mind a nem ebbe a körbe sorolandó uralkodói aktusokkal szemben széles eszköztár állt a polgárok rendelkezésére, hogy az esetleges jogsérelmeiket orvosolni tudják.

Az utolsó csoportba a különböző jogelméleti, tudományelméleti, tudománytörténeti, illetve leginkább a társtudományok körébe tartozó tárgyú dolgozatok sorolhatók. Karácsony András tanulmánya a szuverenitás – jogállam – joguralom fogalmait összevetve fogalmazott meg nagyon fontos felvetéseket, többek között az EU és a tagállamok viszonya, illetve az előbbi politikai-jogi hatalma és a tagállamok szuverenitása összefüggéseinek tekinté-

ben. Varga Csaba *A jog mint elméleti és történeti kutatások tárgya* címmel közölt tanulmányában impozáns mennyiségű nemzetközi és hazai szakirodalmat felhasználva járta körül a jog vizsgálatának társadalomtudományos és történeti alapokon nyugvó lehetőségeit. A. Gergely András hasonló kérdéseket vizsgálva a jogi néprajz és jogantropológia egyéb társtudományokra gyakorolt hatásait járta körül, és úgy találta, bár a terület mintegy két évtizede kiadott szöveggyűjteményére mind ez ideig főként történészek, jogászok és néprajzosok reflektáltak, hamarosan bizonyára várhatóak az egyéb társtudományok szereplőinek reflexiói is. Máthé Gábor – ahogy le is írta – a kötet jubileumi jellegéhez igazodva nem kisebb témáról, mint magáról a jogtörténetről fejtette ki nagyon értékes, fél évszázados vonatkozó tapasztalaton alapuló gondolatait. Domaniczky Endre egy forrást, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport – a jelen munkát gondozó kutatócsoport elődje – 1966. évi kutatási tervét és beszámolóját tárta az olvasó elé. A dokumentumok címzettje nem kisebb név, mint Mádl Ferenc, neves jogtudósunk, későbbi köztársasági elnök, ahogy az azokat benyújtó Kovács Kálmán akkori kutatócsoport-vezető neve is nagy tiszteletnek örvend a jogtörténészek körében.

Nagy Janka Teodóra egy 1994-ben keletkezett „becsületkódexet” (szokásjog hagyományörző szándékkal történt írásba foglalása), az oszét etikai kódexet adta közre, a szöveg elé fűzött bevezető tanulmánnyal együtt. Jany János a jogi modernizáció nyugati világon kívüli példáit vetette össze, rámutatva, hogy annak sikere szorosan összefügg az adott állam (központi hatalom) erejével. Végezetül – színesítve a kötetet – Pandula Attila egy heraldikai tárgyú munkát közölt, mely Pálffy Pál (IV.) nádor mortuáriumát mutatta be.

A kötetről összességében elmondható, hogy abszolút mértékben tükrözi a címe által elvárható tartalmat. A sok összehasonlító jogtörténeti tanulmány mellett azok, melyek egy-egy állam jogi jelenségével, jelenségeivel foglalkoznak, egymást kiegészítve, egymásra sok esetben reflektálva együtt olvasva-kezelve összességében szintén alkalmasak az összehasonlító jogtörténeti alapokon nyugvó vizsgálódásra. Bár volt már a *Jogtörténeti Értekezéseknek* hasonlóan impozáns, a hazai jogtörténetírás alakjainak és aktuális eredményeinek krémjét felvonultató száma, elmondható, hogy a félszázadik, jubileumi kötet mindenképpen a sorozat egyik kiemelkedő darabja lett. A tanulmányok rendkívül széles spektruma és a számos név okán minden bizonnyal gyakori hivatkozási alapként fog szolgálni a szakma számára.

SZEMLE

Nagy Janka Teodóra

In memoriam Kajtár István: jogi kultúrtörténeti könyvbemutató a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának centenáriumi programsorozatában

Nagy Janka Teodóra – Béli Gábor (szerk.):

A jog kulturális holdudvara.

A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai

Jogtörténeti Értekezések 56.

Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 272 p.

ISBN 9789635562640

Bensőséges hangulatú ünnepségen, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar centenáriumi programjai között 2022. szeptember 8-án került bemutatásra *A jog kulturális holdudvara. A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai*, a Dr. iur. Dr. habil. Kajtár István DSc. emlékének ajánlott tanulmánykötet.

Köszöntő szavaiban Prof. Dr. Fedeles Tamás oktatási rektorhelyettes, a PTE Centenárium Programirányító Bizottság elnöke emlékezett a Kar 2019-ben elhunyt nemzetközi hírű jogtörténész-professzorára. A jogtörténeti tanszéket vezető, jogászok nemzedékei által tisztelt jogtudós, a kiváló kolléga, a kar- és egyetem történeti tanulmányokat is jegyző pécsi professzor alakját Dr. Fábián Adrián dékán idézte.

Prof. Dr. Mezey Barna DSc., az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) vezetője a Kutatócsoport a 19–20. századi magyar és az európai jogtörténet viszonyrendszerének bemutatását célul tűző *Jogtörténeti Értekezések* kiadványsorozatának szerkesz-

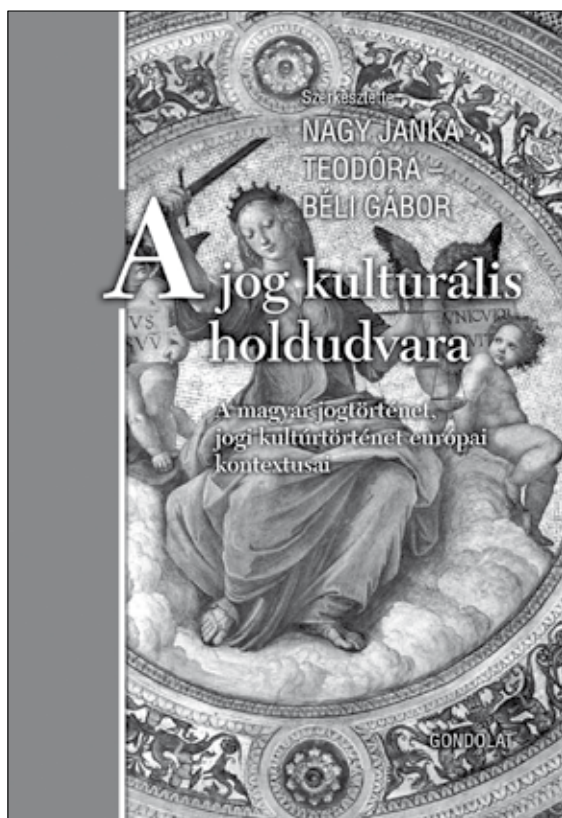
tője méltatta az osztrák jogtörténet, jogi kultúrtörténet legújabb eredményeit a magyar kutatás számára közvetítő, a pécsi jogi kultúrtörténeti műhely létrehozójaként a jogi kultúrtörténet mint kutatási irány egyik hazai megalapozójának tekintett nagyszerű pécsi jogtörténész kolléga tudományos pályáját. Köszönetet mondott Dr. Nagy Janka Teodóra és Dr. Béli Gábor szerkesztőknek, a kötet lektorának Dr. Révész T. Mihálynak, továbbá a technikai szerkesztői munkáért Dr. Megyeri-Pálffy Zoltánnak és Szabó Ernőnek. Mint elhangzott, a kötet megjelenéséhez az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat nyújtott támogatást, a kézbe vett kötet igényes nyomdai munkája a Gondolat Kiadót és vezetőjét, Bácskai Istvánt dicséri.

A szerkesztői megszólalásokban Dr. Béli Gábor a PTE ÁJK oktatási dékánhelyettese Kajtár Istvánra, a jogtörténészek generációit pályájukon elindító pécsi tanszékvezető professzorra emlékezett. Prof. Dr. Nagy Janka Teodóra a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport elnöke, az MTA PAB IX. Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Munkabizottságának alelnöke Kajtár István a mester, majd kutatótárs, a kutatóműhely-alapító tag szerepét méltatta abban, hogy a jogi kultúrtörténet mellett a jogi néprajzi kutatások is a hazai jogtörténet-tudományban találtak otthonra. Mint kiemelte, a tematikailag sokszínű kötet *Tanulmányok a jog kulturális holdudvarából* fejezetének publikációi a jogi kultúrtörténeti kutatások legújabb hazai eredményeit és azok nemzetközi összefüggéseit mutatják be. *A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusainak*

kutatója: Kajtár István fejezet tanulmányai, visszaemlékezései alapján pedig kirajzolódik az európai kitekintéssel művelt jogtörténet-tudomány kiváló professzorának szakmai pályaképe. (A kötet szerzői: Balogh Elemér, Bánkiné Molnár Erzsébet, Béli Gábor, Bódiné Beliznai Kinga, Bognár Szabina, Falus Orsolya, Frey Dóra, Gelencsér József, Homoki-Nagy Mária, Horváth József, Kajtár István, Kajtár Istvánné, Korsós Delacasse Krisztina, Marian Malecki, Matla Gabriella, Mezey Barna, László Balázs, Nagy Janka Teodóra, Nánási László, Peres Zsuzsanna, Stipta István, Szabó Ernő, Szabó Géza, Szabó István, Varga Csaba, Völgyesi Levente.)

Ahogy a 2019. november 28–29-én a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában szervezett emlékülés és konferencia résztvevői, a könyvbemutatón megjelent szerzők szakmai és

személyes hozzászólásai is az emlékezés ünnepi pillanatainak részeivé váltak. Jelképesnek is tekinthetők Prof.

em. Font Márta, az MTA PAB alelnöke a jelenlévőkkel megosztott gondolatai a társtudomány-területek együttműködésének fontosságáról, a kutatói hálózatokban gondolkodó kollégáról. A bensőséges megemlékezéssé vált könyvbemutatót a család képviselőjében jelenlévő Dr. Kajtár Istvánné „a Kajtár István a professzor, a kolléga és az ember iránt írásban és szóban megnyilvánuló tiszteletet és szeretetet” köszönő szavai zárták.

A könyvbemutató a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, az MTA PAB IX. Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Jogdogmatikai és Jegtörténeli Munkabizottsága és a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeli és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (PTE KPVK) szervezésében, Korsószné Dr. Delacasse Krisztina adjunktus moderálásával valósult meg.

Balogh Elemér

„recht erzählen“ Tudományos ülés Michael Stolleis emlékére

A frankfurti Goethe Egyetem és a Max Planck Jogtörténelmi és Jogelméleti Intézet tudományos megemlékezést tartott a közelmúltban elhunyt jogtörténész Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Michael Stolleis (1941–2021) személyét és munkásságát megidézendő. A helyszín az egyetem díszterme volt (Casino Building, Westend Campus), az időpont 2022. június 24., és bár a Covid miatt még mindig érvényben lévő óvintézkedések miatt a részvételi lehetőséget korlátozták, lehetőséget kaptam arra, hogy vendégprofesszorként részt vegyek a programon. Felejthetetlen élményben volt részem.

Michael Stolleis 1974 óta volt a Frankfurter Egyetem professzora, 1991 óta pedig a Max Planck Európai Jogtörténelmi Intézet igazgatója, ahonnan 2006-ban vonult nyugdíjba. Nemzetközi hírnevét tükrözi, hogy 7 tudományos akadémia választotta tagjává, és 4 külföldi egyetem (Lund, Toulouse, Padova, Helsinki) fogadta díszdoktorává. Kutatásai középpontjában a közjog története állt, beleértve a tudománytörténetet, valamint a 20. század kortárs története annak minden izgalmas aspektusával, különösen Németország szerepének értékelésével.

A program köszöntő beszédekkel kezdődött. A megemlékezés moderátora és szervezője, Marietta Auer, a Max Planck Intézet jelenlegi ügyvezető igazgatója köszöntötte a jelenlévőket, majd átadta a szót az egyetem elnökének, Enrico Schleiffnek, utána a jogi kar dékánhelyettesének, Felix Maultzschnak, végül ő maga is röviden felidézte Stolleis professzor személyét.

Ezután három, kiemelkedő alapossággal megírt és szenvedéllyel előadott tudományos referátum következett a jog- és társadalomtörténet azon főbb témáiról, amelyek a néhai jogtörténész számára is nagy érdeklődésre tartottak számot.

Aurore Gaillet (Toulouse) „Egy francia hódolat” címmel tartott előadást. Néhány személyes emlékre utalva így nyilatkozott önmagáról:

„Ha veszem a bátorságot, hogy meséljek magamról, az azért is van, mert tudom, hogy nem én vagyok az egyetlen, aki a szívében hordozza a tudományos szenvedély és az emberi melegség fényét, amely maga Michael Stolleis.”

Előadásában három fő témára összpontosított: a) először Stolleis monumentális főművét, a németországi közjog történetét összefoglaló monográfiáját méltatta – rámu-

tatva néhány okra, hogy miért nincs „párja” ennek a műnek Franciaországban –, b) majd a kutatásmódszertan és a történelem kapcsolatát elemezte, és c) kitért a Stolleis professzort foglalkoztató főbb intellektuális kérdésekre. Ennek során felidézte az elhunyt gondolatait arról, hogy mire van leginkább szüksége a mai társadalomnak az egyetemek részéről, nevezetesen a tudomány és a társadalom kapcsolatáról. Stolleis fáradhatatlanul hangsúlyozta a demokrácia és a jogállamiság történelmi jelentőségét Németország és Európa életében. Michael Stolleis személyére emlékezve úgy fogalmazott, hogy ő volt számára a „példakép, mentor és iránytű egyszere”.

Miloš Vec (Bécs) „Német nemzetközi jog – tudománytörténet” című előadásában Stolleis egyik kutatási fókuszába engedett betekintést. Foglalkozott a ’nemzetközi jog’ többretegű, történelmileg kialakult fogalmával, amely a német történelemben az évszázadok során fejlődött és bontakozott ki egészen napjainkig. A nemzetközi jog történelmi jelentőségét hangsúlyozta, áttekintette Stolleis írásait, és a következőképpen foglalta össze álláspontját:

„Michael Stolleis a német közjog történetének nemzetközi jelentőségű jogtörténésze volt. Ez a nemzetközi viszonylatban is egyedülállóan hosszú és gazdag történet magában foglalja a nemzetközi közjog történetét is, amelyvel rendkívül behatóan foglalkozott.

Németországnak itt is van egy sajátos hagyománya, amely megkülönbözteti más európai és nemzetközi jogi kultúráktól. Ez a tradíció ugyanis az egykori Német-római Szent Birodalomban (*im Alten Reich*) gyökerezik, a szereplők és területek pluralizmusával, valamint a politikai viták jogi szabályozására irányuló akarattal. A 19. század a Német Szövetséggel (*Deutscher Bund*) hasonló módon állandósította ezt a pluralitást, és tovább segítette a nemzetközi jog e tudományos kultúrájának fejlődését. Michael Stolleis számos tanulmány megírását ösztönözte, amelyek fokozatosan feltárják ezt a hagyományt.”

Pascale Cancik (Osnabrück) „A gyarmati jog történetéről – beszélgetés” című előadásában a német történelem, ezen belül a jogtörténet egy kevésbé ismert fejezetével foglalkozott, nevezetesen Németország részvételével Afrika gyarmatosításában, amely Stolleis szerint „valójában csak nagyon kevésbé kutatott terület”. Az előadó egy befejezetlen beszélgetés formájában írta meg beszédét. Stolleis kiemelkedő irodalmi tehetségére is nyomatékosan utalt, felvállalva a megemlékezés mottóját: Végül is, hogyan lehet „helyesen elbeszélni” a jogtörténetnek ezt a fejezetét...? Az irodalom szerelmeseként [Michael] Stolleis jogtörténetet is írt jogtörténelmi történetekben, szép, barátságos, gyakran vidám elbeszélésekben.

Michael Kunze (Hamburg) tartalmas záróbeszéde zárta a tudományos előadásokat, és meg kell említenem, hogy a szórakoztató, de nem könnyű szakmai programot a Philly Long Trio zenei hozzájárulása üdítően gazdagította.

- **2022. október 17-én** a Kúria Dísztermében Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténelmi Tanszék) vehette át a Deák Ferenc-díjat, amelyet a magyarországi jogász hivatásrendek legfontosabb intézményeinek vezetői alapítottak 2004-ben: az Alkotmánybíróság elnöke, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, a Legfőbb Ügyész, a Magyar Jogászegylet elnöke, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnöke, a Magyar Közigazgatási Kar elnöke, a Magyar Ügyvédi Kamara elnöke, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának elnöke. A cél az volt, hogy minden évben kitüntessék azokat a szakembereket, akik szakmai életútjuk alapján kiemelkedő jogász teljesítményt mutatnak fel, így a Deák Ferenc teremtette hagyomány méltó utódai.

A laudációban elhangzott: „Homoki-Nagy Mária magyar jogtörténész tudósok és tanárok kiváló képviselője. Évtizedek óta tanít a Szegedi Tudományegyetem jogi karán, 2005 óta egyetemi tanár, a Magyar Jogtörténelmi Tanszék vezetője, több tankönyv és monográfia szerzője. Az egyetemi közélet aktív résztvevőjeként rektorhelyettesként, az Egyetem Doktori Bizottságának és Habilitációs Bizottságának tagjaként elismert munkát végzett. Az MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága Jogtudományi Szakbizottságának elnöke volt, több ciklus óta az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának tagja. Kiemelendő, hogy a hallgatók körében nagyon népszerű, szeretik példamutató oktatói elkötelezettségéért, segítőkészségéért, szakmai és tudományos előmenetelük, pályakezdésük önzetlen támogatásáért.” A díjat Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJTK Európai Jogtörténelmi Tanszék), az MTA Jogtudományi Bizottságának elnökhelyettese adta át.

- **2022. október 22-én** dr. Nánási László szülővárosában, Kiskunfélegyházán a Kiskun Múzeumban emlékeztek családtagok, barátok, kollégák és tisztelők a jogászra, az ügyészre, a jogtörténészre, a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz kutatójára.

A múzeum nevében Mészáros Márta igazgató asszony, a család részéről dr. Nánási Gábor köszöntötte a vendégeket.

A „Válogatás a kutató Nánási László gyűjteményéből” emlékkiállítását dr. Ibolya Tibor, a Károli Gáspár Református Egyetem c. egyetemi docense nyitotta meg, a programon az Ében Fúvósegyüttes közreműködött.

A Nánási László szakmai és emberi hitvallásának is tekinthető „Sicut aequum est homini – iustum, aequum, bona fide” címmel megjelent emlékkötetet dr. Homoki-Nagy Mária, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára méltatta a tanulmányokból kirajzolódó szakmai és emberi portré felvázolásával. A szerkesztők nevében dr. Nagy Janka Teodóra, a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára, a Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport elnöke és dr. Fábián Gyula, a Kolozsvári BBTE és a Sapientia EMTE egyetemi docense mondott köszönetet mindazoknak, akik hozzájárultak a kolozsvári Forum Iuris Kiadó által gondozott könyv megjelenéséhez.

- **2022. november 18-án** került sor a Győri Könyvszalonn rendezvénysorozatának a Magyar Történelmi Társulat programja keretében kutatócsoportunk együttműködő kutatója, Stipta István professzor előadására, „Jogtörténet jelen időben – A történeti alkotmány tartalma és tovább élése hazánkban”.

Ezt követte egy beszélgetés az MTA Jogtörténeti Kutatócsoport kiadványairól és a magyar alkotmányfejlődésről, a résztvevők Mezey Barna és Stipta István professzorok voltak, a diskurzust Barna Attila tanszék-

vezető egyetemi docens moderálta. A bemutatott kiadványok között szerepelt: *Ábrázolt és épített jog* (szerk.: Megyeri-Pálfi Zoltán); *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában* (szerk.: Mezey Barna); Stipta István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*.

- **2022. november 19-én** Máthé Gábor vehette át a Magyar Ügyvédi Kamara a Jog Szolgálatában életműdíját. A Magyar Ügyvédi Kamara évente egy alkalommal a Jog Szolgálatában életműdíjat adományozza azon – 65. életévét betöltött –, az ügyvédi, ügyészi, bírói hivatás, illetve alkotmánybírói jogtudományi munkásság keretében hosszabb időn át kiemelkedő tevékenységet folytató személynek, aki elméleti és gyakorlati tevékenységével kiemelkedő eredménnyel szolgálta hivatását. Életműdíjban részesült még ez alkalommal Gál Judit bíró, Belovics Endre ügyész és Sulyok Miklós ügyvéd.

- **2022. november 25-én** 150 éves a magyar alkotmány- és jogtörténelem címmel rendezett tudományos konferenciát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke és az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH), amelynek témája a magyar jogtörténet oktatásának és az önálló tanszék megalakításának jubileuma volt. A konferencia résztvevőit Rozsnyai Krisztina dékánhelyettes, egyetemi tanár köszöntötte. A következő előadások hangzottak el: Bódiné Beliznai Kinga tanszékvezető, habil. egyetemi docens (ELTE ÁJK): *Wenzel Gusztáv és Hajnik Imre*; Megyeri-Pálfi Zoltán adjunktus (ELTE ÁJK), tudományos munkatárs [MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH)]: *Király János és Timon Ákos*; Képes György habil. egyetemi docens (ELTE ÁJK): *Illés József*; Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK), az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) vezetője: *Eckhart Ferenc*; Révész T. Mihály c. egyetemi tanár (ELTE ÁJK): *Kovács Kálmán és Horváth Attila alkotmánybíró, egyetemi magántanár (ELTE ÁJK): Magyar jogtörténet az államszocializmus időszakában*.

- **2022. december 1–2-án** a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Európai Jogtörténeti Tanszéke és a Magyar Jogtörténeti Tanszék, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottságának Jogtudományi Szakbizottsága nemzetközi konferenciát szervezett *A magyar Aranybulla és európai párhuzamai / The Hungarian Golden Bull and its European parallels* címmel.

A kétnapos tanácskozáson a következő előadások hangzottak el: Bónis Péter: *Az Aranybulla és a korabeli európai jogtudomány (ius commune)*; Blazovich László: *Buda város Aranybullája*; Almási Tibor: *Az Aranybulla korának nemessége*; Bácsatyai Dániel: *Az Aranybulla ellenállási záradékának forrásvidékén. Egy ismeretlen II. András oklevél tanúsága*; Biró Zsófia: *Az Aranybulla és átvételei*; László Balázs: *A király közjogi állása*

II. András Aranybulláiban; Frey Dóra: *A magyar és a német Aranybulla szerepe a magyar és a német alkotmányos tradícióban*; Maciej Mikula: *Privilege as a Source of Law in Poland 14th–16th Century*; Heiner Lück: *Das Quaternionensystem und die Goldene Bulle von 1356*; Bernd Kannowski: *Die Goldene Bulle von 1356 als Grundgesetz des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation*; Pószán László: *Die Goldbullen von Staufern*; Theodor Wanninger: *Das Reichsindigenat im Heiligen Römischen Reich*; Völgyesi Levente: *Az egyház jogélete az Aranybulla évszázadában*; Szabó Pál: *A felségsértés kriminalizálása a Német Aranybullában (1356)*; Gönczi Katalin: *Die Magna Carta und die verfassungsrechtliche Rechtsprechung in den USA*; Bárány Attila: *The Golden Bull and Magna Carta: parallels*; Kelemen Roland: *A Magna Cartától a Posse Comitatus Act-ig*; Eszter Cs. Herger: *Die Auslegung und Praxis des ius resistendi im Königreich Jerusalem (1099–1187)*; Aniceto Masferrer: *Castile: From Fueros to the Cortes de León (1188)*; Marta Cantín: *Navarre: from the Fuero de Sobrarbe to the Fórmula of Navarre 'Antes leyes que reyes'*; Patricia Plana de Juan: *Aragón: from the Fuero de Sobrarbe to the Privilegio de la Unión (1287)*; José Franco-Chasán: *València: From the Costum de València (1238) to the Furs of València (1271)*; Szabó István: *Die Goldene Bulle in der Nor-*

menhierarchie; Andrassy Dorottya: *Az Aranybulla horvát szemmel*; Nagy Szabolcs: *Szakítás a történelmi alkotmánnyal – a Tanácsköztársaság írott alkotmánya(i)*; Rosta István: *Az Aranybulla Emlékmű 1922-ben felállított változatának történelmi adatai*; Heinz Holzhauser: *Das Ende des mittelalterlichen Verfassungswesens in der Verfassungsurkunde des Königreiches Bayern von 1818 und deren Unterdrückung im Neoabsolutismus des 19. Jahrhunderts mit weitreichenden Folgen bis heute*; Balogh Elemér: *Widerstand(srecht) als Folklore in Ungarn*.

- **2022. december 14-én** a Magyar Jogász Egylet Heves Megyei Szervezete a néhány évvel ezelőtt felújított Egri Törvényszék könyvtártermében jogtörténelmi kerekasztalt rendezett, amelynek témájául jogtörténelmi kuriózumok szolgáltak. Sallai Tamás jogászegyleti, illetve törvényszéki elnök köszöntőjét követően Bódiné Beliznai Kinga tanszékvezető egyetemi docens (ELTE ÁJK) „*A bírói talár: Külsőség vagy a bírói tekintély forrása?*”, míg Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK), az MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport vezetője „*A hóhér haszna*” címmel tartott előadást. Az előadásokat élénk disputa követte.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bálint János egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Gáspár Zsolt LL. M.**, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék; **Kelemen Roland** PhD egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **László Zsuzsanna** ügyész, Fővárosi Főügyészség; **Lehotay Veronika** PhD egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Liktör Zoltán** PhD megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Margittay-Mészáros Árpád** megbízott oktató, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európa-jogi és Nemzetközi Jogi Tanszék; **Nagy Janka Teodóra** tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szociális Tanulmányok Tanszék; **Nagy Szabolcs** PhD egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Papp Csaba István** PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Zinner Tibor** ny. főosztályvezető, Kúria.

E számunk megjelenését a Frank Ignác Alapítvány támogatta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagyköötőjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztrák–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
  - Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
  - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
  - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
  - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
  - Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.

INHALT

BEITRÄGE

KELEMEN, Roland: Die Reorganisation und Stabilisierung der Verwaltung von Győr und des Kreises Győr (1919–1929)	1	
LIKTOR, Zoltán: Der Kampf zwischen den Habsburgern und den Bourbonen um das spanische Erbe im Lichte der (Rechts-)Quellen	7	
MARGITTAY-MÉSZÁROS, Árpád: Pius XI., der spätere Staatsgründer, wurde vor hundert Jahren gekrönt	15	
ZINNER, Tibor: Das geheimnisvollste rechtswidrige Organ des Kádár-Regimes	24	
WERKSTATT		
GÁSPÁR, Zsolt: Die Geschichte der staatsanwaltschaftlichen Legalitätsaufsicht über die Strafvollstreckung im Lichte des Rechtsstaatsprinzips	32	
LÁSZLÓ, Zsuzsanna: Meilensteine – Quellen der lebenslangen Freiheitsstrafe in der nationalen Rechtsentwicklung von den Anfängen bis zur Praxis Criminalis	41	
PAPP, Csaba István: Die praktischen Erfahrungen der Vermögensverwaltungen der Gemeinden im Komitat Csanád nach dem Inkrafttreten des Gesetzes Nr. 22 von 1886	49	
ÜBER BÜCHER		
BÁLINT, János: Der historische Bogen und die aktuellen Probleme der Zensur. Über das Buch von Gergely Gosztonyi	58	
LEHOTAY, Veronika: „Die Minderheitenfrage ist eine Frage der Leute“. Über das Buch: Siebenbürgische Geschichten: Das zwanzigste Jahrhundert erzählt	60	
NAGY, Szabolcs: Interaktionen. Europa und Ungarn im Wandel der Rechtsgeschichte (Rechtsgeschichtliche Mitteilungen 50.)	63	
RUNDSCHAU		
NAGY, Janka Teodóra: In memoriam István Kajtár. Buchpräsentation über die Geschichte der Rechtskultur im Rahmen des Programms zum hundertjährigen Bestehen der Staats- und Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Pécs	66	
BALOGH, Elemér: „recht erzählen“ Wissenschaftliche Sitzung in Erinnerung an Michael Stolleis	68	
NACHRICHTEN		69
AUTOREN DIESES HEFTES		72

Auf der Titelseite:

Papst Pius XI. um 1922 (Foto von Francis Aidan Gasquet)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pius_XI_after_Coronation.jpg

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järveld (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice), Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Szabó István

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna

Redakteurin: Bódiné dr. Beliznai Kinga

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verlag: Gondolat Kiadó

SCHLACHTA MARGIT A SAJTÓNYILVÁNOSSÁGBAN Petrás Éva – Schlachta Boglárka Lilla (szerk.)

Különleges kötetet tart kezében az olvasó: a Schlachta Margit a sajtó nyilvánosságában - Válogatott írások róla és tőle, 1908–1949 című kötet kettős szerkezetű, amely korokra és korszakokra bontva mutatja be válogatott és jellegadó cikkeken át egyrészt Schlachta Margit írásait, másrészt a róla és tevékenységéről szóló sajtóközleményeket. A két, egymással párhuzamosan futó, sokszor egymásra reflektáló, egymást tükröző íráskorpusz egymás mellé rendelése azonban mást is megmutat, mint a részeit alkotó írásműveket egyenként. A jelentős a párhuzamosan futó írások egymásra vonatkoztatásában születik meg, és így – miközben elmerülünk az írások sokszínű, izgalmas világában – ahhoz is kulcsot kapunk, hogy Schlachta Margitot és korát jobban megértsük.

ISBN 9789635562671, Gondolat Kiadó, 2022. 597 p.

ARANYBULLA 800 Zsoldos Attila (szerk.)

1222 áprilisának közepén II. András király kibocsátotta törvényét, melyet az okmány hitelét bizonyító fémpecsétre utalva Aranybulla néven ismer az utókor. Az Aranybulla a korszak legfontosabb dokumentumainak egyike, mely nélkülözhetetlen segítséget nyújt II. András reformjainak megértéséhez. Nem kevésbé izgalmas az Aranybulla utóélete, amelynek évszázadai során a király és alattvalói kapcsolatát átfogóan szabályozó törvényt az alkotmány nélküli alkotmányosság alapdokumentumává formálta a történeti emlékezet. Az Országgyűlés Hivatalának Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága a Magyar Tudományos Akadémiával közösen 2022. október 26-án konferenciát szervezett az Aranybulla kiadásának 800. évfordulójára. A tudományos ülés előadói bemutatták az Aranybulla 800 éves útját 1222 politikai válságától a törvény 14. századi megerősítésén át az újkor közjogi irodalmába való beépüléséig és a 20. századi emlékezetpolitikában betöltött szerepéig, nem feledkezve meg az Aranybulla korának és utóéletének olyan részleteiről sem, melyek maguk is gazdagítják a törvényről ma alkotható képet. Az elhangzott előadások szerkesztett tanulmányai olvashatók kötetünkben.

ISBN 9786155948800, Országház Könyvkiadó, 2022. 328 p.

A HORVÁT SZÁBOR TÖRTÉNETE Soksevids Dénes – Varga Szabolcs

A horvát országgyűlések történetét tárgyaló munka, melyet az olvasó a kezében tart, a magyar országgyűlésekről szóló sorozat részeként jelent meg, s ez magyarázatot kíván. Magyarország és Horvátország több mint nyolcszáz évig élt államközösségben; 1102-től 1918-ig közös uralkodóink voltak, és az állam központi intézményrendszerei is összefonódtak. A közös államiság egyik legfontosabb szerve a magyar országgyűlés volt, amelyen bár a 13. századi megszületésétől kezdve egészen 1918-ig a magyar „karok és rendek” vettek részt, abba szervesen beletartoztak a horvát előkelők is, akik 1608-tól a felsőházban ugyancsak elfoglalták helyüket. Az országgyűlési jelenlétből fakadóan magyar diétákon hozott törvények általában Horvátország területén is érvényesek voltak, de egyes esetekben a horvát szábor a magyar törvényektől eltérő jogszabályokat alkotott, amelyek közül több királyi szentesítést is kapott. A 19. század horvát földön ugyancsak elhozta a rendi gyűlések helyett a népképviselési országgyűlés rendszerét. A horvát-magyar kiegyezésben a magyar fél elismerte Horvátország társországi státuszát, a horvát törvényhozás az autonómnak számító ügyekben törvényeket alkothatott, de az úgynevezett közös ügyekben a budapesti parlament volt illetékes, ahol helyet foglaltak a horvát képviselők is. Varga Szabolcs és Soksevids Dénes kötete a horvát szábornak mint intézménynek a történetét mutatja be a rendi gyűlések kezdetétől 1918-ig. A könyv egyértelműen igazolja, hogy a horvát szábor fontos szerepet játszott a horvát nemzetállami fejlődésben és a dualista korszakban, korlátozott jogalkotói jogosítványai ellenére a horvát nemzeti szuverenitás jelképévé vált.

ISBN 9786155948817, Országház Könyvkiadó, 2022. 556 p.

Az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) keretében működő MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport – amely a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálja – folyamatosan megújuló tartalommal várja a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapján.

mtajogtortenet.elte.hu